

Tartalom

- Tverdota György :
[Magyar tudományosság és egyetem az anyaországban és külföldön](#)463-464 [7.58 kB - HTML]

Tanulmányok : hungarológia és magyar egyetem

- Amadeo Di Francesco :
[A külföldi egyetemeken folyó hungarológiai képzés gondjai és feladatai](#)465-468 [17.01 kB - HTML]
- Berényi Dénes :
[Felsőoktatás és kutatás - történelmi visszpillantás és mai tendenciák](#)469-471 [9.31 kB - HTML]
- Kiss Ádám :
[Egyetemtervezés - a Magyarországon formálódó integrációs egyetemi modell](#)472-474 [12.18 kB - HTML]
- Pomogáts Béla :
[Magyar felsőoktatás - kisebbségben](#)475-478 [15.57 kB - HTML]
- Péntek János :
[Az egyetem : a kisebbség egyetemesség-igénye](#)479-484 [26.19 kB - HTML]

Petőfi - recepciók halálának 150. évfordulójára II.

- Fehérvári Győző :
[Petőfi Észországban](#)485-489 [20.83 kB - HTML]
- S. Benedek András :
[Petőfi hazatérőben : ukrán/ruszin befogadás](#)490-493 [16.92 kB - HTML]
- Illés Lajos :
[A "Felhők"-től "Az apostol"-ig - Petőfi bulgáriai fogadtatásának történetéből](#)494-498 [23.62 kB - HTML]

Műhely

- Csepeli György ,
Örkény Antal ,
Székelyi Mária :
[A nemzeti-etnikai identitás változatlansága és átalakulása](#)499-514 [75.92 kB - HTML]
- Nagy Károly :
[Euro-Atlanti integráció : olvasztótégely vagy mozaik?](#)515-518 [12.45 kB - HTML]
- A. Gergely András :
[Kisebbség a gazdaságban és a privatizációs folyamatban](#)519-532 [56.60 kB - HTML]

Kritika

- Szarka László :
[Számadás a kisebbségpolitika rendszerváltásáról](#)533-535 [12.39 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Nemzeti romantika és európai identitás](#)536-537 [10.21 kB - HTML]
- Cholnoky Győző :
[Mi serkenti az asszimilációs folyamatot?](#)538-541 [8.63 kB - HTML]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Kakasy Judit :
[A pozitív diszkrimináció változatai](#)542-545 [17.20 kB - HTML]
- Naszlady Ágnes :
[Nieguth, T.: Kultúrnemzet és államnemzet](#)546 [7.47 kB - HTML]
- Naszlady Ágnes :
[Gil-White, F.J: Milyen vastag a vérvonal?](#)547 [4.73 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Vantuch, A.: Európa és Közép-Európa](#)548-549 [9.33 kB - HTML]

- Lukáts János :
[Wasserstein, B.: Európa zsidók nélkül](#)550-551 [8.47 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Bíró A. Zoltán: Stratégiák vagy kényszerpályák?](#)552-553 [9.04 kB - HTM]
- Horváth András :
[Hooper, J.: Amerika balkáni problémája](#)554-556 [15.18 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Vaner, S.; Hale, W.: Törökország válaszáton](#)557-559 [11.24 kB - HTM]
- Horváth András :
[Aasland, A.: Nemzethez tartozás és munkanélküliség a Balti-államokban](#)560-561 [9.64 kB - HTM]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[Alabán Ferenc: Neoavangard törekvések a szlovákiai magyar lírában](#)562-563 [8.63 kB - HTM]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Komáromi Sándor :
[Finäs, F.: kétnyelvű családok Finnországban](#)564-565 [7.12 kB - HTM]

Kisebbségek kultúrája

- [A Bethlen Gábor Alapítvány húsz éve](#)566-567 [8.48 kB - HTM]
- Cholnoky Olga :
[Korhecz Papp Zsuzsanna: Úri viselet Szabadkán 1850-1918](#)568 [7.57 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Beňušova, Z.: A vallásosság kulturális jellemzői Szlovákiában](#)569 [5.85 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kiliánová, G.: Interjú K. Köstlinnel](#)570-571 [8.79 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Borkowicz, J.: Patriotizmus mint beruházás](#)572 [4.59 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Mayall, D: Cigány tanulmányok](#)573-574 [9.43 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Bucka, S.: Kunicza - egy raszkolnik falu Moldáviában](#)575-576 [9.33 kB - HTM]

Közép-és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Horváth András :
[Skilling, H.G.: Csehek és szlovákok](#)578-579 [10.31 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Dzwonkowski, R.: Lengyelek és a katolikus egyház](#)580-581 [6.42 kB - HTM]

Kisebbségi politika

- Lukáts János :
[Suppan, A.: Nem állami szervezetek szerepe a külpolitikában](#)582-583 [9.40 kB - HTM]
- Cholnoky Győző :
[Kende Péter: Mi maradt Közép-Európa Habsburg-világából?](#)584 [6.94 kB - HTM]
- Lukáts János :
[A politikai helyzet alakulása Közép- és Kelet-Európában](#)585-587 [11.16 kB - HTM]
- Ságvári Bence :
[Bollens, S.: Az etnikumok és a város](#)588-590 [13.71 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Lengyelek és zsidók](#)591-592 [9.99 kB - HTM]
- Kincses Ágnes :
[Caplan, R.: Nemzetközi diplomácia és a koszovói válság](#)593-596 [16.44 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :

[Nogle, J.M.: A népcsoportok közötti házasság és Kanada letelepedési politikája](#)597-598 [9.85 kB - HTML]

- Biczó Krisztina :
[Gedlu, M.: Közép- és Dél-Afrika helyzete a hidegháború után](#)599-601 [10.49 kB - HTML]

Kisebbségi jog

- Lukáts János :
[Green, S.: Az európai uniós polgárság kilátásai - külföldiek, honosítás és integráció](#)602-603 [11.46 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Howard, R.E.: Emberi jogok és kultúrharca](#)604-606 [11.90 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Troebst, S.: Autonómiatörekvések Kelet-Európában a rendszerváltás után](#)607-609 [14.49 kB - HTML]
- Kincses Ágnes :
[Max van der Stoel beszéde Macedónia ügyében](#)610-612 [8.61 kB - HTML]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Cholnoky Győző :
[Sokcsevits Dénes: A horvátok Kossuth-képe](#)613 [7.74 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Almási János: A németek története Magyarországon](#)614-615 [9.52 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Dovganič, O.: Kárpátalja 1939 és 1949 közötti története](#)616-617 [6.01 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Szöllősová, D.: Az etnicitás politikai szerepe az első Csehszlovák Köztársaság idején Rozsnyóban](#)618 [7.51 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Macho, P.: Ján Kollár 1821. évi fellépésének visszhangja](#)619-621 [7.84 kB - HTML]

MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG ÉS EGYETEM AZ ANYAORSZÁGBAN ÉS KÜLFÖLDÖN

Az itt következő írások több tevékenységi terület kereszteződési pontján keletkeztek. Az egyik terület a *hungarológia*, amely magába foglal minden olyan szellemi és gyakorlati tevékenységet, melynek tárgya magyar voltunk, ennek tudatosítása, a belőle eredő problémákkal való szembenézés, ráirányuló tennivalók összessége. A másik övezet a szomszéd országokban élő *magyar kisebbség* gondjainak megoldásában való köteles részvételünk, az anyaországbeli és a kisebbségi magyar értelmiség efölötti töprengései. A harmadik zóna a *felsőoktatás*, az egyetemi képzés kérdései körül képződik. Az életben ezek a tevékenységi területek természetes módon találkoznak és hoznak létre közös tartományt, amelyben az egyetemi oktatásban és az oktatásszervezésben résztvevő szakembereknek éppúgy van tenni- és gondolkodnivalója, mint a kisebbségi kérdés specialistájának vagy szenvedő alanyának és a hungarológusnak.

Az alkalmat arra, hogy ez a természetes egység nyilvánvalóvá váljék, a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* 1999. augusztus 23-án és 24-én lezajlott vendégoktatói konferenciája teremtette meg, amely az *Egyetemi oktatás hazánkban és külföldön* címet viselte. Hogy nem egymástól idegen funkciók és folyamatok egyszeri, mesterséges összekényszerítése történt az említett alkalommal, mi sem bizonyítja jobban, minthogy a rendezvényen tevékenyen részt vevő partnerek, az *Oktatási Minisztérium*, a *Magyar Tudományos Akadémia*, az *Anyanyelvi Konferencia* (és természetesen egy sor más intézmény), valamint a szomszéd országok magyar felsőoktatásának, könyvkiadásának képviselői és nem utolsósorban az idegen ajkú, de tevékenységi területként a hungarológiát választó tudósok és professzorok tavaly éppúgy eljöttek a szokásos augusztusi rendezvényre, amely a *Magyar könyv külföldön* címet viselte.

Idei megbeszélésünk középpontjában a *Nemzetközi Hungarológiai Központ* fő profiljához illeszkedően az *egyetemi oktatás* kérdései álltak. A *Központ* ugyanis oktatásszervezéssel foglalkozó intézmény, s a külföldi egyetemeken folyó hungarológiai oktatás feltételeinek megteremtését és fenntartását tekinti legfontosabb feladatának. A plenáris értekezleten elhangzott előadások egyike, Amedeo di Francescónak e lapszámban olvasható, őszinte, problémafölvető meditáció- és javaslatlata, valamint a hozzá kapcsolódó kerekasztal-megbeszélés ezért a magyar nyelv és irodalom idegen országok felsőoktatási intézményeiben folyó oktatásának helyzetét tárgyalta meg. A hungarológus oktató azonban nemcsak a magyar kultúra terjesztésének specialistája, hanem nyitott szemmel jár a nagyvilágban, s a külföldi egyetemi képzés pozitív és negatív tanulságairól is leltárt készít, képet alkot. Ezt a tapasztalatot hazaérve missziójából a megfelelő hazai intézményekben kamatoztatja. A konferenciákon igyekeztünk alkalmat teremteni arra, hogy vendégoktatóink megoszthassák egymással és hazai szakemberekkel külföldön szerzett tapasztalataikat.

Az összehasonlítás, a szembesítés csak akkor eredményes, ha az egyetemről mint intézményről, annak múltjáról és természetéről éppúgy képet alkotunk magunknak, mint az egyetemi oktatás jelenlegi hazai helyzetéről és a felsőoktatás irányításáért felelős szervek és személyek jövőt illető terveiről, elgondolásairól. Az előbbi feladatra Berényi Dénes akadémikus, a *MTA "Magyar Tudományosság Külföldön" Elnöki Bizottságának* elnöke vállalkozott itt olvasható bevezető áttekintésében. Az utóbbi feladatot Kiss Ádám, az *Oktatási Minisztérium tudományos és felsőoktatási ügyekért felelős* helyettes államtitkára végezte el. Kiss Ádám professzor előadásában jól láthatóan kapcsolódik össze a hungarológia ügye és a felsőoktatás irányításával kapcsolatos aktuális teendők. Itt közölt írásában a kulturális vezetés, az oktatásirányítás figyelme nyilvánul meg a hungarológiai terület iránt.

Az egész világban jelen lévő, s ebből eredően a különböző zónákban szinte összemérhetetlenül eltérő helyzetben lévő hungarológiai felsőoktatás egyik legfontosabb színterét a Kárpát-medence Magyarországot övező országaiban végzett egyetemi és egyetemszervezési munka képezi. A magyar kisebbség fennmaradásának és saját országa kulturális életében való érvényesülésének viszont az egyik legneuralgikusabb pontja éppen a felsőoktatás helyzete. Erről nyújtott áttekintést a Pomogáts Béla által vezetett kerekasztal, s erről tanúskodik a tőle származó összefoglalás. Hiteles közelképet a talán legfájóbb pontról, a kolozsvári magyar egyetem körüli harcokról e küzdelmek egyik résztvevője, a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékének vezetője, Péntek János nyújt, aki hungarológus, kisebbségi értelmiségi és egyetemi vezető egy személyben. Mivel a konferencia plenáris értekezletének legdrámaibb tanulságai éppen Pomogáts Bélának és Péntek Jánosnak a kisebbségi magyar felsőoktatásról adott mérlegéből vonhatók le, örömmel bocsátottuk az egyetemi integrációtól a nyugati egyetemeken tapasztalt problémáig a hungarológiával kapcsolatos kérdések egész sorára kitekintő összeállításunkat a *Kisebbségkutatás* rendelkezésére.

Tverdota György

a Nemzetközi Hungarológiai Központ Igazgatója

[Vissza](#)

Amedeo di Francesco

A külföldi egyetemeken folyó hungarológiai képzés gondjai és feladatai

Problems and Issues of Hungarology Education at Foreign Universities

For the development of Hungarology education, the Italian Professor of Linguistics, who is also the president of the International Society of Hungarian Philology, proposes the followings: 1.) The education of Hungarology must be founded on value-based cultural politics and organic guidance. 2.) The guidance should take the local needs into consideration. 3.) Distinction must be made between the results of the Hungarian and non-Hungarian teachers. 4.) Regular and organized information must be given on the needs, the proposals and even on the whole problematic of Hungarology education.

Minden civilizációs folyamat dinamikus. Eszmék, emberek, művészeti irányzatok egyik kulturális zónából a másikba hatolnak, és ilyen folyamatos cserétől nyeri minden nemzeti kultúra a maga sajátos arculatát. Mindez különösen érvényes a magyar művelődés esetében, ahol a tanítás, a kutatás, az elmélyült vizsgálódás célja egy sajátos kultúra jellegzetességeinek a bemutatása. Ha tehát valóban el akarjuk érni ezt a célt, akkor félre kell tennünk az improvizációt, az esetleges dilettantizmust, a magyar nyelv és kultúra megközelíthetlenségének hamis mítoszát. Ez utóbbi nézet létre jöhetett a módszertanilag rossz megközelítés miatt is, és így - ha más szavakat akarunk használni - mindennek és főleg mindenkinek a maga helyére kell kerülnie saját valódi attitűdjeivel. Ez azt is jelenti, hogy kerüljük a kísértést, hogy olyan kompetenciát mutassunk, amely nem áll rendelkezésünkre. Szükséges és már időszerű is - többek között - felkészíteni embereket és intézményeket azokra a lehetőségekre és feltételekre, amelyeket az Európai Unió kínál és kíván lassú, de bizonyosan bekövetkező kibővülése után. Abban a pillanatban, amikor ez megvalósul, a magyar nyelv ennek a közösségnek egyik nyelvévé válik, a magyar művelődés pedig már nem valami egzotikus dolog lesz a nyugati átlagember számára, hanem "hivatalosan" is az európai civilizáció integráns része.

Tudatában vagyok annak, hogy már az eddig mondottak alapján is, óriási problémák és feladatok tornyosulnak előttünk. Tudatában vagyok annak is, hogy a jelen előadásban problémákat éppen csak felvázolni tudok, és már sikernek tartanám, ha közülük néhányra megoldást lennék képes kínálni. A továbbiakban néhány gyakorlati javaslattal szeretnék élni, amelyek a magyar kultúrával kapcsolatos külföldi képzés nehézségeinek megoldásában segíthetnek. Biztos vagyok benne, hogy valóban itt az ideje az ilyen típusú munkának, mert úgy vélem, hogy a hungarológia egy boldog pillanatában élünk, s hogy a problémák mellett sikerek, megszerzett tapasztalatok is vannak, és nem utolsósorban mindannyian akarjuk cselekvőképességünk növelését. Véleményem szerint mai találkozásunk nemcsak jelképes jelentőségű, mert erősen hiszek a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság közötti együttműködésben.

Minthogy konkrét is szeretnék lenni, engedjék meg, hogy az előadásomat előzetes szómagyarázattal kezdjem. 1.) Probléma: nem azt jelenti, hogy egy bizonyos tevékenység szükségszerűen rossz: a hungarológia lényegében még fiatal diszciplína, ennek következtében a tanítás és a tudományos kutatás különböző aspektusai olyan operatív képességet követelnek, amelynek természete sok tekintetben még feltárandó. Más szavakkal, a már elért eredmények alapján lehet és kell új, egyre modernebb eszköztárat kialakítani. 2.) Hungarológia: egy olyan tág értelemben vett tevékenység, amely külföldön lehetővé teszi a magyar művelődés bemutatását a magyar nyelv, irodalom, történelem, néprajz, mentalitástörténet terén. 3.) Képzés: magába foglalja egyrészt a hungarológia iránti érdeklődést, másrészt a tanítási módszert. Modern eszközökkel kell felelni a hallgatók kérdéseire, a mélyebb érdeklődés felkeltése céljából. 4.) Külföld: a Magyarországon kívül létező hungarológiai központok. Természetes azonban, hogy bizonyos megkülönböztetéseket kell tenni földrajzi szempontból. Más jelent ugyanaz a hungarológiai tevékenység Amerikában, mint Nyugat-Európában, és ismét mást az úgynevezett határon túli magyarság körében. 5.) Lektor: olyan oktató, akit Magyarországról küldenek hivatalos csere útján. 6.) Nyelvi munkatárs (collaboratore linguistico): ez Olaszországra jellemző kifejezés, mégis hasznos, ha jelölni akarunk - akárhol - minden olyan oktatót, aki - mint szerződéses alkalmazott - fontos segítséget nyújt az egyetemi tanároknak a magyar nyelv tanításában.

Ez az előzetes, vázlatos szómagyarázat segít bennünket azoknak a kifejezéseknek a megértésében, amelyek előfordulnak az előadásomban, de egyúttal már olyan problémákat jelölnek, amelyekről érdemes, sőt fontos beszélni, véleményt alkotni és cserélni.

Említettem, hogy a hungarológia fiatal diszciplína. Ez azt is jelenti, hogy a képzés struktúrái nem alapulnak hosszú, hagyományokban gazdag tanítási tapasztalaton. Továbbá azt is jelenti, hogy az oktatók törekvése ellenére megtörténhet, hogy néha a hallgatók nem kapnak teljes és meggyőző képzést. Csak egyetlen példára szorítok: Azokban az országokban, ahol a magyar nyelvet csak az egyetemi évektől kezdve lehet tanulni, gyakran a tanítás karaktere (legalábbis az első évben) szükségszerűen nem egyetemi színvonalú, mert kénytelen az oktató elemi ismereteket adó órákat tartani. Ha ezen változtatni akarunk, akkor kezdetben anyanyelven kellene - legalább a magyar történelem és irodalomtörténet tárgyából -, megfelelő kézikönyveket adni a hallgatóknak. Ilyen kézikönyvek sajnos az adott anyanyelven általában nem léteznek. És egy paradox helyzet, egy circulus vitiosus miatt nincsenek. Nem ritkán a magyar oktatóknak nincs idejük ilyen kézikönyveket készíteni, éppen azért, mert az elemi információkkal kell foglalkozniuk; de ugyanakkor e kézikönyvek hiánya szükségessé teszi az információ

nyújtására korlátozódó tanítást. Természetesen tudom, hogy ilyen kézikönyvek léteznek angolul, franciául vagy németül. Ezek azonban magyarországi szerzők munkáinak a fordításai! E fordítások használata azonban nem igazi megoldás, legalább két okból: a) ezek a kötetek nem mindig kaphatók a könyvpiacra b) esetleges használatuk pedig semmissé teszi azt a lehetőséget, hogy az adott országokban születhessen érdemi hungarológiai hagyomány, és hogy a hungarológia iránt elkötelezett személyek saját kutató- munkájuk alapján készíthessék el a szükséges kézikönyveket. Javasolom tehát, hogy a Nemzetközi Hungarológiai Központ, esetleg a Nemzetközi Magyar Filológiai Társasággal együttesen mozdítsa elő e kézikönyveknek az adott országokban való megjelentetését, és ösztönözze a potenciális szerzőket megírásukra.

1. A felvázolt helyzet miatt - és minthogy szerintem a hungarológia keretei és tényezői: magyar nyelv és irodalom, finnugor nyelvészet, Magyarország története és/vagy Kelet-Közép-Európa története, a komparatiztika, a néprajz - sürgős teendő a könyvvásárlási lehetőség kialakítása a hallgatók számára. És ez a kíváncsi nemcsak a nyelvkönyvekre vonatkozik, hanem minden kézikönyvre és a magyar klasszikusok kiadásaira, amelyek nélkülözhetetlenek bizonyulnak a komoly tanításban. Annak idején létezett a KULTÚRA- vállalat, de most egy modernebb eszközre gondolok, amely képes lenne a magyar könyveket árusítani minden piacon a nagyvilágban. Szóval legyenek jelen a magyar könyvek az idegen országok könyvesboltjaiban. Ami pedig a nyelvtanulást illeti, legyenek hozzáférhetőek a modern eszközök, hangkazetták és főleg a CD-lemezek. Elég itt hivatkoznom a Magyar Mozaik című sorozat didaktikai fontosságára. Mert ma már létezik Európában egy egyetemi közönség, amely különböző fokú, mélységű érdeklődéssel, de egyöntetűen nagy komolysággal fordul Magyarország felé.

2. Nyugat- és Közép-Európában a hungarológiai központok és tanszékek különböző helyzetben vannak, és eltérő igényeket mutatnak nyíltan vagy latens módon. Lehetnek tanszékek, ahol komoly kutatómunka folyik a magyar irodalom terén, és mégis ott fordulhat elő, hogy a magyar nyelv tanítását kell tovább fejleszteni és erősíteni. A másik véglet, hogy lehetnek tanszékek, ahol az igazi nevelő faktor a nyelvtanításban rejlik, holott eléggé gyenge lehet a tudományos munka. Mind a két esetben tanúi vagyunk egy olyan hungarológiai tevékenységnek, amely mindenképpen nagyon fontos a magyar művelődés terjesztésében: feladatunk tehát segíteni és ápolni ezeket a meglévő kezdeményezéseket, helytelen lenne csak a negatívumokat emlegetni.

3. A hungarológiai képzés másik fontos komponense az Erasmus- és a Socrates-programtól kínált lehetőségekben rejlik. Számos magyar tanszék bekapcsolódik a külföldi egyetemekkel együttműködésbe e programok keretében. E területen a helyzet megfelelő, de át kell hidalni azokat a nehézségeket, amelyekkel a tanárok és az adminisztráció az ilyen programok befogadása során találkozhatnak. Például a kredit-rendszer alkalmazása, a külföldön letett vizsgák elismertetése és a doktorátusok elismerése. Bővíteni kell az egyetemi struktúrákat, hiszen egyre több feladat vár ránk. Legyen szabad néhány szót szólnom a hungarológiai egyetemi doktori fokozat kérdéséről: nyugaton nem minden országban van hungarológiai doktorátus, és ezért, ha el akarjuk érni a diszciplína fejlődését, akkor meg kell teremteni egy olyan hálózatot, amelynek alapján a magyarországi és a külföldi egyetemek legyenek képesek együttműködni egy ilyen fokozat megszerzésének érdekében.

4. A külföldön folyó hungarológiai képzés eredményessége az egyes hungarológiai központok hagyományaitól és a földrajzi helyzettől függ. Amerikában például a képzés arra irányul, hogy a magyar származásúak képesek legyenek fenntartani kulturális identitásukat a multikulturális és többnyelvű környezetben. Hál'Istennek ma már nem zajlik gazdasági vagy politikai indíttatású emigrációs folyamat, de ez a tény paradox módon problémát okoz, s nem is csak az ottani hungarológia számára. Pomogáts Béla, Szörényi László, jómagam és mások jól ismerik az amerikai körülményeket. Sárközy Péter kezdeményezésére 1989-től alakult ki példaértékű kapcsolat a kanadai és az olaszországi hungarológia között. Azt hiszem, hogy csak ilyen mértékű figyelem mellett lehet megkísérlni a vázolt probléma megoldását.

Kisebbségi helyzetben ápolni kell a hagyományokat: az írók és a befogadó közönség hovatartozását tudatosítani kell. Itt tehát teljesen más típusú problémákkal nézünk szembe. Úgy vélem ezért, hogy ezeket a kisebbségi helyzeteket is be kell mutatni a külföldi egyetemeken, természetesen a történelmi tények alapján, de a kétségtelen kulturális interakciós folyamatok alapján is. Egy adekvát komparatiztikai módszerrel kell mindezt tenni: a magyar kulturális identitás nem ritkán a szomszédos kultúrákkal való szükségszerű kölcsönhatások keretében tartja fenn magát. Mindez a nyugati közönség számára az egyik legvonzóbb és legérdekesebb téma. Ha ez így van, akkor nagyon gyümölcsöző lehet mindez a nyugati hungarológia fejlődésében és a magyar valóság egyre jobb megértésében. Javaslat: legyen minél több kutatási és tanítási alkalom egy ilyen módszertan felhasználására. A nyugat-európai hungarológiai tevékenységről most nem beszélek részletesebben, hiszen ennek a problematikájára áthatja az egész előadásomat.

5. A magyar lektorátusok megteremtése egy másik fontos vitatéma. Ki dönt róluk, és milyen benyomások és/vagy ráhatások alapján? Ki dönti el, és milyen típusú információk alapján, hogy létre jöjjön-e egy lektorátus egy bizonyos városban? De más gondok is vannak. Vannak egyetemi városok, ahol hosszú évek óta létezik ilyen szervezet. Ezek szerint azokban a városokban elvileg nincs szükség új magyar lektorra. Ennek ellenére nem ártana a magyarországi érdeklődést felkelteni az ottani hungarológia iránt. Természetesen, nem az egyes tanárokról van szó, akik valószínűleg mindig részesei és alakítói voltak az egyetemes hungarológiának. Most inkább az intézményekre gondolok, olyan intézményekre, amelyek minden bizonnyal fontos szerepet játszanak Európában a hungarológia terén, és amelyek emiatt bizonyára több figyelmet érdemelnek. De nem mindig természetes módon mennek a dolgok, hiszen a kultúrpolitikai hatóságok nem mindig fordulnak egy bizonyos magyar tanszékhez, általában a vezetőjéhez sem, amikor valamit dönteni kell az ottani hungarológia sorsát befolyásoló kérdésekben.

6. A hungarológia másik elkerülhetetlen problémája az úgynevezett nyelvi munkatársak jogi és anyagi státusának a javítása. Ez azt jelenti, hogy mindenekelőtt nekik egyre fontosabb szerepet kell játszaniuk egy tanszék keretében, szervezetében. Természetesen ezek a lehetőségek az egyes országok különböző egyetemi törvényeitől függenek. De azt hiszem, hogy ebben a kontextusban is nagyon fontos lehet a Nemzetközi Hungarológiai Központ és

általában a magyarországi illetékes hatóságok befolyásoló szerepe és munkája. Ezeknek az intézményeknek van ugyanis lehetősége a hungarológiai tevékenység jobb megszervezésére. Javaslat: a Nemzetközi Hungarológiai Központ találjon módot segíteni ezeket az oktatókat is, ha nem anyagilag, akkor legalább folytonos információval, esetleg a tanítási módszerek aktualizálásával (aggiornamento).

Összefoglalva, a feladatokat a hungarológiai oktatás a következőket igényli: 1) értékelvű kulturális politikát, organikus, nem epizodikus irányítást; 2) ez az irányítás földrajzi megközelítést kíván, a helyi igényektől függően; 3) megkülönböztetést kell tenni a magyar származású és nem magyar származású oktatók által elért tapasztalatok között; 4) rendszeres és rendezett információt az egész problematikáról, a különböző igényekről, a különböző javaslatokról.

Kívánom végül: a mai találkozás legyen hagyományteremtő aktus, egy hosszú úton megtett első lépés.

[Vissza](#)

Berényi Dénes

Felsőoktatás és kutatás - történelmi visszapillantás és mai tendenciák*

Higher Education and Research - a Historical Reflection and the Present Tendencies

The institution of the university has an almost millennium-long tradition, and although it has gone through significant changes during the centuries, its present functioning proves its viability. The main characteristics of the university of the Present: various forms of appearance, the so-called open university-model, and finally the accomplishment of co-operation between research institutes and universities.

Egyetemek és akadémiák Európa múltjában

Az egyetem intézménye Európában alakult ki, és a maga nemében egyedülálló jelenség a világon. Az első egyetemek Bolognában (1088), Párizsban (1200), Oxfordban (1249) kezdték meg működésüket, és ezután sorra alakultak az évezred első századaiban a továbbiak is. Ezeknek az egyetemeknek természetesen voltak előfutárai, ilyenek emlegetik például a Salerno-i Orvosi Iskolát is.

Ezek az egyetemek részben a tudományok egyetemességét, részben pedig a tanárok és diákok egységét, egyetemét jelentették. A karok közül legfontosabb a teológia volt, de működtek jogi és orvostudományi karok is a középkori egyetemeken.

A tudományos akadémiákat, illetve ilyeneknek nevezhető tudományos társaságokat csak jó néhány évszázaddal később, az évezred második felében alapították meg. Ezek közül elsőként a római Accademia dei Lincei-t tartják számon (1603), ezt követték azután az Accademia del Cimento Firenzében, majd a Francia Akadémia és a Royal Society, mindnyájan a XVII. század folyamán. A sort a Leibniz által alapított Berlini Tudományos Akadémia zárja 1700-ban. Ezek az akadémiák természetesen különböztek egymástól, bizonyos esetekben nemcsak a mai tudományos akadémiák, de az akadémiai kutatóintézetek őseinek is tekinthetők. Például a Firenzei Akadémia kifejezetten közös kísérletek elvégzésére alakult.

A magyar felsőoktatás útja

A XIV. században Közép-Európa is bekapcsolódott az egyetemek alapításának folyamatába. A krakkói, a prágai egyetem után a pécsi kezdte meg működését (1367), majd a század végén az óbudai (1395). Korábban a magyar diákok külföldi egyetemekre jártak, ennek nyomait megtaláljuk szerte Európában, de különösen az itáliai és német egyetemeken.

Az előbb említett egyetemek nem voltak hosszú életűek: néhány év, esetleg néhány évtized után befejezték működésüket (ezeket az időpontokat igazából nem is ismerjük). Az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem az, amelyiknek működése folyamatos, és amelyik 1777-ben Budára, illetve Pestre költözött, és ma Eötvös Loránd nevét viseli.

Nagy szerepe volt azonban a református kollégiumoknak, főiskoláknak, így a sárospatakinak, debreceninek, nagyenyedinek. A legmodernebb tudást terjesztették hazánkban és tanáraik hosszú külföldi tanulmányút után szilárd hivatástudattal jöttek haza tanítani.

Ami a tudományos kutatást illeti, számos magyar tehetséget lehet ugyan említeni az elmúlt századokból, a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásuk azonban lényegében csak a múlt század második felében, végén történt meg, és ezt a folyamatot Eötvös József mint kultuszminiszter és Eötvös Loránd, a tudós neve fémjelzi. Igaz, Bolyai korszakalkotó felfedezése 1823-ban történt, de hatása szélesebb körben csak a század hatvanas éveinek végén, hetvenes éveinek elején bontakozott ki, amikor az "Appendix" megjelent francia, olasz, majd német nyelven. A XX. században már, ha számos problémával küzd is, a magyar tudomány mindenkor a nemzetközi tudományos élet integráns része lett. Ebben nagy szerepe van az újonnan alapított, illetve Magyarországra költözött egyetemeknek (Debrecen, Szeged, Pécs, Sopron) és az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémiának.

A második világháború után új egyetemek alapítására került sor, és nagy lendületet kapott a kutatóintézetek alapítása is, amely részben már a két világháború között megkezdődött.

Manapság nálunk a kutatóintézetek és egyetemek szoros együttműködése és az egyetemi integráció került a tudománypolitika homlokterébe, ami azt jelenti, hogy számos kis egyetemet és főiskolát összevonnak, hogy korszerű, széles spektrumú és tudományosan megalapozott oktatás váljék uralkodóvá.

Új fejlemények a világban

A fejlett országokban a felsőoktatás ma a megfelelő korosztályok egyre nagyobb százalékát vonja be az oktatásba. Van olyan ország, ahol ez az arány 50 % fölött van (Finnország), jelenleg nálunk 20 % körül mozog. Célunk (ebben is) a felzárkózás a nyugat-európai átlaghoz, mert ennek a folyamatnak pozitív hatása egyre nagyobb számú polgár

számára a nagyobb műveltség, szélesebb látókör garanciája, az egyetemi képzésen belül pedig a PhD-kurzusok, amelyek a felsőoktatásban mintegy az "elitképzést" szolgálják.

Másik jellemző vonása a mai felsőoktatásnak a *sokszínűség*, a különböző formák:

felsőfokú tanfolyamok, főiskolák, ráképzések, továbbképzések stb. stb. jelenléte. Azonban a felsőoktatás csúcsát ma is az egyetemek jelentik, és ezek egyre inkább valóban egyetemek világszerte, azaz sok karral, illetve különböző egységekkel, nagy hallgatói létszámmal rendelkeznek.

A fenti vonásokat egészíti ki az ún. *nyílt egyetem* modellje, amely a korábbi meglehetősen kötött oktatási formák, meghatározott számú évfolyamok stb. helyett nyílt a társadalom igényeire, azaz évtizedeken keresztül nem megszokott 4-5 vagy akár 6 éves kurzusokat szervez, hanem ha szükség van rá, akár néhány hónapos vagy 1-2 éves képzéseket ajánl a legfrekvenciáltabb területeken (pl. informatika, környezetvédelem), ezen belül is előnyben részesítve az interdiszciplináris területeket. Helyesebb is, ha ezek a változatos tartamú és tartalmú képzések színterei az egyetemek, ahol ezekre megvan a megfelelő háttér és szakértelem, és nem többé vagy kevésbé hozzáértők, esetleg nyereszkesedők szervezik meg ezeket az egyetemen kívül, látszólag eleget téve a sürgető társadalmi igényeknek.

Az *együttműködés* mindig is jellemző volt a tudományos életre, a felsőoktatásra, de ennek szükségessége és lehetősége napjainkban ugrásszerűen megnőtt. Különböző drága műszerek, módszerek állnak mindenütt rendelkezésre, ezért is nagyon fontos jobb kihasználásuk. Csupán Európában manapság több mint tíz közös kutatóintézet működik a legkülönbözőbb tudományterületeken, de emellett teljességgel elterjedt a nemzetközi összefogással végzett kutatások és publikációk száma, amelyek egy évtized alatt akár meg is duplázódhatnak.

Az Európában létrejött egyetem és a tudományos élet tehát nagyon nagy változásokon ment át az elmúlt évszázadokban, de hogy mai is fennáll és virágzik, az éppen életképességét bizonyítja.

[Vissza](#)

Kiss Ádám

Egyetemszervezés -A Magyarországon formálódó integrációs egyetemi modell

Organizing Universities - The Integrating University-model taking shape in Hungary

The transformation of the institutional network has started on the basis of the educational law amended in June 1999. The most important part of this transformation was the university integration. The aim of the measure is to create such wide-profiled institutions that supplely adapt themselves to the changing social needs and, at the same time, inspire the development of a given region. As the result of the transformation, 23 institutions would be created, 12 of them with a university status.

A külföldi hungarológiai oktatás állami irányítása az Oktatási Minisztérium létrejöttét követően a külföldi hungarológiai oktatás, kutatás, valamint a kapcsolódó hazai háttértevékenység szervezése, irányítása, törvényességi felügyelete a felsőoktatási és tudományos ügyek helyettes államtitkárságához került.

A területért felelős minisztériumi vezetőként szeretném elmondani a következőket: tisztviselőként állíthatom a kormányzat nevében, hogy a hungarológia szerepét a nemzeti kultúrában és oktatásban is nagyra értékeljük. Azért tesszük ezt, mert miközben minden nemzetnek elsőrendű érdeke, hogy nemzeti-kulturális értékeit, sajátosságait megjelenítse és megismertesse külföldön, a magyarság esetében ez különösképpen így van, amely kis és szétszóró nemzetnek számít, s amelyet szomszédaitól nyelvi, kulturális különbözőségei is elszigetelnek.

A magyarságkép külföldi formálására irányuló szándék nem új. Új viszont az elkötelezettség, amellyel a jelenlegi kormány támogatja a hungarológiát.

A költségvetés korlátai határt szabnak a nagyléptékű fejlesztéseknek. Azt azonban megígérhetem, hogy a jelenlegi 38 lektori és vendégtanári helyet magában foglaló oktatóhálózatot fenntartjuk, és lehetővé tesszük a legfontosabb fejlesztéseket is. Utóbbiak regionális prioritásai a következők lehetnek: a Kárpát-medence jelentős magyar kisebbséggel rendelkező országai, az Európai Közösség országai és a fejlett országok.

Külföldi jelenlétünk eredményessége szempontjából nagyon fontos vendégoktatóink kiválasztása. A jelenlegi rendszer, amely a küldő és a fogadó félnek is jogosítványokat ad a kiválasztásban, megfelelőnek tekinthető. Ugyanis érvényesíti azt az alapelvet, hogy a vendégoktatói hálózat fenntartói gyakorolják a döntési jogokat.

A magyarországi felsőoktatási rendszer átalakulása

A tavaly hivatalba lépett új kormány első intézkedése volt, hogy a felsőoktatásban első alapképzésben résztvevők számára biztosította a tandíjmentességet. A döntést a következők indokolták:

Magyarország népességének 38 %-a a szegénységi küszöb alatt él.

b) Az adórendszer nem tudja kiszűrni a gazdagokat, ezért a jövedelmi viszonyok megítélése bizonytalan.

Nem rendelkezünk diákhitellel, amely az alacsonyabb jövedelműek számára is lehetővé tenné a továbbtanulást.

Az intézkedés helyességét a legújabb felvételi adatok igazolták: az 1999/2000. tanévre a korábbinál 26 %-kal többen jelentkeztek egyetemekre és főiskolákra, amely az esélyek kiegyenlítődésére utal.

Az elmúlt év jelentős eredményének tekinthetjük azt is, hogy a felsőoktatásban 18-20 %-kal növekedtek a jövedelmek, és 28 %-os költségvetésnövekedés következett be.

Az Oktatási Minisztérium kezdeményezésére az Országgyűlés 1999 júniusában módosította a felsőoktatási törvényt. Az új törvényi felhatalmazás alapján megkezdődött az intézményhálózat átalakítása amelynek legfontosabb eleme az egyetemi integráció. Ezt a törekvést természetesen nem lehet a felsőoktatási fejlesztési reform céljának tekinteni, hanem csak eszközének, kiindulási pontjának.

A választás hátterében az áll, hogy a felsőoktatási intézményhálózat széttagolt, túlszakosodott, s emiatt társadalmi feladatait nem tudja ellátni. A cél a mostani "monokulturális" intézmények helyett olyan a képzési kínálatot megsokszorozó széles profilú intézmények létrehozása, amelyek rugalmasan alkalmazkodnak széles profilú intézmények társadalmi igényeihez. A szellemi erőforrások egyesítésével növekednie kell az intézmények intellektuális teljesítőképeségének, nemzetközi versenyképességének. De ugyanakkor inspirálnia kell a vidékfejlesztést, vállalniuk kell egy-egy régió szellemi központjának a szerepét. A Parlament az említett törvénymódosítást 93 %-os szavazati aránnyal fogadta el.

Az átalakulás után 23 intézmény jön létre (az 5 művészeti felsőoktatási intézmény, valamint a Nemzetvédelmi Egyetem és a Rendőrtiszti Főiskola nélkül). Közülük 12 kap egyetemi besorolást.

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a fejlett országokban általában egy millió lakosra jut egy nagy egyetem. Az átalakulás után közelítünk ehhez a nemzetközi modellhez, és intézményeink területileg is egyenletesebben

oszlának majd el a korábbinál.

Finanszírozás, hallgatók

A Világbankkal kötött szerződés eredményeképpen megkezdődött a felsőoktatás átfogó reformját szolgáló 250 milliárd USD összegű világbanki program megvalósítása, amelyből az idén 1,5 milliárd Ft beruházási forrással lehet számolni. Az oktatási kormányzat szorosan együttműködik a hallgatói önkormányzatokkal az állami intézkedések megalapozása érdekében.

A fejlett országok példája azt bizonyítja, hogy a gazdasági siker egyik legfontosabb feltétele a magas részvételi arány a felsőoktatásban. Finnországban például a felsőoktatási korosztályú népesség 61 %-a vesz részt a képzésben. A hallgatói létszám hazánkban is öröndetes emelkedést mutat, s e létszámemelésben a hallgatói önkormányzatok jó partnernek bizonyultak, így az elmúlt tanévben a korosztályon belüliek 23,8 %-a tanult felsőoktatásban. (Célunk az 50 %-os arány elérése.)

A hallgatói önkormányzatok jelentős támogatást nyújtottak a tandíjjal és a lakhatási támogatással foglalkozó jogszabályok előkészítéséhez is.

A közintézmények állami támogatásának alapelve csak a paraméterek alapján, a normák segítségével történő finanszírozás lehet, amelyet kiegészíthet a pályázat útján elnyert pénz, valamint az oktatáspolitikai megfontoláson alapuló egyéb költségvetési juttatás. A felsőoktatási finanszírozási normák kialakításánál olyan mutatókat és jellemzőket is figyelembe vett a minisztérium, mint a hallgatói csoportok átlagos létszáma, a különböző típusú (pl. kísérlet-igényes stb.) képzések költségvonzatai, az oktatók és a kisegítő személyzet bére. E szempontok figyelembevételével négy-négy egyetemi és főiskolai képzési kategória jött létre, amely alapját képezte a véglegessé vált, jogszabály által is megerősített öt finanszírozási csoportnak. Az így finomított új rendszer 2000. január 1-jétől lép életbe.

Az egyetemek és főiskolák integrációjával és modernizációjával egyidejűleg sor került a felsőoktatási területhez tartozó háttérintézmények átalakítására is. Az átalakítás, amelynek az a célja, hogy a felsőoktatás korszerűsítéséhez igazodó intézményi háttér jöjjön létre, érintette a Professzorok Házát és a Felsőoktatás Fejlesztési Alprogramok Irodát (FEFA).

A FEFA-n belül részjogkörű költségvetési szervezetként létrejött a Felsőoktatás Fejlesztési Iroda (FFPI), valamint a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Iroda (NIFI). Az első iroda biztosítja a világbanki kölcsön előre megtervezett szakszerű és ellenőrizhető felhasználását, a második pedig kezeli a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Programot. (Erre a kormány 1,4 milliárd Ft-ot biztosított.)

Tervek, tennivalók

A 2000/2001-es tanévben ismét emelkedik - várhatóan 3000 fővel - a felsőoktatásba beiskolázottak létszáma.

Noha a kormányzat nem tudja tartani a felsőoktatási költségvetés-növekmény tavalyi 30 %-os ütemét, de garantálja a hungarológiai oktatóhálózat fenntartását és fontosabb fejlesztéseit.

Az új tanévben folytatódik a felvételi rendszer átalakítása, amelynek az intézmények belső szellemi megújulását kell szolgálni. A jelenlegi átmeneti társadalmi viszonyok között lehetetlen megbízható munkaerő-piaci prognózisokat készíteni. Az átalakult felvételi rendszer a legkiválóbbakat támogatja; az érdeklődést a társadalmi igények szempontjából fontos szakterületek felé irányítja; ösztönzi az intézmények közötti versenyt, és a képzési kínálat bővítése irányában hat. A felsorolt célkitűzéseket csak az egységesülés irányában változó, a felvételi teljesítmények összehasonlíthatóságát biztosító rendszer képes támogatni.

A kormányzati feladatok közül elsőséget élvez a diákhitel bevezetése, mert ennek révén elérhető, hogy a tanulni vágyó fiatal - családja szociális helyzetétől függetlenül - bejuthasson a felsőoktatásba. A minisztériumi tervekben szerepel - kísérletképpen - az önkormányzati ösztöndíj bevezetése, amely a régiófejlesztést szolgálja.

A könyvtár és a kollégium a felsőoktatásnak az a két területe, amely az elmúlt években felsőoktatás-politikában nem kapott eredményeinek megfelelő súlyt, jóllehet nélkülük nem hajtható végre az említett korszerűsítési program. A világbanki kölcsön felhasználásával mind a felsőoktatási szakkönyvtárakban, mind a kollégiumi hálózatban jelentős fejlesztéseket kíván ezért az oktatási kormányzat megvalósítani.

[Vissza](#)

Pomogáts Béla

Magyar felsőoktatás - kisebbségben

Hungarian Higher Education - in Minority

It is exactly forty years now, that the Hungarians outside the state-border lost their last university and, since then, the three million Hungarians living in minority have not got an independent university of their own. Different solutions should be found in the different successor states, but, in the spirit of universal human rights, the opportunity must be provided for them to have a higher education in their mother tongue everywhere, whether it means an independent state university of Hungarians or a Hungarian teachers' training college.

Az ezredvégi Európában - minden bizonnyal történelmi méretű átalakulások medrében és a kontinentális integráció körülményei között - az oktatásra és ezen belül is a felsőoktatásra rendkívüli szerep hárul. Ezért aztán megkerülhetetlen érdek - mondhatnám így is: magyar nemzeti érdek -, hogy a határainkon túl élő magyar közösségek is hozzájussanak azokhoz a felsőoktatási intézményekhez, amelyek az egyetemes emberi jogok következtében őket megilletik. Máskülönben ki lesznek téve az asszimiláció folyamatos veszedelmének, és közösségként sohasem lehetnek jelen az európai integráció folyamatában.

Kereken negyven éve vesztette el az elszakított magyarság az utolsó egyetemét. A történelmi Magyarországnak azokon a területein, amelyeket a trianoni békeparancs a szomszédos országokhoz csatolt, korábban két tudományegyetem működött: az 1872-ben alapított kolozsvári és az 1912-ben létrehozott pozsonyi. Trianon után az előbbi Szegedre, az utóbbi Pécsre költözött. Észak-Erdély átmeneti visszacsatolása után Kolozsváron ismét megnyílt a magyar egyetem, ez mint Bolyai Tudományegyetem 1945-től egészen 1959-ig fennmaradt, mikor is a későbbi diktátor, Ceaușescu személyes közreműködésével brutális, emberi tragédiákkal (például Szabédi László professzor öngyilkosságával) együttjáró körülmények között beolvastották a román egyetembe.

Ezt követve csak két, majd a diktatórikus korszak legsötétebb időszakában csupán egyetlen magyar tanszék működött Kolozsváron. Csak 1990-ben állították helyre a két (irodalmi és nyelvészeti) tanszéki szerkezetet, ekkor indult meg a küzdelem a Bolyai Tudományegyetem, illetve egy államilag fenntartott magyar egyetem helyreállítása érdekében. A küzdelemnek mindaddig igen változatosak az eredményei: a román kormányzat hosszú éveken keresztül mereven elzárkózott a magyar egyetem eszméje elől. Az 1996-ban hatalomra került jobbközép koalíció a kormányzati partner RMDSZ határozott kívánságára, végül ígéretet tett egy magyar egyetem létrehozására, a legutóbb meghozott tanügyi törvénnyel pedig megteremtette ennek jogi kereteit. A bukaresti kormány vetette fel a magyar és német nyelvű Petőfi-Schiller-egyetem gondolatát, és lehetővé tette magyar nyelvű főiskolák, illetve főiskolai tagozatok létrehozását is.

A bukaresti álláspont mindazonáltal nem egyértelmű és nem következetes. Ennek tanulságos példája lehet a Péntek professzor által említett román miniszterelnöki pálfordulás. A román kormányfő nyilvánvalóan arra gondolt, hogy a magyar egyetem létrehozása a román választók százezreit vagy millióit terelheti a jelenlegi ellenzék (például a korábbi elnök: Iliescu) táborába. És valóban, román értelmiségi, egyetemi körökben igen nagy ellenállás tapasztalható az önálló magyar egyetem eszméjével szemben. Erről az ellenállásról, a román értelmiségiek által közreadott memorandumokról különben szintén Péntek János kolozsvári egyetemi tanár számolt be az augusztusi budapesti hungarológiai konferencián. (Ld. e számunkban Péntek János előadását. - a szerk.)

Az erdélyi magyar felsőoktatás ügye a tapasztalt nehézségek ellenére is előrehaladt, mint Kötő Józseftől, a bukaresti oktatási minisztériumnak az RMDSZ által delegált államtitkárától megtudtuk: a kolozsvári tudományegyetemen nemsokára öt karból felépülő magyar tagozat alakul. Ez az öt kar a következő: bölcsészkar, természettudományi kar, jogi, államigazgatási és közgazdasági kar, valamint a két: a római katolikus és a protestáns teológiai akadémia. Az erdélyi magyar szervezetek emellett azt is szorgalmazzák, hogy a marosvásárhelyi (egykor teljesen magyar jellegű, majd Ceaușescu-korszakban románosított) orvosi és gyógyszerészeti egyetemen magyar tagozat létesüljön. Ugyancsak javíthatja az erdélyi magyar felsőoktatás helyzetét az, ha az eddigi tanítóképző líceumok (Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen és másutt) tanítóképző főiskolákká alakulnak át.

Mindez természetesen nem veheti le a napirendről az erdélyi magyar egyetem ügyét. A kormányzati oldalon tapasztalt ellentmondásos nyilatkozatok és kellemetlenségek következtében vetette fel Tőkés László egy partiumi keresztény magyar egyetem tervét, amely a nagyváradi Sulyok István-főiskola átalakítása révén, az erdélyi magyar történelmi egyházak kezdeményezésére és irányításával jön létre, természetesen nemcsak nagyváradi elhelyezéssel, hanem más erdélyi (partiumi) városokban is. A Tőkés László által kezdeményezett egyetem azóta megalakult, szeptemberben megtartotta tanévnyitó ünnepségét, és folyamatban van intézményi és szervezeti rendjének felépítése. A stratégiai feladat mindezzel együtt a kolozsvári székhelyű (esetleg más városokban is tagozatokat vagy karokat fenntartó) állami költségből finanszírozott magyar egyetem létrehozása. Erre a romániai magyar adófizetőknek mindenképpen jogos igénye lehet.

Egészen más a szlovákiai magyar felsőoktatás helyzete. Hosszabb ideje a pozsonyi Komensky-egyetemen működik magyar nyelvészeti és irodalmi tanszék, és a nyitrai Pedagógiai Főiskolán volt magyar tanárképző tagozat. Később

ez a tagozat megszűnt, illetve csupán egyetlen magyar tanszék maradt, legutóbb pedig a pozsonyi és a nyitrai tanszék mellett a nemrég alapított besztercebányai tudományegyetemen is létrejött egy hungarológiai tanszék. Mellettük Komáromban városi egyetem alakult, ez tulajdonképpen magyarországi főiskolák kihelyezett tagozataiból áll, és ugyancsak létesült egy kihelyezett magyar (közgazdasági) tagozat a kelet-szlovákiai Királyhelmeceken.

A szlovákiai magyarság legfőbb törekvése most az, hogy a nyitrai felsőoktatási intézmény, amely időközben egyetemi státust kapott, újra nyisson magyar tanárképző tagozatot (vagy kart), és a szlovák kormányzat akkreditálja a komáromi és a királyhelmecei magyar intézményeket, vagyis ismerje el azokat a diplomákat, amelyeket ezek a főiskolai tagozatok kiállítanak. A szlovákiai magyarság nem igényel önálló magyar egyetemet, bár ha meggondoljuk, ehhez volna kellő jogalapja, minthogy Szlovákiában ma huszonegy szlovák egyetemi szintű intézmény működik, és az ottani magyarság az ország lakosságának több mint tíz százalékát teszi ki.

A vajdasági magyar felsőoktatásnak jelenleg két intézménye van: az újvidéki egyetem magyar tanszéke és a zombori tanítóképző főiskola. Az újvidéki tanszék valójában a magyar intézményrendszer szűkítésének szülötte, minthogy korábban egy több (oktatási és tudományos) feladatot ellátó Hungarológiai Intézet keretében folyt a magyar tanárképzés, illetve a közművelődési szakemberek, mint Bányai János, a magyar tanszék vezetője beszámol erről, most arra törekszenek, hogy a korábbi Hungarológiai Intézetnél tágasabb tematikai keretekre terjedjen ki tevékenysége, tehát természettudományi, jogi és közgazdasági képzést is adó magyar felsőoktatási intézmény jöjjön létre. Ez a képző hely a szegedi egyetemmel alakíthatna ki termékeny együttműködést.

Minden más helyen magyar (illetve hungarológiai) tanszékek adnak felsőfokú képzést a magyar kisebbségi fiataloknak, valamint azoknak a többségieknek, akik érdeklődnek a magyar nyelv és irodalom iránt. Ilyen magyar tanszék működik Kárpátalján, az ungvári állami egyetem keretében, ugyancsak az ottani magyar fiatalok továbbképzését szolgálja az alapítványi keretben (a magyar kormány hatékony segítségével) oktató beregszászi tanárképző főiskola. Dolgozik magyar nyelvészeti és irodalmi tanszék Bukarestben, Zágrábban, Mariborban és mellettük a ljubljana-i, valamint az eszéki egyetemen is folyik hungarológiai oktatás. Az ungvári egyetemi tanszék azonban éppen mostanában súlyos válságot él át: a tanszék vezetése jóformán megszakította kapcsolatait a magyarországi oktatásügyi kormányzattal, visszautasította ennek nagyarányú anyagi támogatását, és veszélybe került az egykori Brody-villában (Brody András magyarbarát ruszin politikus volt, akit a második világháború után a szovjet hatóságok kivégeztettek) berendezett Hungarológiai Intézet is.

Az eddigi tapasztalatok és a megalapozott igények azt mutatják, hogy a velünk szomszédos országokban tevékenykedő magyar felsőfokú oktatást egy többszintű rendszerben kell elképzelnünk (és az illetékeseknek ezt a rendszert kellene megvalósítaniuk). Önálló magyar egyetemre, sőt több egyetemre Erdélyben van igény és szükség, Szlovákiában és a Vajdaságban a felsőfokú oktatásnak és a tudományos kutatásnak a "tanszéknél több, egyetemenél kevesebb" rendszer: vagyis az egyetemi tagozatok, karok, intézetek lehetnek a műhelyei. Kárpátalján, Horvátországban és Szlovéniában minden bizonnyal ki tudják elégíteni a szükségleteket a meglévő (az ungvári esetben mindenképpen tovább fejlesztendő) egyetemi tanszékek, amelyek idővel hungarológiai központokká (vagy intézetekké) válhatnak. Mindegyik kisebbségi magyar egyetemi intézménynek ugyanakkor fontos érdeke, hogy termékeny együttműködést hozzon létre valamelyik magyarországi társintézménnyel, mondjuk, Pozsony és Nyitra Budapesttel, Zágráb és Eszék Péccsel, Maribor Szombathellyel, Újvidék Szegeddel, Kolozsvár és Nagyvárad Debrecennel és Ungvár Miskolccal. Ezt az együttműködést, mint fontos nemzeti érdeket, a most kibontakozó hazai egyetemi integrációs folyamatnak is figyelembe kellene vennie.

A kisebbségi magyar egyetemi rendszer kialakítása (ebben valamennyi illetékes egyetért) sürgető feladat, már csak annak érdekében is, hogy az elszakított területeket ne hagyja el a fiatal magyar értelmiség. A felsőfokú képzés és a felsőfokú oktatói elhelyezkedés lehetősége nélkül ugyanis éppen a leginkább tehetséges fiatalok - tehát azok, akikre a kisebbségi magyarságnak a legnagyobb szüksége van - távoznak Magyarországra vagy még messzebbre, és - sajnos - mindörökké. A kisebbségi magyar egyetemi rendszer létrehozása mindazonáltal igen komoly nehézségekkel jár együtt, ezekkel mindenképpen számolni kell.

Így meg kell teremteni a felsőoktatási rendszer jogi és politikai kereteit, és aki figyelemmel kísérte az ezzel kapcsolatos erdélyi eseményeket, láthatta, hogy ez milyen nehezen megoldható gondokat hoz magával. Szavatolni kell a megfelelő oktatási és tudományos színvonalat, és aki tudja, hogy a magasan képzett kisebbségi magyar értelmiség milyen nagy számban hagyta el szülőföldjét a rendszerváltozás óta, az elképzelheti a szakemberek összegyűjtésével együtt járó nehézségeket. Ugyanakkor nem lehet úgy tervezni, hogy csak megfelelő szakembergárda felállása esetén nyithatók meg a kisebbségi felsőoktatási intézmények. Az oktató- és kutatógárda bizonyára együtt fog fejlődni az egyetemmel: az egyetemek történelme is igazolja, hogy sohasem volt olyan intézmény, amely nyomban születése pillanatában csakis elsőrangú szakembereket foglalkoztatott volna. Mindemellett létre kell hozni a szükséges felsőoktatási infrastruktúrát: az egyetemi épületeket, laboratóriumokat, számítógéphálózatokat, könyvtárakat, kollégiumokat, tanári lakásokat.

Mindez igen nagy munkát és természetesen nagy anyagi áldozatokat követel a kisebbségi magyar társadalmaktól és a magyar kormányzattól egyaránt. Az elszakított magyarság intézményalapítói erőfeszítései mindenestre megérdemlik a figyelmet és a támogatást. Először is fel kellene mérni a jelen helyzetet és a további lehetőségeket, a jövőt építő törekvéseket (ez talán a Hungarológiai Központ feladata lehetne), aztán - a kisebbségi intézmények, a magyar kormány és a magyarországi társadalmi, valamint tudományos szervezetek együttműködésével - ki kellene dolgozni egy átfogó kisebbségi magyar felsőoktatásfejlesztési stratégiát, amely számot vet az igényekkel és a lehetőségekkel, egységbe fogja és ezzel hatékonyabbá teszi a korábbi szétszórt és megosztott erőfeszítéseket. Mindez a következő évtized egyik nagy nemzeti feladata lehet: megoldásáért az egész magyar értelmiségnek felelősséget kell vállalnia.

Péntek János

Az egyetem: a kisebbség egyetemességi igénye*

The University: The Minority's Need of Universality

According to the Hungarian professor of Linguistics from Kolozsvár (Cluj), the Rumanian Law of Education of 1999 does not prohibit the foundation of an independent university where education is in Hungarian (but is not based on ethnic criteria), however it neither guarantees the foundation of such a university. What is more, the accreditation law modified simultaneously creates a situation more hopeless than before, although there are a lot of (4 thousand only at the university of Kolozsvár (Cluj)) Hungarian students studying at the Rumanian institutions of higher education who have a right to demand a university of their own - as it was stated by the Rumanian Helsinki Committee of the Protection of Human Rights. It is unfortunate that the project was upset by the Rumanian forums of higher education.

A Hungarológiai Központ ez évi konferenciájának is fő célja a kölcsönös tájékoztatás és tájékozódás. Magam a magyar nyelvű felsőoktatás romániai helyzetéről és az önálló egyetem kilátásairól szeretnék szólni, noha némelyek bizonyára úgy vélik, ez túlságosan is elcsépelet témává vált, hiszen naponta jelennek meg hírek, nyilatkozatok új elképzelésekről, tervekről és friss kudarcokról. A sajtóhírek és a friss eseményekre vonatkozó nyilatkozatok, mint bizonyára tapasztalhatták, tele vannak ellentmondással, polarizáltak a politikai elfogultság végletei, az öngazolás, a rejtett vagy nyílt manipulációs szándék szerint, és soha nem is lehetnek tekintettel a "kifejlet"-re, a dolgok előzményére és alakulására. Az ellentmondás részben abból adódik, hogy Kelet-Európában még mindig megszokott a belső és külső tájékoztatás kettőssége. Jó példája volt ennek a magyar miniszterelnök ez évi júliusi romániai látogatása. Közvetlenül a megbeszélések után Marosvásárhelyen a román miniszterelnök úgy nyilatkozott: az oktatási törvény hatályba lépése után nincs már semmi akadálya a magyar egyetem felállításának. Két-három órával később Kolozsváron, román közönség előtt azt fejtegette, hogy procedurális nehézségek miatt ebben a kormányzati ciklusban nincs semmi esélye az önálló magyar egyetemnek. Az ellentmondás néha kulcsszemélyiségek ellentmondásos szereplésében nyilvánul meg. A román oktatási miniszter egyetemi professzorként, filozófusként és rektorként teljesen más benyomást keltett otthon és a nagyvilágban is liberalizmusával, nyitottságával, rugalmasságával, mint amióta politikusként e fontos kisebbségi igény és így a kisebbség ellenében együttműködik a nacionalistákkal, sőt részben neki tulajdonítható, hogy az egyetemek, korábbi viszonylagos semlegességüket feladva, az oktatási reformnál is fontosabbnak tekintik, hogy megakadályozzák az előrelépést ebben a kérdésben.

Fontos tehát, hogy a magyar felsőoktatás "nagykövetei", külföldi egyetemek vendégtanárai és lektorai lehetőleg tájékozottak legyenek. Ennek lényeges része az is, mivel hungarológiai konferenciáról van szó, hogy elmondjam: a magyar nyelvű stúdiumok közül a hungarológiai van viszonylag a legkedvezőbb helyzetben a román felsőoktatásban (ez a kedvező helyzet nem terjed ki a magyar történelemre és művelődéstörténetre). Mindhárom magyar tanszéken, a két kolozsvárin és a bukarestin, egy-egy állandó magyar vendégtanár is segíti az ott folyó szakmai munkát, a rövidebb időszakokra szóló meghívások pedig szintén rendszeressé váltak. A képzés kiterjed az egyetemi alapképzésen és tanárképzésen kívül posztgraduális magiszteri és doktori programokra az irodalomtudományban, a nyelvészetben és a néprajzban. Szinte minden évben van arra is példa, hogy az anyaországban is akad jelentkező doktori programjainkra, rendszeresen jönnek részképzésre hallgatók Pécsről, Debrecenből, Budapestről, Szegedről. A hungarológia területén még a diplomák honosítása is viszonylag zökkenőmentes, Kolozsváron a főiskolai diplomákat is sikerült elfogadtatni. Sajnáljuk viszont, és sértőnek érezzük, hogy néha a mi diplománk elismerése ütközik akadályba Magyarországon, különösen a budapesti egyetemen. Továbbra is gondot okoz a nem magyar anyanyelvűeknek szóló képzési program. Bukarestben azért, mert eddig nem volt lehetőség ennek önállósítására, Kolozsváron pedig főként az érdeklődés hiánya akadályozza az ilyen szak elindítását. A hungarológiának ez a kivételezett helyzete a szaktanszékek viszonylagos önállóságának tulajdonítható, és természetesen annak is, hogy még senkinek nem jutott eszébe kétségbe vonni, hogy a hungarológiát magyarul is lehet művelni, oktatni.

Az önálló egyetem ügyében a teljesen indokolt nagy akarás és az érthetetlen ellenkezés és elutasítás görcsös szembenállássá vált az elmúlt hónapokban. Az egyetemalapítás, sőt valamely sajátos egyetemi struktúra kialakítása az oktatáspolitikai szférájába tartozik, az egyetem építése, fejlesztése és működtetése pedig szakmai ügy. A görcsök most mindkét területen észlelhetők. Lassan három éve felfokozódott az elvárás a nemzeti közösség részéről. Az érdekvédelmi szervezet kormányzati szereplésétől mindenki joggal várta el, hogy ez a legkevesebb, amit elér. És egyáltalán, ha most nem lesz önálló egyetem, akkor mikor? Pedig a fejleményeknek annyi történelmi logikájuk van, hogy a Bolyai Egyetem hajdani létrejötté kizárólag a háborút lezáró békekötésnek és az ezzel kapcsolatos nemzetközi nyomásnak tulajdonítható, most pedig a koalíciós szereplés éppen a nemzetközi nyomást semlegesítette, maga pedig erőtlenné vált, Románia integrációjának az elhúzódása miatt egyre erőtlenebb. A hajdani egyetem beolvasztásának negyvenéves évfordulója szintén aktuálissá tette a restitúciót. Nem önmagában a kerek évszám a meghatározó ebben, hanem hogy a négy évtized egy jó emberöltőnyi időszak, és azt is jelzi, hogy a régi bolyaisták utolsó nemzedéke is nyugalomba vonul, kivonul a szakmai életről, lassan a közéletről, és ez a generációs kiesés tovább szegényíti, apasztja a közösség szellemi erejét.

A legfontosabb viszont a sürgető idő szorítása: az idő kétségtelenül ellenünk dolgozik. Az alapvető negatív

tendenciákat nem sikerült megállítani, talán még lassítani sem. Tovább csökken a magyar közösség iskolázottsági és műveltségi szintje, fontos szakmai és szellemi pozíciókból szorul ki, romlanak esélyei az élet minden területén. Egyetem nélkül pedig minderre csak két megoldás van: az elvándorlás vagy az asszimiláció. Minden külső régióban az egyes nemzetiségek helyzetét jól tükröző "toplistája" alakult ki az iskolázottságnak: Cserniczkó Istvánnak *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* című nemrég megjelent könyvéből tudjuk, hogy az 1989-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában egyetemi végzettségben az oroszok állnak az első helyen, középiskolai végzettségben a magyarok, általános iskolai végzettségben a románok, analfabetizmusban bizonyára a cigányok. Romániában is középiskolai végzettségben vezet a magyarság az 1992-es népszámlálás adatai szerint, miközben egyetemi végzettségben kilencedik (a zsidók, örmények, görögök, németek, lengyelek, bolgárok, szerbek, románok után, ez utóbbiaktól és az országos átlagtól mintegy két százalékkal, azaz 35-40 ezer fővel lemaradva). Ebben a sorsfordítónak vélt évtizedben pedig a magyar nyelvű közoktatás színvonala is romlott. Nem túlzás a közoktatás válságáról beszélni, amelyet szintén az egyetem hiánya változtat holtvágánnyá.

Saját köreinkben sem ismeretlenek azok a hangok, amelyek azt mondják, hogy kellő számú minősített oktató nélkül kár erőltetni az önálló egyetemet, tudomásul kell venni azt a helyzetet, amelyben élünk, és ha nem vagyunk képesek "tökéletes" egyetemet indítani, inkább ne is indítsunk. Való igaz, hogy az elmúlt évtizedekben minden külső régióban jóval több nagydoktor és professzor született a többségi, mint a kisebbségi körökben. Erre vagy rasszista magyarázatot kell elfogadnunk, vagy azt kell mondanunk, hogy lingvicizmussal és etnicizmussal maga a rendszer rasszista. Ezt pedig nem lehet sem elfogadni, sem egyszerűen tudomásul venni. Fiatalokat kell nevelni, számukra kell státust és szakmai előmenetelt biztosítani. Ezt viszont szintén csak intézményi keretben, nyelv tekintetében elkülönített státusokkal lehet. A jelenlegi kolozsvári egyetem példája is ezt bizonyítja, ahol a jelenleg működő 250 oktató mintegy kétharmada az elmúlt években került egyetemi státusba. Jelentős részük már szakmailag bizonyított, és egyre többen szerzik meg az egyetemi rendszerben annyira fontos (részben fetisizált) tudományos minősítést és szakmai besorolást. A marosvásárhelyi orvosegyetemen viszont, ahol nincsenek elkülönített státusok a magyar nyelvű oktatásra, és a pályázatoknak nincs nyelvi feltételük, tovább folyik a kiszorítás, a magyar oktatói kar leépülése. A perfekcionizmus mítoszát pedig fel kell adni. Induláskor soha egyetlen egyetem sem volt tökéletes: egy újonnan alapított egyetemnek tökéletesíthetőnek, fejleszhetőnek kell lennie, és így megfelelő irányítással bármely más egyetem versenytársává válhat.

Az elmúlt közel hároméves koalíciós időszak első esztendeje (1997) a nagy remények, tárgyalások, biztató lépések esztendeje volt, a második (1998) a fokozódó nyomás, élesedő viták, elodázó határozatok éve, a harmadik (1999) eddig a vártnál jóval kisebb eredményeket hozott, és csalódást okozott. Remélhetőleg a negyedik év nem a beletörődés és a lemondás éve lesz egy, a közösség számára végig kedvezőtlen és megalázó évszázad lezárásaként. Az első év legfőbb eredménye a sürgősségi kormányrendeletként elfogadott tanügyi törvény volt, amely az egyetem tekintetében is biztatónak tűnt. Áprilisban-májusban a kolozsvári egyetem belső rendjéről is nagyon biztató tárgyalásokat folytattunk. Az év végén, amikor a kormányválság jelei mutatkoztak, az érdekvédelmi szervezet belső tárgyalásokon lemondott a földrajz és a történelem magyar nyelvű oktatásáról, annak az ígéretnek fejében, hogy nem lesz akadálya az egyetemnek. Se pénz, se posztó - mondhatjuk ma már, annak is intő tanulságaként, hogy *elvi* engedményeket nem lehet tenni, mert az mindig megbosszulja magát.

A kormányátalakítás után rövid ideig még mindenki bízott az új miniszterben. A kolozsvári egyetem magyar oktatói 1998. március 17-én közzétették, az államelnökhöz, miniszterelnökhöz, szakminiszterhez eljuttatott beadványukban határozottan igénylik a magyar oktatási nyelv hivatalos elismerését a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, az egyetemi tanács paritásos alapon való működtetését, a költségvetés magyar nyelvű oktatásra eső részének az önálló kezelését, öt önálló kar felállítását (bölcseztudományi, természettudományi, jogi és közgazdasági, református vallás tanári, római katolikus vallás tanári). A beadvány azt is hangoztatja, hogy alaptémákban a tudományos kutatást továbbra is együtt kell végezni, közösen kell használni a laboratóriumokat és a könyvtárakat. Ezt követően készült el az RMDSZ oktatási főosztályán *A romániai magyar főiskolai hálózat telepítési tervzete* című dokumentum. A Kolozs megyei Küldöttek Tanácsának ekkoriban tartott ülése a kolozsváriak és az egyetemiak elégedetlenségének adott hangot, amely aztán önálló törvény-kezdeményezéshez vezetett a megye egyik parlamenti képviselője részéről. Júniusban kormányhatározat született egy bizottság felállításáról, amelynek az önálló egyetem tervezetét és önálló akkreditációs dokumentumait kellett összeállítania, és annak lehetőségét is tartalmazta, hogy a két magyar tanszék váljon önálló karrá. (Ezt a két tanszék oktatói és vezetői mint félrevezető és félreérthető, csupán szimbolikus gesztust elutasították.) 1998. október 2-án aztán eléggé ismert, mégis gyanús körülmények között megszületett a 687-es kormányhatározat a Petőfi - Schiller-egyetem létesítéséről, egy ezt előkészítő bizottság létrehozásáról (amelynek kinevezését aztán éppen a szakminiszter késleltette).

A magyar kezdeményezéseknek és a kormány bátortalan lépéseinek az ellensúlyozására és elutasítására a nacionalista politikusoknak sikerült megnyerniük a román egyetemi köröket, az értelmiségi elit jelentős részét. A kolozsvári egyetem "önjelölt" képviselői már 1990-ben felléptek a két egyetem "szétválása" ellen. 1998-ban megismételték ezt a gesztust. Júniusban már a Román Nemzeti Polgári Fórumhoz csatlakozott 48 egyetem nyílt levélben utasította el az önálló egyetem tervét. Júliusban az Alaptudományok Román Társasága nyilatkozik úgy, hogy a román államnak sem morális, sem anyagi érdeke nem fűződik ahhoz, hogy magyar nyelvű szakembereket képezzen. Marga oktatási miniszter és Korka felsőoktatási államtitkár a magyar egyetem igényét az etnikai szeparatizmus megnyilvánulásaként értékelte, és megismételte a nacionalista körök másik képtelen érvét: hogy erre sehol nincs példa a világon. (Sajnálatos, hogy még a Határon Túli Magyarok Hivatala 1998-as *Jelentésében* is ez áll: "...Európában nem szokás etnikai alapon egyetemet létesíteni..."; *Jelentés* 20. 1.) Az etnikai szeparatizmus réme és az etnikai egyetem vádja állandó korrekcióink ellenére tartja magát: nem etnikai alapon, hanem az oktatás nyelve alapján igényli a közösség az önálló egyetemet, amely minden etnikum számára nyitva állna, nyelvileg pedig ugyanolyan igényes és toleráns lenne, mint minden más egyetem.

A Petőfi - Schiller-egyetemre vonatkozó október 2-i határozat azonnal ellenreakciót váltott ki az oktatási miniszter

és a szenátus Nagy Románia pártis oktatási bizottsági elnöke részéről. Négy jogi kar dékánja beadványában alkotmányellenesnek minősítette. Október 15-én pedig az Országos Rektori Értekezlet vállal szolidaritást az Oktatási Minisztériummal, veszélyesnek és törvénytelennek tekinti a kormányhatározatot. A politikai agresszióknak tekinthető Határozat utolsó mondatában pedig a testület saját ártatlanságát és tisztaságát színlelve annak fontosságát hangsúlyozza, hogy az akadémiai és egyetemi közösségek továbbra is megőriznék politikamentességüket. Erre született meg öt nappal később a kolozsvári magyar oktatók válasznyilatkozata, amely éppen azt tartja megdöbbentőnek, hogy a diktatúra után most nem a szélsőséges politikai erők, hanem az ország legmagasabb egyetemi fóruma utasítja el a magyar nemzeti közösség jogos igényét az önálló egyetemre, ezt veszélyesnek minősíti az állam biztonságára és egységére, és hogy ezzel az egyetem mint intézmény vált újra a szélsőséges politika színterévé.

Szintén október 20-án jelent meg *Az Emberi Jogok Védelmének Romániai Helsinki Bizottsága* tárgyilagos jogi és politikai elemzése a fejleményekről. Szó szerint is idézni szeretném a Bizottság következtetésként megfogalmazott figyelmeztetését, mert a szándék ellenére Magyarországon valószínűleg igen csekély volt a dokumentum publicitása: "A Bizottság úgy véli, hogy az ország egyetemi közösségének az állásfoglalása a 687/1998-as kormányhatározat ellen a közszellem olyan mértékű romlását eredményezheti, amelynek a következményei beláthatatlanok. A Bizottság fontosnak tartja hangsúlyozni a következőket:

A 687/2. 10. 1998-as Kormányhatározattal való szembenállás a jelenlegi nagyon nehéz gazdasági helyzetben, amely a jövőben bizonyára romlani fog, a lakosság elégedetlenségét etnikai feszültségek felé tereli. Ennek a mechanizmusnak hatása lesz a belső biztonságra és stabilitásra. Jelentős károkat okoz a román társadalomban és Románia marginalizálását eredményezi a nemzetközi életben.

A Helsinki Bizottság aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az egyetemi közösség szervezett ellenállást tanúsít a román kormány ama szándéka ellen, hogy egy magyar - német nyelvű egyetemmel az etnikai békét biztosítsa. Ez az ellenállás az etnikai feszültségek kiterjesztését célozza Romániában. Jugoszlávia példája megmutatta, hogy attól a pillanattól, hogy a többségi értelmiségi elit a kisebbségellenes támadások élére állt, az etnikumok közötti viszony romlása felgyorsult. Így egyes szerbiai értelmiségi csoportok, írók, egyetemi oktatók fellépése más nemzetiségek ellen nemcsak hogy hozzájárult a háború kitöréséhez, de jelentős mértékben közreműködött annak a légkörnek a megteremtésében, amely a tragédiát lehetővé tette. Koszovóban világosan látni lehet azoknak a feltűnéskeltő publikus nyilatkozatoknak a hatását, amelyek arról a "fenyegetésről", "veszélyről" szólnak, amelyet a kisebbségi igények jelentenek. Amikor értelmiségi egyesületek vezetnek félre tudatosan a közvéleményt, mint most Romániában az anyanyelvű felsőoktatással kapcsolatban, szinte lehetetlenné válik az összeütközéshez vezető tendenciák ellensúlyozása.

A Helsinki Bizottság felhívja az állami hatóságokat, hogy folytassanak olyan politikát, amely a társadalmi békét biztosítja. Nyomatékosan jelzi azt a rendkívüli veszélyt, amelyet az értelmiségi elitnek az a szándéka jelent, hogy becsapja a lakosságot a kisebbségi jogok érvényesítésének ésszerűségével és lehetőségével kapcsolatban.

A lehetséges fejlemények veszélyeire való tekintettel a Helsinki Bizottság el fogja küldeni ezt a Közleményét az emberjogi és kisebbségi szervezeteknek, a nemzetközi intézményeknek és a térség stabilitásában érdekelt kormányoknak. Más országbeli egyetemeknek is továbbítjuk a közlemény szövegét."

A Helsinki Bizottság aggodalma nem alaptalan, hiszen ebben a térségben a bizonytalanság fő előidézői és szereplői éppen az értelmiségi elitből kikerülő őrjöngő nacionalisták és háborús bűnösök, az ugyanabban a személyiségben megjelenő pszichiáterek és pszichopáták, a nemzeti hős pózban tetszelgő nemzetvesztő maffiózók.

Végül hosszas vajúdas után 1999-ben megszületett és hatályba lépett az új oktatási törvény. Ez jóval kevesebbet nyújt annál, mint amit a nemzeti közösség jogosan elvárt (minden korlátozás és minden nyelvi és etnikai alapú hátrányos megkülönböztetés eltörlését), sőt annál is, mint amit az 1997-es sürgősségi kormányrendelet biztosított, de valamivel többet, mint a törvény korábbi, 1995-ös változata. Az egyetem tekintetében a törvénynek nincsenek ugyan explicit tiltásai, korlátozásai, de nem is garantál semmit, a törvénnyel egy időben módosított akkreditációs törvény pedig tovább csökkenti az önálló egyetem esélyeit.

Hogyan is állunk jelen pillanatban, milyen lehetőségei és esélyei vannak a továbblépésnek? Kolozsváron folytatnunk kell azt az elsősorban belső, létszámbeli és minőségi fejlesztést, fiatalítást, amelyet a meglévő intézményi keretben 1990-től gyakorlatilag töretlenül végzünk: ma hozzávetőleg négyezer magyar hallgatója van a tudományegyetemnek (a hallgatói létszám 20%-a), közülük mintegy kétezer-ötszáz (12-13%) tanult magyar nyelven, az előző évben 32 szakon. Ki kell használni a fejlesztésnek azokat a lehetőségeit, amelyeket a felsőoktatás reformja kínál: az egyetemnek kihelyezett főiskolai tagozatai működnek magyar nyelven is Sepsiszentgyörgyön (közgazdaság, közigazgatás), Gyergyószentmiklóson (turisztikai, topográfia - térképészet - földmérés), Szatmárnémetiben (közigazgatás). Ezeket a tagozatokat szakmailag kell erősíteni. Új és fontos fejlemény, hogy 1999 őszétől a tanítóképzés az eddigi gimnáziumi szint helyett főiskolai szinten folyik majd az egyetem kihelyezett tagozatain: magyar nyelven Székelyudvarhelyen, Nagyenyeden, Kézdivásárhelyen, Kolozsváron és Szatmárnémetiben. Ezek a főiskolai tagozatok alapozzák meg a következő évtizedekben a magyar nyelvű oktatást, fontos tehát, hogy már az indulás magasabb oktatási szintnek megfelelő magasabb színvonalon történjék.

Az egyetem magyar oktatóinak elhatározott szándéka, hogy az oktatási törvény szellemében már az új tanévtől igényelni fogják a kari szintű önálló tagozat kialakítását minden olyan felsőoktatási intézményben, ahol jelentős számú magyar hallgató tanul (tudományegyetem, marosvásárhelyi orvosegyetem, műszaki egyetem, mezőgazdasági egyetem, művészeti akadémiák stb.). Az egyetem belső mozgásterében ennek sincs sok esélye, feltétlenül magasabb szintű politikai szándéknak és befolyásnak kell érvényesülnie ahhoz, hogy megvalósuljon.

Az önálló egyetem és a már indulásakor holtvágányként elképzelt Petőfi - Schiller, valamint a mondvacsinált multikulturalitás továbbra is az oktatáspolitikai és a kisebbségpolitika próbaköve marad.

Az egyetem ügye az egész közösség ügye. Ez motiválja a sokféle egyéb egyházi, regionális vagy akár magánegyetemi kezdeményezést. Ígéretes ezek közül a református egyház nagyváradi egyetem-terve, amely főiskolai szinten már jó néhány éve működik. (Időközben Romániában hivatalosan bejegyezték a Pro Universitate Partium Alapítványt, amelynek 1999. október 1-jei kuratóriumi ülése elhatározta - a Sulyok István Református Főiskola szervezeti struktúrájára alapozva, de ökumenikus szellemiséggel - a Partiumi Keresztény Egyetem megalakítását, s egyben eljárt az ideiglenes működési engedély, illetve az akkreditáció megszerzése érdekében. Az új egyetem október 3-án tartotta meg hivatalos megnyitó ünnepségét. - A szerk.) A kezdeményezések körül két alapvető gond van: az egyik az előkészítés és az összehangolás, amely általában nem kielégítő, a másik a szakmai feltételek felmérése és megteremtése. A tervek megvalósításának, a megkezdett fejlesztések folytatásának természetesen anyagi feltételei is vannak. Jelentős lehet az a támogatás, amelyet ettől az évtől kezdődően az Apáczai Közalapítvány nyújthat.

A kisebbségben élő nemzeti közösségek alárendelt és kiszolgáltatott helyzetben érték meg a 20. század és a 2. évezred végét. Számukra az egyetem a szellemi, szakmai, emberi felemelkedés esélyeit jelentheti, az önmegvalósítás, az egyenrangúság, az emberi méltóság esélyét. Az univerzitásban benne van az univerzalitás eszméje, az egyetemen az egyetemességé. A jelző nélküli egyetemen, abban az egyetemen, amely nem etnikai, nem multikulturális, csak egyetem. Az igényelt egyetemen az anyanyelvűség, a mi esetünkben a képzés magyar nyelvűsége alapozhatja meg a szellemi és emberi méltóságot, a megmaradás és a felemelkedés esélyeit a közösség számára is.

[Vissza](#)

Fehérvári Győző

Petőfi Észtországban

Petőfi in Estonia

For decades, the young Estonian students have got familiar with the Age of Romanticism through the oeuvres of Byron, Shelley, W. Scott, V. Hugo, A. Miczkiewicz and Petőfi. In the narrowly constructed secondary school textbooks of world literature, where, for example Rimbaud or Éluard has only one poem each, Petőfi has five poems. Petőfi's oeuvre is generally known and is very popular among the kindred Estonian people.

A múlt század derekán, főként a költő halálát követő évtizedekben Európa-szerte kialakult Petőfi-kultusz kissé megkésve, csupán a nyolcvanas évek legelejére érte el Észtországot. Ennek okát nem a földrajzi távolságban vagy az észtek nyelvi elszigeteltségében kell keresnünk, hanem az észti irodalom korabeli megkészettségében. Noha az észti irodalom történeti áttekintéséről magyarul már 1857-ben jelent meg tanulmány Hunfalvy Pál tollából Az észti vagy viró irodalomról címmel az Akadémiai Értesítőben, a voltaképpeni észti szépirodalom éppen az ezt követő két évtizedben születik meg az észti sajtó rendszeressé válásával, a Kalevipoeg megjelenésével (1857-61) és az első, világirodalmi mércével is jelentős romantikus költőnő, Lydia Koidula fellépésével. Természetesen nem érdektelenek az előzmények sem, hiszen rövid felvázolásuk nélkül nehezen érthető az észti irodalom kibontakozásának lassú, gyakran meg-megtorpanó folyamata.

A sajátos észti társadalomfejlődés gyökerei a 12. századig nyúlnak vissza. A német hódítás és a kereszténység felvétele után az észti lakosság fokozatosan, szinte teljes egészében jobbágyorszába, a balti németek uralma alá került, s ezt a helyzetet újabb hat évszázadra véglegesítette sikertelen, ún. Szent György-napi felkelésük 1343-ban. Észt irodalom ily módon csupán a nép ajkán, a népköltészetben szóbeli kultúra gyanánt bontakozhatott ki. Az írásbeliség kialakulása tekintetében csupán a reformáció hozott lényeges változást. Az első észti nyelvű lutheránus könyv 1525-ben látott napvilágot, majd egy évtized múltán Luther Kátéja és a Biblia egyes részletei jelentek meg észtil.

A reformáció hatására megindult kulturális fejlődést a livóniai háború kitörése miatt keletkezett évtizedes háborúskodások akadályozták meg, melyek eredményeként a 17. század elejére Észtország nagy része fokozatosan svéd fennhatóság alá került. E század harmincas éveitől kezdve a kulturális fellendülés évtizedei következtek. Gimnázium és könyvnyomda létesítése Tallinnban, valamint a tartui egyetem alapítása jelzi ezt az intézmények terén, a szellemi életben pedig az egyházi irodalom gyarapodása. Ekkoriban jelentek meg az első észti nyelvű könyvek is, szerzőik ugyancsak német származású észti lelkészek.

Az észti háborút lezáró uusikaupunki békével (1721) Észtország cári fennhatóság alá került, ami az észti társadalom belső szerkezetét illetően - német birtokosok és papság, észti jobbágyparasztság - most sem hozott különösebb változást, sőt az észtek, azaz "a föld népének" - ahogy nemes egyszerűséggel nevezték őket - kiszolgáltatottsága csak erősödött. Az észti irodalmi nyelv fejlődésének jelentős állomása volt a teljes észti Biblia megjelenése 1739-ben. A világi irodalom előzményének tekinthetjük az 1720-as évek elejétől mind gyakrabban megjelenő kalendáriumokat, amelyek lassanként a nép körében is - az írni-olvasni tudás a korabeli Európa átlagához mérve elég magas szinten állott - közkedvelt olvasmányokká váltak. Ugyancsak a század első felében látott napvilágot egy sor pietista szellemiségű, didaktikus történeteket, dialógusokat tartalmazó kiadvány német papok, irodalmárok tollából. Noha 1776-77-ben színre lép az első észti nyelvű, főként egészségügyi tanácsokat közlő folyóirat is, a tudomány és az irodalom nyelve továbbra is a német. Az észak-német egyetemek közvetítésével beáramló felvilágosodás kori eszmék jobbára a népnevelő szándékokban nyilatkoztak meg.

A társadalmi, kulturális kibontakozásban alapvető, ám még mindig nem döntő változást a 19. század első két évtizede hoz. Az észti irodalom további tájékozódási pontjait az esztofilek tevékenysége jelölte ki, a század második évtizedében végrehajtott jobbágyfelszabadítás pedig az észti nemzeti értelmiség kialakulásának feltételeit teremtette meg. Esztofileként az észtiországi német értelmiség azon csoportját tartják számon, amelyik főként a felvilágosodás eszméinek hatására az észti nép szellemi javainak tanulmányozását és fejlesztését tűzte ki maga elé célul. Munkásságuk az észti nyelv és folklór kutatásának megindításában éppúgy alapvető volt, mint az észti irodalmi stílus megalapozásában. J. M. Rosenplänter (1782-1846) pärnui lelkész, a Beiträge zur genauern Kenntniss der ethnischen Sprache című tudományos kiadványsorozatát állította eredményesen a fenti célok szolgálatába. A kiadványsorozat - amely 1813 és 1832 között 20 kötetben és több mint 3500 oldalnyi terjedelemben jelent meg - noha alapvetően német nyelvű volt, bőségesen tartalmazott észti nyelvű népköltészeti alkotásokat, fordításokat és eredeti verseket is. A Beiträge-ben vetették meg az észti poétika, irodalomkritika és bibliográfia alapjait. A kiadványsorozat rendszeres munkatársa volt az esztofilek másik nagy alakja, Otto Wilhelm Masing (1763-1832): ő kiemelkedő tankönyvírói és kritikai tevékenysége mellett immár élvezetes stílusban paraszti enciklopédiát írt, valamint a balti német arisztokrata, gróf Peter Manteuffel (1768-1842), aki falusi történeteinek ízes nyelvezetével és a népélet színes leírásával egyengette az utat a következő években formálódó valódi észti irodalomhoz, amelynek az 1802-től ismét működő tartui egyetem és a harmincas évek végétől Tartu városa vált a középpontjává. Itt és ekkorra alakult ki az a vékony, ám származásában, nyelvében és szellemiségében egyértelműen észti értelmiségi réteg, melynek képviselői munkásságukkal már tudatosan a nemzetté válást szorgalmazták.

A szellemi centrum Tartuba helyeződését jelzi, hogy az első hivatásos újságíró - aki mellelleg kitűnő és termékeny

író is volt - J. W. Jannsen, az első komoly olvasótáborral rendelkező észti lap szerkesztője és kiadója, 1863-ban Postimees című újságjával együtt Pärnuból Tartuba költözött. A hatvanas évek legelejétől datálható az észti "nemzeti ébredés", a romantika kiteljesedésének korszaka. Jeles képviselői együtt munkálkodva, de saját érdeklődésüknek, hajlamaiknak megfelelően járultak hozzá népük értékeinek, kulturális javainak felmutatásához. Fr. R. Kreutzwald a nemzeti eposz, a Kalevipoeg megalkotásával a népköltészet értékeit transzponálta magas esztétikai minőséget képviselő irodalommá, s villantotta fel benne a hét évszázadnyi elnyomás után már-már feledésbe ment, de egykor kétségtelenül létezett fényes múltat. Jannsen lánya, a prózaíróként debütált Lydia Koidula, amellyel, hogy darabjaival és szervezőképességével megteremtette az észti nyelvű színházi művészetet, eredeti, egyéni hangú, szuggesztív hazafias lírájával jut az észti irodalomban soha nem látott s későbbi története folyamán is ritkán meghódított magaslatokra. Verseiben sallangmentesen, szinte a népdal eszköztelenségével és természetességével ad hangot hazája, népe és anyanyelve iránti szeretetének s annak elnyomottsága miatt érzett mély keserűségének. Koidulát gyakran illették az "észti Petőfi" elnevezéssel, jóllehet számos közös vonásuk ellenére nála - érthető okokból - nyomát sem találjuk Petőfi radikalizmusának, forradalmiságának. Nincs adatunk arra, hogy ismerte volna Petőfi költészetét, s Hunfalvy tanúsága szerint - a magyar tudós 1869-ben személyesen is járt a Jannsen-családnál - a magyar reformkor nagyjai közül mind az apát, mind a lányát Deák Ferenc személye érdekelte.

A nemzeti ébredés s egyúttal a nemzetté válás időszaka a hetvenes évek vége felé lezárult. A korszak főszereplői letűntek a színről, s a frissen induló költői nemzedék a változó körülmények között, a nyolcvanas évektől egyre erőteljesebbé váló oroszosítási törekvések közepette nehezen talált új tájékozódási pontokat, s az addig sikeresnek bizonyult romantika örökségébe kapaszkodott, melynek eredményeként munkásságuk gyakran epigonizmusba fulladt. Ugyanakkor az ébredés korabeli irodalom sikere kialakította az irodalom új intézményrendszerét, felvirágoztatta a sajtót. A nyolcvanas évektől több, tartósan fennmaradt irodalmi folyóirat jelent meg, s felmerült az alaposabb világirodalmi tájékozódás igénye is. A folyóiratok hasábjain egyre gyakrabban tűnnek fel Petőfi Sándor versei. A fordítások - talán szükségtelen is hangsúlyozni - többnyire német közvetítő nyelv segítségével készültek, bár a nyelvrokonság behatott tanulmányozásának köszönhetően pl. Mihkel Veske esetében találkozunk eredetiből fordított Petőfi versekkel is. Fordítóiuk többnyire saját hangjukat kereső ifjú poéták, akik több-kevesebb sikerrel eszményeiket keresik Petőfi, Heine, Puskin verseinek fordításával. Jaan Parv (1867-1899) például patetikus, hazafias versekkel kezdte költői pályáját, s egyebek között nagy mesterek - Goethe, Schiller, Petőfi - fordítása révén döbrent rá a kortársi észti líra felszínességére, epigonizmusára, s kezdte támadni a nyolcvanas évek monoton szürkeségét. Több mint egy tucat Petőfi-vers fordítását köszönhetjük neki. Mihkel Vesket (1843-1890), a korszak másik kiemelkedő Petőfi-fordítóját, az észtszaxoni Petőfi-kultusz megalapozóját költőként, tudósként is sokkal jelentősebb személyiségnek ítéli az utókor imént említett fiatal kortársánál. Veske sok tekintetben korának egyik meghatározó egyénisége volt. Tartui gimnáziumi tanulmányait követően 1867-től összehasonlító nyelvtudományt tanult a lipcsei egyetemen, tanulmányait 1873-ban doktori fokozattal fejezte be. Hazatérve újságíróként, tanárként, majd lapszerkesztőként dolgozott, s aktívan bekapcsolódott a hazai közéletbe. Nyelvészeti témájú művei mellett komoly népköltészeti gyűjtőmunkát folytatott, s gyűjtésének eredményét nyomtatásban is közreadta. Saját versein is erősen érződik a népköltészet hatása, életében megjelent egyetlen kötete, Laulud Viisidega (Dalok kottákkal) rendkívül népszerűvé vált az egyszerű emberek körében is. Hazafias lírájának néhány darabja ma is közismert, természetlírát is nagyra értékelik, ellentétben szerelmi költészetével, ami napjainkban kissé már szentimentálisnak érződik. Veske a nyelvrokonság kutatójaként 1885-86-ban magyarországi tanulmányúton is járt, ahol egyebek között magyar nyelvtudását is tökéletesítette. Élete utolsó három évét idegenben, a kazanyi egyetem finnugor tanszékének tanáraként élte le. Verseinek gyűjteménye csupán 1899-ben, a költő halála után látott napvilágot Dr. Veske laulud (Dr. Veske dalai) címmel. Műgonddal készített Petőfi-fordításai nagymértékben hozzájárultak a költő észtszaxoni népszerűségéhez. Petőfi a nyolcvanas évek végén irodalmi berkekben már fogalom, neve a génusz szinonimája. Az észti irodalom első, külföldön is ismert és elismert regényírója, Eduard Vilde is ekként említi Irodalomról című cikkében, válaszul a korabeli epigon-líra képviselőinek a közönség érdektelenségéről szóló panaszaira: "Kérdezzük már meg egyszer egyenesen: van-e olyan írónk, akinek a munkái rászolgálnak a nép szélesebb körű érdeklődésére? Nem, egyetlen ilyen sem munkálkodik a szellem mezején, ezt bátran állíthatjuk. Miért zúgolódsz, te törpe szellem, hogy elmeszüleményeidet nem veszik és nem olvassák? Ne gondold, hogy népünk műveltsége még túl hézagos, hogy a nép befogadó, különbségtévő és kritikai szelleme még túl gyenge! Mert akkor tévedsz! Te író, vess egy művet a nép közé, amiben magas, égi szellem munkál, és meg fogod látni, hogy attól, miként a parázs szétesésekor, kigyúlnak az elmék és szikrákat szórnak a szívek! De lásd, törpe szellem, belőled hiányzik az a sajátosság, amit idegen szóval zseninek neveznek - és ezzel együtt hiányzik belőled a nagy néptömegekre való hatás képessége is. Ne a nép miatt zúgolódj, erre nincs semmi okod. Ha kiemelkedne közülünk egy Puskin, egy Lermontov, egy Turgenyev, ha egy Goethe, Schiller, Lessing küldené a maga szellemét a nép közé, ha egy Voltaire, Hugo, Scribe, egy Petőfi, egy Jókai vetné szellemének szikráit a nép közé - szeretném én azt látni, vajon az nem fogadná-e be a műveiket, nem hajolna-e meg lelkesen génuszuk előtt?" Vilde egyébként Jókai: Az aranyember című regényét már az idézett cikk megírása előtt két évvel lefordította.

A korszak harmadik, munkásságával már századunk első felére is kiható Petőfi-fordítója Karl Eduard Sööt (1862-1950). Irodalmi pályáját ő is költőként kezdte. Az Olevik - a Petőfi-fordítások egyik fő megjelenési fóruma - című irodalmi lap munkatársaként adta ki 1890-91-ben első verseskötetét, ami realiztikus vonásaival, népies bájával, humorban bővelkedő szerelmes verseivel üde színfolt volt a bágyadt hangvétellű, utóromantikus kortársi lírában. Következő köteteinek romantikus elégiáiban valódi élménylírával adott új tartalmat a századvég kiüresedett, frázispufogtató hazafias lírájának. Hamarosan kora egyik elismert lírikusává vált. Petőfi-fordításainak is köszönhetően "az igazi költészethez vezető utat keresve arra a széles, a népi alkotásokból erőt merítő költészeti irányzatra támaszkodott, ami Herderből kiindulva a heidelbergi romantikusokon át Petőfiig és Heinéig vezetett", írja róla találón az észti akadémiai irodalomtörténet. Lírai munkássága elsősorban a század végén volt kiemelkedő, a századelő modernjeinek megjelenése után alakja már kissé klasszikussá merevedett. Ebben az időszakban költőként főként játékos, csupa zene, csupa ritmus gyermekverseivel keltett osztatlan elismerést. Számos verse megzenésítve ma is a klasszikus észti költészeti hagyomány élő részét képezi. Petőfi népszerűsítésében

elévülhetetlen érdemeket szerzett, több tucatnyi Petőfi-vers fordításán nemzedékek nevelkedtek. Magyarországon többször is járt, többek között 1923-ban, a Petőfi-centenárium alkalmából. A Petőfi Társaság 1924-ben, a La Fontaine Társaság 1930-ban választotta levelező tagjává. Noha fordításai külön kötetben soha nem jelentek meg, antológiákba, szöveggyűjteményekbe bekerülve az önálló Észk Köztársaság idején is hozzáférhetőek és közkedveltek voltak.

Észtország Szovjetunió által történt bekebelezése még kelet-európai mércével mérve is szinte hihetetlen pusztítást vitt végbe az észk irodalomban. A neves írók, költők mintegy egyharmada kénytelen volt elhagyni az országot, az otthonmaradottak közül jó néhányra a fizikai megsemmisítés, jobbik esetben elhallgattatás várt, a továbbra is publikálókat megpróbálták a szovjet ideológia feltétlen szolgálatába állítani. Ugyanakkor témánk szempontjából kedvezőnek tekinthető a korszak mérlege. Petőfit már csak - a hivatalos ideológia által preferált - forradalmiság miatt sem lehetett elhallgattatni, s a költő remek, magyarul is tudó fordítóra talált egy ifjú költőnő, Ellen Niit személyében. Noha Ellen Niit mint költő alkatilag szinte ellentéte Petőfinek, fordításai rendkívül pontosak, hűek tartalmilag, formailag egyaránt. Néhány folyóiratos közlés után 1955-ben adta ki Petőfi válogatott verseinek gyűjteményét. A küllemében is rendkívül szép kötet - műbőr-kötésű, belső borítóján a költő portréjával - 68 ismert Petőfi-verset tartalmaz, mottója "Szabadság, szerelem". Az észk olvasó tájékozódását kitűnő jegyzetapparátus, valamint a költő életét, munkásságát esszéstílusban megírt utószó segíti. Mindkettő Paula Palmeosnak, a tartui egyetem emberöltőn át legkiválóbb hungarológusának munkája. A kötet óriási sikert aratott, szinte órák alatt elkapták. Talán szükségtelen részletezni, milyen emóciókat váltott ki a szabadság és a hazaszeretet géniuszának életműve a minden nemzeti érzést elfojtani igyekvő, az egyéni szabadságot minden tekintetben korlátozni akaró szovjet rezsim egyik legnehezebb időszakában. A könyvről számos recenzió jelent meg, melyek alapján méltán beszélhetünk a Petőfi-kultusz észkországi reneszánszáról. Ellen Niit a következő években egyre alaposabb észk Petőfi-kép kialakítására törekedett. 1964-ben közreadott Vabadus, armastus (Szabadság, szerelem) című kötete már több mint száz Petőfi-költeményt tartalmazott, közöttük a János vitéz teljes fordítását. Ez utóbbi egyébként 1973-ban Róna Emmi illusztrációival önálló kötetben is megjelent. Hála a kitűnő fordításoknak és az észk oktatásügy nemzeti elkötelezettségű vezetőinek, klasszikus költőnk életműve 1959 óta az észk középiskolai tananyagának is szerves részévé vált.

A romantika korával évtizedeken át Byron, Shelley, W. Scott, V. Hugo, A. Mickiewicz és Petőfi életművén keresztül ismerkedhetett meg az észk tanuló ifjúság. A rendkívül szűkre szabott középiskolai világirodalmi szöveggyűjteményben, amelyben pl. Rimbaud vagy Éluard egy-egy verse szerepel, Petőfinek öt verse (Szabadság, szerelem, Hazámban, Dicsérsz kedves, Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?, Nemzeti Dal) található. Mindent összevetve, Észtország is azon országok közé tartozik, ahol Petőfi neve vélhetően mindenki számára ismerősen cseng.

[Vissza](#)

S. Benedek András

Petőfi - hazatérőben

(Néhány gondolat Petőfi ukrán/ruszin recepciója kapcsán)

Petőfi - on the Way Home (Ukrainian / Ruthenian Reception)

During the last few decades, the Ukrainian / Ruthenian reception of Petőfi seems to move towards real poetical issues and towards reality. However, this favourable change is more valid in terms of the Ruthenian literary life of Kárpátalja. But neither Sándor Petőfi, nor the Hungarian literature takes their proper place in the culture of the Ukrainians who have just retrieved their national independence after centuries.

Petőfi ukrán recepciójáról esszék, tanulmányok, doktori értekezések szólnak. A névsor Pavlo Hrabovszkijtól, a száműzött forradalmártól Leonyid Pervomajszkijig, a szovjet-ukrán költészet ellentmondásos életpályáját befutott képviselőjéig ível. Ez utóbbi Zalka Máté révén ismerte és szerette meg Petőfit. Ő is azonban, akár a szovjet tábor többi "hivatalos" műfordítója, elsősorban a forradalmárt, a második világháború hatására, a németellenes népszerűt látja-láttatja költőnkben. S bár az utóbbi két-három évtizedben mintha a költészet és valóság felé mozdult volna el ez a statikus kép, sajnos mégis azt mondhatjuk, hogy az évszázadok után nemzeti önállóságát most visszaszerzett ukrán nép kultúrájában nincs jelen méltó módon sem Petőfi Sándor, sem a magyar irodalom.

A Petőfi-líra tolmácsolása, közvetítése a keleti szláv kultúrák felé - helyzetéből adódóan - a nagyhatalmi szándékokból ukránnak nyilvánított, önmagát azonban önálló entitásként megfogalmazó ruszin nép feladata lett volna. A magyar szabadságharc jelenidejében ez természetesnek is tűnt az akkor már fél évszázada a nemzette válas útján elindult és értelmisége (elsősorban a görög katolikus papság) révén az irodalmi nyelv egységesülése felé tartó ruszinok számára. Ennek legjellegzetesebb példája az ungvári görög katolikus papnövendékek között 1849-ben terjedő *Szabadságdal*,¹ amely nyilvánvalóan Petőfi közvetlen hatását tükrözi. "*Riadj magyar, öröme fel!*" szól a négy hatsoros versszakból álló költemény első sora, majd a záró versszak már teljesen a magyar forradalmár-költő hangján szól:

*Le a zsarnokot a sírba le
Szabad hazánk és nemzete!
Uralni téged Ausztria -
Esküszik, hogy nem fog soha! -
Riadj azért öröme fel*

Te szenvedő magyar kebel!

Nem idegen a reformkor magyar költészetétől a ruszinok nemzeti írójaként emlegetett Alekszander Duhnovics lírája sem. Két, ruszin nemzeti himnuszoként számon tartott verse közül az egyiket ("*Ruszin voltam, vagyok, leszek./ Én ruszinnak születtem*"), akár Petőfi is írhatta volna. A többévszázados közös történelmi múltból fakadó hungarus-tudat és a ruszin nemzeti ébredés azonos problémavilága szinte involválta Petőfi költészetének felvállalását'. Mégsem ez történt.

Hogyan lehetséges, hogy az 1848 májusában még Rabár Sándornak a Nemzeti dal hatására írott *Szabadságdalát* éneklő görög katolikus szeminárium, a jövőendő ruszin értelmisége, az abszolutizmus éveinek múltán nem tért vissza a saját szabadságküzdelmeit is jelképező Petőfihez? A látszólag egyszerű válasz egy sokkal nagyobb közösségi dráma forrásvidékére vezet: e ruszin értelmiség saját nyelvéhez, hagyományaihoz sem talált vissza. A Kutka János 18. század végi népoktatási törekvéseitől és a felvilágosult Bacsinszky András püspök kancelláriai nyelvétől a reformkori Duchnovics Alekszanderig ívelő megújulási folyamat a múlt század ötvenes éveiben megtört.

Az 1848-49-es dicstelen szerepléséért "muszkavezető"-nek titulált Dobrjanszky Adolf és a mellé felzárkózott Rakovszky Iván nem kis külső segítséggel győzelemre vitték a pánszláv irányzatot, amely a ruszinok mellett a több tízmillió ukránságnak is a nagyorosz népbe való beolvadását szorgalmazta. A "megtérők" közt ott volt maga Duchnovics is, a ruszinság "nemzeti költője", aki nyelv- és tudatváltásával lényegében költői háttérét is elvesztette, s a későbbiekben rutinná vált nála mindaz, amit addig a tehetség félmjelzett.

Ettől kezdve a népnyelv csak bűvópatakként, legtöbbször néprajzi szövegekben villant fel egy-egy kivételes pillanatban. Nem véletlen, hogy a kárpátaljai műfordítástörténet mikrofilológusai az első helyi Petőfi-fordítást keresve csupán a millennium koráig jutottak vissza az időben.² Az első Petőfi-fordítók közt ott találjuk Sztripszky Hiadort (1900), aki más területen is igen komoly irodalmi-történelmi kutatómunkát folytatott, s a forradalmak, majd Trianon korában határozottan magyar orientációjú politikai szerepet vállalt. Korábban Skrobinec Jurij *Az apostol* fordításának utószavában O. Sz. Kelijt nevezte meg az első kárpátaljai (helyi "dialektusban" író) Petőfi-fordítónak (1909!), míg Jurij Kacsij helytörténész Szilvay Ivánt (Uriel Meteort) mutatja be ebben a szerepben (1905). Medve Zoltán oknyomozó munkájában 1899-ig jutott vissza, amikor a Negyilja c. lap a költő halálának ötvenedik évfordulója kapcsán megjelentette a költő *Imádságom* c. versének ruszin fordítását is, igen nagy valószínűséggel Mihail Vrabel kárpátaljai néprajzkutató, szerkesztő munkáját.

A Trianon utáni korszakot is sokban a prágai politika által inspirált nyelvi viták jellemezték. Mire a ruszin értelmiség ráébredt volna saját feladataira, egyházától, nyelvétől, de még önelnevezésétől is eltiltották, s maradt neki - a pánszlávizmusnak a lenini nemzetiségi politika jegyében fogant alternatívájaként - most már nem az orosz, hanem a nyelvrokonként is közelebb ukrán (nagyukrán) nyelv.

A megjelenés, a megnyilatkozás kényszere nagy úr. S akik nem engedtek a publicitás, a hírnév és a különböző kitüntetések csábításának, azok számára a rendszernek kipróbált forgatókönyvei voltak.

Egy olyan társadalomban, amely íróinak csak sztereotípiákat engedélyezett, s különös szigorral lépett fel a "regionalizmus", folklorizmus stb. bűnei ellen, mit tehetett a költő, a műfordító Petőfi megismertetéséért Kárpátalján? Szinte példázat értékű Jurij Skrobinec (többek közt e sorok szerzőjének is: Gyuri bácsi!) feladatvállalása, aki a szó gyakorlati értelmében a magyar iskoláztatástól, kultúrától jutott el a tőlünk jó ezer kilométerre, Poltava-Harkov vidékén kialakult ukrán irodalmi nyelvhez. Már 1948-ban megjelent első Petőfi-fordítása, a Nemzeti dal. Az alkalom és a politikai szándék szerencsés egybeesésének köszönhetően megjelent publikációt azóta kötetnyi követte, köztük az - a csupán látszólagos konszolidáció időszakában kiadott - *Uhorszka árfá-ban (Magyar hárfá)*,³ a magyar költészet antológiájában harminchat vers. Kimunkált fordítások ezek, némiképp az ünnepélyesség pózában. A szocialista világrend kanonizált irodalma - egy rendkívül képzett, két kultúrában otthonos művész adaptációjában.

Ivan Petrovcij, ez a Borzsa-völgyi ruszin etnikumból kiemelkedő érzékeny, a szépség, a formai játékok és a vérbő életöröm iránt fogékony fiatal művész ungvári francia szakos egyetemi hallgatóként még a brezsnyevi diktatúra legszebb éveiben' vált a francia szimbolizmus rabjává. Nem divat e tájt az elidegenedés' művészete, Ungváron épp ezzel a megbélyegzéssel távolítják el az irodalmi közéletből a fiatal kárpátaljai magyar írókat. Így a két évtizedre Beregszászba, magyar kulturális közegbe kerülő Petrovcij a magyar népköltészet és klasszikus irodalom fordítójaként vált a szakma megbecsült mesterévé. Francia fordításai csak a kilencvenes években láthattak napvilágot, s ekkoriban állította össze szubjektív magyar versantológiáját is.⁴ De ez volt az a pillanat is, amikor Ivan Petrovcijnak szembe kellett néznie saját származásával, beregi ruszin voltával s többek közt azzal a nem elhanyagolható ténnyel, hogy nagybátyja, akit eddig csak Kárpátalja korán elhunyt, nagy műveltségű tanár-tudósaként tisztelt, nem más, mint Fegyir Potusnyak, a korábban már említett *folklorizmus* kiemelkedő egyénisége. Nem véletlen tehát, hogy most már maga is a ruszin nemzeti újjáéledés harcosa lett. Az *Iszkri csárdás (A csárdás szikrái)* c. antológia fordításai azonban korábban születtek.

A válogatás a fordító egyéniségét, hajlamait tükrözi. A dalszerű, romantikus, tájleíró versek állnak a legközelebb hozzá. Ez jellemző a Petőfi-blokk tucatnyi költeményére is. Petrovcij rutinos, a formát-nyelvet jól kezelő fordító. Mégis valami távolságot érzünk az általa megformált és általunk ismert Petőfi-líra közt. Talán nem tévedünk, ha ezt a távolságot a nyelvben keressük. A nyelvben, amely egy nagy nemzet nyelve, de amelynek látószöge nem Duna-medencei. A tendencia, a szándék azonban már itt is érezhető, és Petrovcij újabb, ruszin nyelvű könyveinek ismeretében remélni lehet, hogy a költő a ruszin etnogenezis megújuló szakaszában - s nem csak fizikai-földrajzi értelemben - hamarosan hazatalál.

A hazai ukrán/ruszin filológia legjobb hazai művelője, a kérdés nyitottságát érzékelő, elfogulatlan nyíregyházi szakmai műhely vezetője igen lakonikusan szövegezte kérdéseire Szlavko Szlobodan Petőfi-kötetéről.⁵ "Ha lesz ruszin irodalmi nyelv, akkor ebből a kötetből fog megszületni". Bátor jóslat ez egy mindössze huszonhat verset tartalmazó vékonyka versesfüzet alapján, mégsem alap nélküli. Szlavko Szlobodan (= Igor Kercsa) ugyanis nem egy új generáció előítéletektől mentes képviselője, hanem azok egyike, akik életsorsukkal érveltek meggyőződésük, adott esetben nemzeti identitásuk mellett. E sors fordulópontjaiba időnként igen nagy földrajzi távolságok is belefértek, míg a költő hazatalált szűkebb hazájába, az Ungvidékre. S itt talált vissza (újra) ahhoz a nyelvhez, amelyen költőként is megszólalhat: a lemák és dolisnyák nyelv ötvözetéhez, amelyet természetesen az eddigi nyelvkísérletek is gazdagítottak, s amelynek két szélső pontján ott van két kultúra, az ukrán és a magyar. Szintetizáló szándékú nyelv Szlavko Szlobodané, mint ahogy szintetizáló szándékú közösség- és irodalomképe is.

Csak a véleményét a mindenkori aktuálpolitikára alapozó értelmiségi' számára lehet furcsa, hogy egy saját nemzeti önmeghatározásával küzdő etnikum itt, a Kárpátok ívében Petőfihez fordul szellemi segítségért. "Petőfi soraiból a történelem szól hozzánk, s az nem idegen történelem, hanem az, amit a mi őseink éltek át itt, szülőföldünkön" - írja előszavában a fordító. *Nem megyek én innen sehová (Ne idu ja otszjud' nikuda)*, mondja a magyar költő egyik korai versében. Ez a Petőfinél még némi szerelmi motívumot, lírai alaphangot őrző, rövid költemény azonban a mai ruszin költő számára *programvers*. Szlobodan látószögéből lefordítható az is, ami egy hegylakó nép számára *a priori* lehetetlen, *Az Alföld (Nizina)*, mert nem (csak) a síklakó életszemléletét énekl meg, hanem az örök emberi szabadságvágyat is.

Egy kárpátaljai költő számára szinte kötelező penzum *A munkácsi várban (U mukacsovsz'kum zamku)* lefordítása. S nem alkalmi fordítás ez, ahogy az irodalmi köztudattal ellentétben nem alkalmi látogatás emléke a Petőfi-költemény sem, hanem egy történelmi példázatra építő, régen készülődő *dacvers*. Nem véletlen, hogy ez talán Szlavko Szlobodan legjobb Petőfi-tolmácsolása.

Mint ahogy a kevésbé idézett Petőfi-vers, *Az ember (Csolovik)* választása sem véletlen, tragikus soraival: "A nép is elvesz, melyhez tartozol. / Az ország, melyben most él nemzeted..." Jól tudjuk, az apokalipszis elénk vetítése önvédelmi eszköz: a veszély nevének nevezése már önmagában is megóvhat a bajtól. Kimondása azonban keserű köteletség az öröme-szánt költő számára.

Szlavko Szlobodan műfordításai természetesen, a költő szabadossága szabatoság. Úgy gazdálkodik a változó hangsúlyú nyelv eszközeivel, hogy az sem az eredeti, sem a befogadó nyelv számára nem jelent licenciás kényszert.

Napjainkban mintha enyhülne a Kijevből s nem utolsósorban a nemzeti türelmetlenségéről ismert Galíciából Kárpátaljára háruló nyomás. Ungváron a század utolsó évében szinte konfliktusok nélkül rendezték meg a ruszinok esedékes világtalálkozóját. Létrejött a ruszin irodalmi nyelv kodifikációs bizottsága, amelyben ott serénykednek azok a kárpátaljai nyelvészek is, akik kissé megkésve érkeztek vissza hosszúra nyúlt damaszkuszi kitérőjükből. Messze még a ruszin Svájc századelőn megálmodott világa, de az írók-költők már érkeznek a virtuális Davosba: ruszin és magyar részről egyaránt.

Jegyzetek

1. Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Bp. Franklin Társulat kiadása. é.n.. 80-81. p.
2. Medve Zoltán: A Petőfi-tolmácsolás úttörői. Kalendárium '80. Ungvár 1979. 20-21. P.
3. Jurij Skrobinec: Uhorszka arfa. Ungvár, Kárpáti Kiadó 1970. (Petőfi versei: 21-54. p.)
4. Iszkri csardasu. Magyarszka poezija. Pereklav Ivan Petrovcij. - A csárdás szikrái. Magyar versek. Fordította Petróczi Iván. Nyíregyháza, 1998. (Petőfi versei: 47-63. p.)(Vál., szerk. és az előszót írta: Udvari István.)
5. Sandor Petvfij: Ubrani poieziji. Potovmacsiv Szlavko Szlobodan. Edicija Pudkarpatija. Uzshorod, 1998. 48. p. (Az utószót írta: S. U.)

[Vissza](#)

Illés Lajos

A "Felhők"-től "Az apostol"-ig - Petőfi bulgáriai fogadtatásának történetéből (1872-1935)

(A szerző korábbi kutatásai és publikációi alapján)

From the Felhők [Clouds] to Az apostol [The apostle]

-From the history of the Bulgarian Petőfi-reception-

Petőfi's poem Az őrült [The mad] which is to be the summary of the Clouds-cycle had already been recited by Gábor Egressy the famous contemporary actor in Bulgarian territory in the autumn of 1849. Until the end of the century this remained the most popular poem of Petőfi in Bulgaria that can compare only with the monumental epic poem The apostle translated by P. Dimitrov in 1935.

Petőfi Sándor 1845-46-ban kibontakozó válság-korszakának termését, a *Felhők*-ciklust s az ehhez kapcsolódó akkori és későbbi műveit (pl. *Az apostol* című elbeszélő költeményét s más politikai, főként a királyellenes verseit) az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukása után igyekeztek háttérbe szorítani, mai kifejezéssel: "áramtalanítani" Magyarországon. Ez az egész életmű teljességét megcsonkító, illetve egyes fontos részeit homályba borító s átértelmező törekvések még a 20. század első évtizedeiben is érvényesültek, és erősen hatottak a költő külföldi képének kialakulására. "Különösen az 1867-es kiegyezés utáni időszak hamis Petőfi-kultusza ragaszkodott a primitíven *egészséges népi költő* mítoszához s ahhoz, hogy ezt a Petőfit terjesszék a "nagyvilágban." S ha nagy néha mégis megesett, hogy egy-egy jó érzékű műfordító felfedezte Petőfi kételkedésekről, gyötrődésekről valló verseit, magyar szakemberek igyekeztek eltanácsolni őket az ilyen költemények lefordításától - állapítja meg Fekete Sándor irodalomtörténész, író *A vívódó költő* című tanulmányában. (In: Mezőfalva a szentegyházban, Magvető, 1972., 52-53. o.)

Akadtak mégis, akik e felfogással szembeszegültek. Meltzl Hugó külön elemzést publikált - német nyelven - a költő *Az őrült* című verséről és ennek alapján a "lira Shakespeare"-jének nevezte őt. (Der Wahnsinnige Petőfi's, Leipzig, 1879.). Jovan Jovanović Zmaj szerb romantikus költő, akit szoros kapcsolatok fűztek a magyar irodalomhoz, számos magyar művet fordított le, de ezek közt megtaláljuk *Az őrült*-et is. A fiatal Nietzsche érdeklődését Lenau versei és Liszt zenéje keltette fel a magyarok és Petőfi iránt. Főként a *Felhők* ciklus komor világának filozófiája ragadta meg, olyannyira, hogy 20 éves korában - bonni egyetemistaként - több Petőfi-verset zenésített meg a költő korai korszakából. E rendhagyó tájékozódásnak emlékezetes dokumentuma Ady Endre: *Petőfi nem alkuszik* című publicisztikai remeke is 1910-ből.

Ha a költő bulgáriai fogadtatásának történetét vizsgáljuk, akkor rögtön szemünkbe tűnik, hogy az itteni költők, írók s műfordítók figyelmét legelőbb e vívódó-gyötrődő Petőfi versei és szépprózája keltik fel s ösztönzik munkára. Az új, független bolgár állam megalakulása előtt egyetlen művét fordítják le, a *Szállnak reményeink* című verset, amit a *Felhők*-ciklusból választott ki K. Tuma és Fr. Brabek cseh nyelvű Petőfi-kötetéből Atanász Trifonov Iliev. A fiatal bolgár egyetemi hallgató lefordította a Petőfi vers mellé még Karel Hynek Mácha, cseh romantikus poéta *Népdalok visszhangja* című sorozatának ötödik darabját, és a két verset együtt publikálta az isztambuli *Csitaliste* (Olvasókör) című bolgár folyóirat 1872. június 15-i számában. E kezdeményezés azonban csak epizodikus kísérlet maradt, mert majd két évtizedig nem talált követőre a bolgár irodalomban.

Teljesen más sors várt Ivan Vazovra, az újabb fordítóra. Ő *Az őrült* című költeményt fordította le, melyet Illyés Gyula Petőfi *Felhők*-je "csúcspontjának" és "összefoglalásának" minősít a költőről írt életrajzában. Megjegyzi még azt is, hogy az "egész ciklus mintha ennek az egy versnek volna előtanulmánya vagy szaggatott folytatása". (In: Petőfi, Szépirodalmi Kiadó, 1952., 144. o.) Vazov a költeményt először a *Dennica* (Hajnalc sillag) című folyóiratában publikálta 1891-ben, amit demokratikus, ellenzéki s kritikai szellemisége miatt, két esztendeig tartó működés után betiltottak. Ez a fájdalmas intézkedés nemcsak a magyar költészetnek, hanem a szépprózának is kárt okozott. Itt mutatta be ugyanis Vazov Mikszáth Kálmán *A jó ember* című ironikus novellájának közlésével. Elképzelhető, hogy Petőfi verseinek fordítását is talán folyatta volna...Mindenesetre *Az őrült* a *Dennicából* "kilépve" elkezdte diadalútját a századfordulón. Eleinte korabeli versantológiákban, majd napilapokban, folyóiratokban, szavalókönyvben találkozunk vele, egyedül vagy más bolgár költők, írók és műfordítók munkáival együtt. Szerepel Petőfi önálló bolgár vers-köteteiben és szépprózai

írásai kiadásaiban is, ékesítve s gazdagítva azokat. A húszas évek elején azt írták róla, hogy "Nincs olyan rendezvény, ahol ne szavalnák." *A Színház és zene* című lapban pedig külön elemzést közöltek *Az őrültről* mint monológról, hogy ezzel segítsék azoknak a fiataloknak a felkészülését a felvételre, akik színművészek akarnak lenni. Kétségkívül Ivan Vazov bolgár klasszikus író és költő e műfordítása - sajnos az egyetlen! - meghatározó szerepet játszott Petőfi bulgáriai hírének és ismertségének megalapozásában, s az arcképére pedig a szélsőséges romantika vonásait rajzolta fel.

Történelmi tény, hogy e költemény már elhangzott bolgár földön, 1849 őszén. Egressy Gábor, a kor nagy színművésze adta elő Vörösmarty Mihály *A hontalan* c. versével együtt szűkebb körben, egy műsoros esten, amelyet a szabadságharc bukása után a török birodalomba menekült magyar emigránsok körében tartottak. Megjelent az eseményen Kossuth Lajos is. Részt vettek rajta kívül még más politikai vezetők, diplomaták,

magasrangú török katona- és rendőrtisztek. Lehetek itt bolgárok is, akik közül többen, a korabeli bolgár irodalom és kultúra számos ismert vagy később ismertté váló egyénisége megfordult a magyar emigránsok, sőt vezetőik körében. (Kosztyu Pisurka, Szava Dopropolszki, Petko Rancev Szlavejkov, Dobri Voinikov és mások.)

Följegyezték, hogy az egyik magasrangú török rendőrtiszt, amikor látta és hallotta *Az örült*-et a kor stílusában szavaló Egressyt, riadt ijedtséggel távozott, mert azt hitte, hogy a művész valóban megtévelyodott. Ide kívánczik Illyés Gyula véleménye a műről és az ekkor ezt előadó színésze: "...*Az örült*ben sem csak a megkapó, amit két generáció lúdbőröző háttal élvezett s amit Egressy oly isteni ripacskodással, szemmeregetésekkel megjátszott... Nem a fékevesztett elme, azaz a zsáneralakba öltöztetett Shakespeare-i bolond hat reánk, hanem a szörnyű fitorok mögött jól látható s oly szeretetreméltó ifjú arc rémülete: lássátok ilyen a világ, meg kell bolondulni tőle vagy föl kell robbantani az egészséget." (I. m.: 144. o.) Merész fantáziával elképzelhető, de egyelőre nem bizonyítható, hogy ennek a műsoros estnek több mint négy évtizeden átívelő emléke hatott volna Ivan Vazovra. Ám sokkal inkább a költőével rokon lelkiállapot, a belső viaskodás vezethette el e költeményhez. Hiszen ekkor még maga is fiatal ember, huszonkilenc-harminc éves... Ő is, akárcsak a korabeli és későbbi olvasói a fennálló társadalmi viszonyok szenvedélyes, romantikus kritikáját érezték és hallották e versből, a kétségbeesett tiltakozás hangjait. Erről tanúskodik egy emberöltővel későbbi költői vallomás is. Ljudmil Sztojanov 1924. február 25-én az *EK* (Visszhang) című folyóirat első számában publikálta *Az örült* című versét, amit "Petőfi Sándor emlékének" ajánlott. E közlés a Szeptemberi felkelés bukása utáni tragikus helyzetben történt. Így hangzik művének záróstrófája: "*Dicsőség néki, az örült-merésznek, /a halhatatlan lázadók fajából,/ Ki úttalan vihar sötét homályán / A mennyek boltját ostromolta meg.*" (Waldapfel József fordítása)

Magam is őrzök emlékeket Petőfi versének bulgáriai népszerűségéről. 1954 nyarán először jártam ebben az országban tanulmányúton, Bárány Tamás és Gyárfás Miklós írókkal együtt. Amikor a várnai tengerből partján álltunk, gyönyörködve a benyúló móló falának csapódó és szétomló-porló hullámokban, egyszer csak kérdést hallottunk. A mögöttünk álló, kissé már öszülő férfi így szólt hozzánk: - Magyarok? Honnan jöttetek? - Azonnal feleltünk neki, szinte egymás szavába vágva: - Igen. Azok vagyunk, s Budapestről jöttünk. - Az ismeretlen férfi arca felderült, és lelkesen egy szót válaszolt: - Petőfi! Petőfi! - Majd rövid idő múlva, többször mély lélegzetet véve, elkezdett szavalni, egyre harsányabb s zengőbb hangon. *Az örült*-et mondta el nekünk. Ezután kezét nyújtott, és elment. Mi tagadás, mindhárman meghatódtunk....Hasonló élményben máskor is volt részünk.

Póth István irodalomtörténész szerint Petőfi *Az örült*-jét Jovan Jovanović Zmaj szerb szövege alapján, amit ő kortársa "chef d' oeuvre"-jének tartott, ültette át orosz nyelvre Vlagyimir Vasziljevics Umanov-Kaplunovszkij orosz költő. Az így keletkezett orosz fordítás - variáns - lett Ivan Vazov bolgár művének ihletője és bázisa. (In: Szomszédtság és közösség, Szerk.: Vujicsics D. Sztoján. Akadémiai Könyvkiadó, 1972. 377. o.) E költeményt, "monológot" később mások is lefordították Bulgáriában, különböző nyelvű szövegekből, köztük magyar eredetiből is, de Ivan Vazov klasszikus költő és író átültetését egyikük sem tudta fölülmúlni és háttérbe szorítani. Sőt e versben testet öltő romantikus Petőfi iránt sokáig élénk érdeklődés nyilvánult meg a bolgár olvasók körében. Többek közt ez lehet az oka annak, hogy a költő szintén a *Felhők* korszakában írt kisregényét: *A hóhér kötelé*-t újra és újra lefordították, s kiadták. E szöveghez felvették és társították *Az örült*-et is, ráérezve a két mű rokonságára. A harmincas évek közepére Emanuil P. Dimitrov bolgár költő lefordította *Az apostol*-t, a teljes elbeszélő költeményt, "a világirodalom egyik leghatalmasabb romantikus művét", mely a *Felhők*-ben kifejeződő belső küzdelem újabb fellobbanásához kapcsolható. (Lásd Fekete Sándor i. m. 58-61. és 66-69. o.). Csak részleteket sikerült publikálnia a műfordítónak *Az apostol*-ból, mert e mű könyvalakban először csak 1946-ban, Emanuil P. Dimitrov halála után jelenhetett meg. Felvették e kötetbe *Petőfi és Botev* című esszéjét is, melyben folytatja e két költő rokonításának és összehasonlításának már a századfordulón elindult hagyományát. Mottója: a *Magyarországhoz* című versének két strófája, amelyek (a jelen sorok írójának) nyersfordításában így hangzanak: "*Szabadság! Elsőszülött fiad volt ő,/kit öledben neveltél, a dédelgetett gyermeked:/Petőfi, a szent lírikus harcos, a Te váteszed és áldozópapod. /Terólad szent himnuszt énekelt s eltűnt Segesvárott a gránátok füstjében! / De vígaszod volt, hogy szerelmes fiad / Botev lelkében lángolóan feltámadt, mint másik kerubod."/*

Ivan Vazov Petőfi-fordítását rövidesen újabbak követték az 1890-es évek elején, melyek új vonásokkal gazdagították e költő romantikus képét. Megjelent *A kutyák dala* c. vers, Aidonidesz munkája, a kor radikális szellemű, ellenzéki lapjában. E műben rejlő aktuális politikumot teszi kézzelfoghatóvá Georgi Bakalov *A költészet sugarai* című versgyűjteményében, amikor *A kutyák* dalá-hoz e lábjegyzetet fűzi hozzá: "Ebben az 1901-ben kiadott antológiában az imént említett *A kutyák* dalá-n és Vazov *Az örült*-jén kívül már tizenegy vers szerepel Petőfitől. A legtöbb Pencso Szlavejkov, a századforduló egyik legnagyobb bolgár költőjének és írójának műve. Összesen hét versfordítását olvashatjuk, köztük az *Egy gondolat bánt engemet*, meg a *Ha férfi vagy, légy férfi-t*, az *Őszi éj-t* ...Már e kiemelt példák is jelzik, hogy Pencso Szlavejkovval egy összetettebb és teljesebb Petőfi-kép kialakítása kezdődött meg a bolgár irodalomban.

A bolgár újjászületés nagy alakjának, Petro Rancev Szlavejkovnak a fia Németországban, Lipcsében végezte egyetemi tanulmányait. Itt ismerkedett meg az európai irodalom modern esztétikai és filozófiai irányzataival (Nietzsche, Schopenhauer és mások) és mélyedt el a világirodalom nagy alkotói műveinek tanulmányozásában. Különösen Heinével, Goethével, Puskinnal, Lev Tolsztojjal, Turgenyevvel foglalkozott sokat. Ekkor fedezte fel és szerette meg Petőfit s a magyar irodalmat, és ez a szeretet egész életpályáján elkísérte. Könyvtárában, ahol az említett 1954-es tanulmányutunkon nagy örömeinkre megtalálhattuk Petőfi műveit német nyelven, méghozzá hat különböző kiadásban, összesen 15 kötetben. Ezenkívül olyan költészeti antológiákra is rábukkanhattunk, amelyek szintén tartalmaztak Petőfi-verseket. Megvette Fischer Sándor német nyelvű Petőfi monográfiáját, I. H. Schwicker: *Geschichte der ungarischen Literatur* című munkáját. Egész kis könyvtárat gyűjtött össze Petőfiről, melynek egyes darabjait élete különböző szakaszaiban vásárolta. A legkésőbbben kiadott könyvének évszáma: 1910. Ez azt jelenti, hogy még abban az évben sem feledkezett el Petőfiről, amikor társadalomkritikai versei, demokratikus törekvései miatt hajsza indult ellene. 1911-ben pedig már menekülnie kellett az országból, hogy egy év múlva száműzetésben

haljon meg Itália földjén. Mély vonzalmat és érdeklődést sejtetnek Pencso Szlavejkov könyvtárának adatai, melyben a világirodalom sok művét gyűjtötte össze különböző nyelveken. Köztük találtuk Madách Imre drámai költeményét: *Az ember tragédiájá-t*, Jókai Mór egyik regényét és Mikszáth elbeszéléseit.

Éppen 100 évvel ezelőtt publikálta az *Egy költemény* című esszéjét a *Miszal* (Gondolat) című irodalmi folyóiratban Petőfi halálának 50. évfordulójára emlékezve. Ekkor már a folyóirat egyik szerkesztője volt, és nagy szerepet játszott az irodalmi és közéleti harcokban. Pencso Szlavejkov esszéje az első bolgár nyelvű, Petőfi életét és költészetét áttekintő és értékelő írás. Alapos forráshasználatról tanúskodik, s kritikai szenvedély hatja át, és emellett mélyről feltörő művészi vallomás is. A teljes, az egész Petőfit akarja vállalni, s ezért elutasít bármiféle politikai, eszmei és esztétikai okokból történő szelekciós törekvést. Irodalomtörténeti forrásaitól eltérően s velük szembeszegülve nemcsak a természetfestő, a népeletet ábrázoló lírikusért lelkesedik, hanem a közéleti, a forradalmár költőért, a bátor társadalomkritikusért, a republikánusért is. A politikai líra szabadságáról, formájáról szóló esztétikai fejtegetéseinek szenvedélyes hangja, a zsarnokságot bíráló, a királyellenes versekkel rokonszenvező kommentárok és más részletek okot adnak arra a feltételezésre, hogy esszéje háttérében egyéni és művészi problémák kavarnak közösségi és hazafiúi gondokkal. Petőfi értékelése korántsem csak irodalomkritikai kérdés számára, hanem személyes ügy is. Saját harcainak, társadalmi és költői törekvéseinek egyes problémáira keres és talál választ Petőfi költészetében. Látnunk kell azt is, hogy együttérzését és rokonszenvét a századforduló egyéniségkultusza és az alkotó ember mindenben való felülállásról kialakított koncepciója is elősegítette. Olykor azonosult azokkal a külföldi írókkal, irodalomtudósokkal, akik Petőfit "ösztönös zseninek", "a zabolátlan természet vadvirágának" tekintették, de valójában sohasem tudta elfogadni teljes mértékben e nézeteket. Ezt tanúsítják azok a sorai, amelyek szerint "Petőfi fáradozása emlékeztet Flaubert-re, a szellem eme arisztokratájára, aki igavonó állatként nyögött megfeszített munkája terhe alatt." Pencso Szlavejkov hangsúlyozta ugyan, hogy Petőfi költészetét "az élet napja és viharai edzették és táplálták, nem pedig a mester gondos keze, aki könyvekből tanulta a maga mesterségét. Senki az úgynevezett természeti költők közül - még Burns-öt sem kivéve - nem kelhet versenyre ennek a bárdnak a nép életét tükröző verseivel...", de újra és újra visszatér mély műveltségére, az ismeretei megszerzésére tett küzdelmeire. "....azon fáradozik - írja -, hogy megtanuljon különböző idegen nyelveket; összekuporodva, nyomorúságos, fűtetlen kis szobájában, pipával melegítve kezét, Shakespeare, Schiller, Hugo, Heine műveibe feledkeznek és a szó mindazon művészeinek tanulmányozásába, akik nem tünedeznek el a parnasszusi ködökben, hanem szilárdan állnak a földön." Általában igyekszik megszabadítani a költő jellemét a forrásmunkáiban olvasott különböző vádaktól, hitelrontó mende-mondáktól ("könnyelmű", "vagabund" stb.).

Pencso Szlavejkov tizenkét verset fordított le Petőfitől, és ezeket elsősorban a *Miszal* című folyóiratban publikálta. A különböző antológiák szerkesztői is gyakran válogatnak belőlük. Ezek a következők: *A kutyák dala*, *Ezrivel terem a fán a meggy*, *Javulási szándék*, *Egy barátom az ifjuság*, *Lopott ló*, *Őszi éj*, *A koldus sírja*, *Újjonnan visszajön a régi baj*, *Sors, nyiss nekem tért*, *Ha férfi vagy, légy férfi*, *A szájhősök*, *Egy gondolat bánt engemet*. *Esszéje szövegében találjuk az Apám mestersége s az enyém*, a *Csatadal* címűeket és a prózája számos részletét, továbbá kisebb-nagyobb idézeteket. Pencso Szlavejkov fordításai nem adnak olyan teljes áttekintést költészetéről és prózájáról, mint az esszéje, mégis nagy jelentőségűek, mert sokoldalúbbá tették a róla kialakult képet, s ráirányították a figyelmet népi realista és közéleti, politikai műveire. Kétségkívül előkészítette és megalapozta a teljes Petőfi megismertetéséért és fogadtatásáért fokozatosan kibontakozó munkát.

E folyamat fontos állomása - fegyverténye - az első Petőfi verskötet létrehozása a költő születésének 100. évfordulójára. *Petőfi Sándor személyisége és költészete* című, ünnepi alkalomra kiadott kötetet Mihail Arnaudov válogatta és vezette be. A könyv hat költő 35 versfordítását tartalmazza. A régi fordítók közül Ivan Vazov, Pencso Szlavejkov, Ivan Sz. T. Andrejcsin, Sz.T. Csilingirov szerepelnek, akikhez csatlakoznak az újak: Geo Milev és Eliszaveta Bagrjana. Az ő fordításaik közt találjuk az *Egy gondolat bánt engemet*, a *Mit szól a bölcs?*, *A farkasok dala*, illetve a *Dalaim*, a *Szeptember végén*, a *Minek nevezzelek?* és más verseket. E gyűjteménynek legfőbb újdonsága: a költő szerelmes verseinek felvétele. Ismét közlik Pencso Szlavejkov immár klasszikussá vált *Egy költemény* című esszéjét. A kötetet Ljudmil Sztojanov Botev és Petőfi című tanulmánya zárja. Az évforduló idején a lapok és folyóiratok Petőfiről az írások sokrétű és gazdag sokaságát jelentetik meg. Az emlékezések - a méltatások és az elemző, új kutatások anyagát feldolgozó cikkek árasztják el a hasáboakat. Az ünnepi verskötet érdeme, hogy egybefogja és kibővíti Petőfi fogadtatásának addig kialakult két fő irányzatát, és ezáltal a fordítói munka szélesebb alapjait és távlatait hozza, teremti meg. Más kérdés, hogy ezek ismét szétváljanak, majd a romantika háttérbe szorul, és új törekvések válnak meghatározóvá. E folyamatot azonban már egy másik tanulmány mutathatja be.

[Vissza](#)

Csepeli György - Örkény Antal - Székelyi Mária

A NEMZETI-ETNIKAI IDENTITÁS VÁLTOZATLANSÁGA ÉS ÁTALAKULÁSA

The Steadiness and Transformation of National - Ethnic Identity

The most important statements of the comparative research: 1.) The social status shows an increasing tendency from the identity-keepers to the assimilated among the Hungarians in minority, both in Transylvania and in South Slovakia. 2.) Contrary to this, the Hungarian Slovak minority diminishing both in numbers and in identity does not show diversions in status regardless whether one keeps his/her identity or is assimilated.

Az eddigi fejezetekben* a nemzeti-etnikai identitást az együtt élő többségi és kisebbségi nemzeti csoportok szociológiai és szociálpszichológiai terébe ágyazva vizsgáltuk. Bemutattuk, hogy a különböző etnikai-nemzeti hovatartozások találkozásában miként képeződik le a társadalmilag megszerkesztett valóság, hol keletkeznek hasonlóságok, korrespondenciák, és melyek a jellegzetes ütközési pontok. Különös hangsúlyt fektettünk annak bemutatására, hogy a szabványos többségi és kisebbségi helyzeteken túlmenően milyen következményekkel járnak a paradox etno-ökológiai helyzetek, amikor az országon belüli többséghez tartozó személy lokálisan kisebbségben van, illetve fordítva: amikor az országon belül kisebbségi státusú személy lokálisan többségben él.

Nem vizsgáltuk a kérdést, hogy milyen tényezők határozzák meg, hogy az egyén folytatja, megszakítja vagy újramezdi azt a sokszálú történetet, amelynek eredményeként önmagát egy-egy etnikai-nemzeti csoport tagjaként nevezi meg. Nem volt jogunk, hogy kétségbe vonjuk a válaszadók etnikai-nemzeti azonosulását. A válaszadók felmenőinek etnikai-nemzeti háttérének vizsgálata azt mutatja, hogy a család története magában hordozza a nemzetállami fejlődéssel együtt járó nemzeti homogenizációs folyamatok által inspirált ellentmondásos, asszimilációs és disszimilációs feszültségeket egyaránt hordozó tendenciákat. Elsőként azt nézzük meg, hogy ezek a tendenciák miként jellemzik a válaszadók családi háttérét Erdélyben és Dél-Szlovákiában, valamint hogyan jelentkeznek a magyarországi szlovák kisebbség körében.

1. A nemzeti-etnikai identitás családtörténeti dinamikája

A kérdőívben minden válaszadót megkértünk arra, hogy saját nemzeti-etnikai identitásának kinyilvánítása mellett adja meg négy legközelebbi felmenője (a nagyszülők) etnikai származási adatait. Homogén etnikai-nemzeti háttérrel beszélünk, ha a válaszadó mind a négy nagyszülő esetében azonos hovatartozásról adott számot, amely egybeesett a saját magáról adott megnevezéssel. Vegyes háttér esete áll fenn, ha az etnikai-nemzeti besorolásokban keveredik a többségi és kisebbségi nemzeti csoportban elfoglalt tagság. A következő táblázat módot ad arra, hogy az erdélyi és a dél-szlovákiai válaszadók etnikai-nemzeti háttéréről összehasonlító képet kapjunk.

A négy nagyszülő nemzetisége a kérdezett bevallása szerint, százalék

Erdély		Dél-Szlovákia	
homogén magyar	20	homogén magyar	27
vegyes	10	vegyes	16
homogén román	70	homogén szlovák	57

Miután a mintabeli arányok megfelelő pontossággal tükrözik Erdély, illetve Dél-Szlovákia etnikai összetételét, azt mondhatjuk, hogy a Dél-Szlovákiában élő nemzeti többség etnikai eredet szempontjából jóval kevertebb, mint az Erdélyben élő nemzeti többség. Ezzel szemben Erdélyhez képest Dél-Szlovákiában a magyar nemzeti kisebbség körében két generációval ezelőtt gyakoribb volt családon belül a homogén etnikai szerkezet.

Az igazi kérdés az, hogy az egymást követő nemzedékek milyen mértékben képesek átörökíteni a családon belüli etnikai homogenitást mintáját, és ha nem, akkor mikor törnek meg ez a minta, hogyan vált át heterogenitásra. Ennek a kérdésnek a megválaszolását teszi lehetővé a következő táblázat, amely a kérdezett identitásának tükrében mutatja a felmenők identitását:

A kérdezettek családjának kétgenerációs etnikai jellemzői, százalék

Erdély			Dél-Szlovákia			Magyarország (szlovákok)
magyarok:	homogén család	84%	magyarok:	homogén család	91%	x
	etnikailag vegyes	16%		etnikailag vegyes	9%	

	család			család			
románok:	homogén család	88%	szlovákok:	homogén család	88%	homogén szlovák	43
	etnikailag vegyes család	12%		etnikailag vegyes család	12%	etnikailag vegyes szlovákok	57

A táblázat azt mutatja, hogy a Kárpát-medence mindkét vizsgált régiójában, Erdélyben éppen úgy, mint Dél-Szlovákiában akár kisebbségről, akár többségről van szó, az etnikai-nemzeti identitás átörökítésének domináns mintája a homogenitás a családban. Különösen erőteljesen nyilvánul meg ez a tendencia a dél-szlovákiai magyar kisebbség körében. Teljesen más a helyzet Magyarországon, legalábbis a magyarországi szlovák kisebbségi családok esetében, ahol nagyfokú heterogenitást tapasztaltunk.

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői Erdélyben, százalék

	kérdezett vállalt identitása és a szülők nemzetisége			
nagyszülők	homogén magyar	magyar, de román szülő is	homogén román	román, de magyar szülő is
homogén magyar	94%	4%		2%
vegyes	6%	9%	25%	60%
homogén román		0%	96%	4%

A fenti táblázat azt mutatja, hogy Erdélyben a homogén magyar, illetve román családok és az etnikailag vegyes családok hogyan örökítették tovább a szülők generációjára, valamint a kérdezettre az etnikai identitást. Az eredmények azt mutatják, hogy Erdélyben rendkívül erős az etnikai hovatartozás megőrzésének a tendenciája, legyen szó akár románokról, akár magyarokról. Amikor a nagyszülők generációjában heterogenitás jelentkezik, akkor nagyobb szerepet kap a vállalt nemzetiségi identitás, ami a magyarok identitásváltásának kedvez. Az etnikailag homogén magyar nagyszülők esetében mindössze 2 százaléknál az aránya, akik románnak vallották magukat, még akkor is, ha a szülők egyike román volt. A homogén nagyszülők hatása erőteljesen kisugárzik a szülők identitására. Az olyan magyar kérdezettek körében, akiknek mind a négy nagyszülője magyar volt, csak 4 százalék azok aránya, ahol az egyik szülő már románnak vallotta magát. Etnikailag homogén román nagyszülők mellett nem találtunk olyan kérdezettet, aki magyarnak vallotta volna magát. Ebben a csoportban viszont 4 százalék azok aránya, akiknek a szülei között volt olyan, aki román származása ellenére magyarnak vallotta magát.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Erdélyben az etnikai-nemzeti identitás folyamatossága a nemzeti szempontból vett homogén családtörténet függvénye. Abban az esetben viszont, ha nagyszülők már etnikailag vegyes házasságban éltek, radikális asszimiláció zajlik le. Ez azonban, mint arra már rámutattunk, csak az általunk megkérdezettek 10 százalékát érinti csupán.

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői Dél-Szlovákiában, százalék

	kérdezett vállalt identitása és a szülők nemzetisége			
nagyszülők nemzetisége	homogén magyar	magyar, de szlovák szülő is	homogén szlovák	szlovák, de magyar szülő is
homogén magyar	89%	6%	0,3%	5%
vegyes	11%	15%	31%	43%
homogén szlovák	0%	0%	99%	1%

A homogén etnikai szerkezetű családok Dél-Szlovákiában hasonlóképpen átörökítik nemzeti identitásukat leszármazottaikra. A szlovákok esetében ez az átörökítés szinte teljes (a homogén szlovák nagyszülőktől származó kérdezettek 99 százaléka homogén szlovák családban nőtt fel). A homogén magyar nagyszülők esetében gyengébb a nemzeti identitás megőrzése (89 százalék), és nemcsak a szlovákokhoz, de az erdélyi magyarokhoz képest is. A magyar identitás elvesztése a szülők generációjában és a kérdezett generációjában közel egyforma gyakoriságú (6, illetve 5 százalék).

A vegyes etnikai szerkezetű nagyszülői generáció esetében Dél-Szlovákiában gyakoribb a magyar identitás vállalása, mint Erdélyben (27 vs 15 %). Heterogén nagyszülői összetétel mellett a szülők generációjában gyakoribb a magyar identitás elvesztése Szlovákiában, mint Erdélyben (46 kontra 34 százalék).

Amennyiben a kisebbségi csoport tagjai esetében a nemzetileg homogén minta heterogénbe vált át, a többségi irányba mutató asszimiláció valószínűsége megnő. Ezt az is magyarázhatja, hogy a magukat magyarnak vallók száma mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában generációról generációra fogy.

A magyarországi szlovákok esetében az identitás megőrzését szintén a nagyszülői és szülői generáció összehasonlítása révén vizsgálhatjuk. Az eredmények azt mutatják, hogy ebben a kisebbségi csoportban fokozottan érvényesül az asszimiláció. A homogén szlovák összetételű nagyszülők leszármazottai, azaz a kérdezett szülei alig több mint felerészben őrzik szlovák származásukat. Ezt mutatjuk be a következő táblázatban.

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői a magyarországi szlovákok körében, százalék

	szülők	
nagyszülők	vegyes	homogén szlovák
vegyes	94%	6%
homogén szlovák	43%	57%

Mivel megkérdeztük, hogy a válaszadó melyik nemzeti-etnikai csoportból választott magának házastársat, azt is be tudjuk mutatni, hogy miként alakul a családon belüli nemzeti homogenitás, illetve heterogenitás mintája a jelenben.

Azt találtuk, hogy mind Erdélyben (93 százalék), mind Dél-Szlovákiában (80 százalék) igen magas az etnikailag homogén házasságban élők aránya. Erdélyben - mint azt már említettük - a homogén házasságok magas aránya nemcsak az etnikai elkülönüléssel magyarázható, hanem azzal is, hogy az etnikai különbségek egyben felekezeti különbségeket is jelentenek.

Erdélyben a magyarok között gyakoribb az etnikailag vegyes házasság azok körében, akik már gyermekként is vegyes családokban éltek. A románok esetében akár etnikailag homogén, akár vegyes családokból származnak az emberek, a vegyes házasságok - egyébként igen alacsony - aránya nem különbözik.

A házasságok etnikai jellemzői a felmenők szerint Erdélyben, százalék

	magyarok: felmenői		románok: felmenői	
Házasság	homogén	vegyes	homogén	vegyes
Homogén	96	84	96	100
Vegyes	4	16	4	0

Dél-Szlovákiában mind a szlovákok, mind a magyarok körében gyakoribb a vegyes házasság akkor, ha a felmenők között is előfordult már vegyes házasság.

A házasságok etnikai jellemzői a felmenők szerint Dél-Szlovákiában, százalék

	magyarok: felmenői		szlovákok: felmenői	
Házasság	homogén	vegyes	homogén	vegyes
Homogén	89	73	81	71
Vegyes	11	27	19	29

A magyar nemzeti kisebbség túlélési stratégiájában a házasságnak jól láthatóan kulcsszerep jut. Az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitása a családon belül nem kedvez a gyermekek identitásváltásának. Ezzel szemben a többséghez tartozó szülő identitása a felnövekvő gyermek identitásválasztása számára mércévé válik, a kisebbségi identitás megmaradásának valószínűsége csökken.

2. A nemzeti-etnikai identitás megőrzésének vagy elvesztésének tétje

A nemzetállam homogenizációs stratégiája ismeretében kézenfekvő a feltételezés, hogy a kisebbséghez tartozók asszimilációja és integrációja előnyösen befolyásolja a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciót. E pozíció mérésére a társadalmi státus jelzőszámát használtuk, amelyet az iskolai végzettségből, illetve a vagyoni és jövedelmi helyzetből konstruáltunk főkomponenselemzés segítségével.

Az Erdélyben élő magyarok státusa az erdélyi románok státusához képest átlagosan magasabb. Ez akkor is igaz, ha a kérdezett olyan családból származik, mely etnikailag heterogén. A magyar identitás megőrzése eszerint nem jár marginalizációval. A magyarság őrzése kifizetődőnek látszik.

Van azonban egy nem túl népes magyar származású csoport, amely románnak vallja magát, és igen magas státussal rendelkezik. Ők azok, akik románként integrálódtak a román társadalomba.

A társadalmi státus az etnikai csoportok szerint Erdélyben, factorszór-átlag és esetszám

	kérdezett	
Nagyszülők	magyar	román
Homogén magyar	.05	.56
	(870)	(35)
Vegyes	.26	.09
	(57)	(313)
Homogén román	x	-.04
	x	(2894)

Dél-Szlovákiában ezzel szemben nincs különbség a magyarok és a szlovákok között a társadalmi státus tekintetében. A magyar identitás felvállalása egyáltalán nem jelent nyereséget, hiszen az etnikailag vegyes összetételű családokból származók státusa akkor magasabb, ha megtörténik az identitásváltás, és a személy szlovákként integrálódik a társadalomba. Itt is megtaláljuk azt a szűk csoportot, amely magyar származása ellenére szlováknak vallja magát, és itt is ők a legmagasabb státusúak.

A társadalmi státus az etnikai csoportok szerint Dél-Szlovákiában, factorszór-átlag és esetszám

	kérdezett nemzetisége	
nagyszülők nemzetisége	magyar	szlovák
homogén magyar	-.02	.50
	(742)	(40)
vegyes	-.22	.13
	(112)	(296)
homogén szlovák	x	-.04
	x	(1562)

A magyarországi szlovákok esetében az asszimiláció éppen úgy státuszjavulással jár, mint ahogyan azt az erdélyi és dél-szlovákiai kisebbségi magyarok esetében láttuk. A homogén szlovák családokból származóknál az átlagos státuszpontszám -.10 volt, addig a vegyes etnikai csoportnál +.12.

Akár Romániáról, akár Szlovákiáról vagy Magyarországról van szó, a kisebbségi nemzeti-etnikai csoportok asszimilációja a többségi nemzetbe láthatóan függ attól, hogy az asszimiláció milyen társadalmi nyereséget ígér. Amennyiben a nemzeti identitás váltása előnyös társadalmi státuszváltással, illetve felfelé irányuló mobilitási pályák megnyílásával jár együtt, a kisebbségi identitás vonzereje megcsappan, és a többség húzóereje megnő.

3.A nyelvhasználat és az iskolázás szerepe az etnikai-nemzeti identitás alakulásában

Az etnikai-nemzeti kisebbségek és az államalkotónak tekintett többség viszonyát mélyrehatóan befolyásolja a nyelvi tolerancia. A nemzeti homogenizáció programja nyelvi homogenizációt rejt magában, ami jelentős kihívást jelent a kisebbségi nyelvhasználat fenntartásában érdekelt csoport tagjai számára. A kihívásnak csak akkor tudnak megfelelni, ha elsajátítják az állam hivatalosnak tekintett nyelvét, mely a többség nyelve. Viszonosságról legalábbis Közép- és Kelet-Európában nem beszélhetünk. A kisebbségek nyelvét nem tanítják a többség iskoláiban. A következő táblázatban azt mutatjuk be, hogy Erdélyben a többségi és kisebbségi válaszadók milyen gyakorisággal jelölték meg az általuk használt nyelveket az élet különböző színterein.

Nyelvhasználat Erdélyben

	soha		ritkán		gyakran		mindig	
	magyar	román	magyar	román	magyar	román	magyar	román
családban	0%	81%	1%	14%	5%	4%	94%	1%
munkahelyen	8%	29%	16%	31%	29%	31%	47%	9%
hivatalos ügyintézésnél	20%	12%	35%	23%	27%	42%	18%	23%
orvosnál	10%	25%	30%	27%	27%	36%	33%	12%
bevásárláskor	7%	25%	28%	28%	32%	38%	34%	9%
újságolvasásnál	4%	44%	7%	36%	33%	17%	55%	3%

rádióhallgatásnál	4%	37%	10%	36%	40%	25%	46%	3%
TV-nézésnél	3%	20%	16%	36%	52%	41%	29%	4%

Az etnikai homogenitás családon belül átörökített mintája magyarázhatja, hogy a magyarok a családban szinte kizárólag magyarul beszélnek. A kisebbségek médiafogyasztásában már megjelenik a többségi nyelv. A magyar válaszadók 48 %-a olvas román újságot, hallgat román rádióadást, néz román televíziós műsort. A többiek médiafogyasztására a magyar nyelv kizárólagossága jellemző. (Tudnunk kell, hogy az erdélyi magyarok 15 százaléka nem tud jól románul.)

Az állam által szabályozott hivatalos fórumokon az erdélyi magyarok 75 %-a használja a román nyelvet. A magyarok egynegyede ezekben a helyzetekben is a magyar nyelvet használja, ami azzal függhet össze, hogy a lokális többségben élő magyarok egész életükben kikerülhetnek azokat a helyzeteket, amikor a román nyelvet használniuk kell (magyar az orvosuk, az eladók magyarul beszélnek a boltokban, nincs munkahelyük stb.).

Érdeemes megnézni azt is, hogy milyen képet mutat a nyelvhasználat Dél-Szlovákiában. Ezt mutatja be az alábbi tábla.

A nyelvhasználat jellemzői Dél-Szlovákiában,

	soha		ritkán		gyakran		mindig	
	magyar	szlovák	magyar	szlovák	magyar	szlovák	magyar	szlovák
családban	0%	56%	2%	32%	10%	11%	88%	1%
munkahelyen	5%	14%	15%	44%	40%	34%	40%	8%
hivatalos ügyintézésnél	13%	6%	38%	27%	32%	51%	17%	16%
orvosnál	12%	15%	24%	36%	36%	36%	28%	13%
bevásárláskor	4%	24%	11%	45%	40%	27%	44%	4%
újságolvasásnál	2%	22%	8%	49%	47%	27%	43%	2%
rádióhallgatásnál	2%	20%	5%	53%	51%	25%	42%	1%
TV-nézésnél	1%	16%	3%	51%	60%	32%	36%	1%

Dél-Szlovákiában is jellemző, hogy a kisebbségiek a családban elsősorban magyarul beszélnek, jóllehet a kérdezettek alig több mint fele jelentette ki, hogy otthon soha nem beszél szlovákul. Ezzel szemben az erdélyi magyar családok túlnyomó többségében (81%) nem hallani román szót. Jóllehet a dél-szlovákiai magyarok 94 százaléka bírja a szlovák nyelvet, többségük (63 %) kizárólag magyar nyelven veszi igénybe a tömegkommunikációs eszközöket.

Az erdélyi helyzethez hasonlóan a dél-szlovákiai magyarok egy része (28 %) hivatalos helyzetekben is képes a magyar nyelv kizárólagos használatával boldogulni. A magyarországi szlovákok körében a szlovák nyelv használata csak az informális szférában és az iskolai oktatásban fordul elő. Mind a médiafogyasztás, mind a hivatalos érintkezés nyelve esetükben magyar.

A következő táblázat alapján összehasonlíthatjuk az erdélyi és a dél-szlovákiai nyelvhasználati mintákat.

A nyelvhasználat tipológiája Erdélyben és Dél-Szlovákiában a magyarok körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
őrzi a magyar nyelvet	37%	54%
nem is tudja a többség nyelvét	15%	6%
nyelvileg integrált	48%	40%

A táblázatból jól látható, hogy a többségi nyelv ismeretének hiányából fakadó nyelvi szegregáció főképp az erdélyi magyarokat jellemzi (15%). A tudatos nyelvi elkülönülés inkább a Dél-Szlovákiában élő magyarok körében tipikus (54%). Ez esetben a személy beszéli a többség nyelvét, de inkább az anyanyelvét részesíti előnyben.

Korábban már láttuk, hogy a magyar (valamint a román és a szlovák) nemzeti identitás megőrzésének, átadásának és fenntartásának legfontosabb eszköze a nyelv. Ezzel magyarázható, hogy mindkét régióban igen magas azoknak az aránya, akik csak kisebbségi nyelven oktató iskolákba küldik gyermeküket. Ez a tendencia már az iskolát megelőző óvodai foglalkoztatás során megjelenik, és nem ér véget az általános iskolánál. Ha megnézzük az alsó és középfokú képzés időszakát Erdélyben vagy Dél-Szlovákiában, azt találjuk, hogy a megkérdezettek 10-15 százaléka járta gyerekét vegyes nyelven folyó képzési intézménybe, miközben a túlnyomó többség (90, illetve 85%) kizárólag magyar nyelvet használó iskolát preferál.

A magyar etnikumú gyerekek iskolai nyelvhasználata Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	román iskolába is járt a gyereke	magyar iskolába járt a gyereke	szlovák iskolába is járt a gyereke	magyar iskolába járt a gyereke
őrzi a magyar nyelvet	9%	91%	15%	85%
nem is tudja a többség nyelvét	6%	94%	13%	87%
nyelvileg integrált	12%	88%	20%	80%

Miközben az erdélyi és dél-szlovákiai magyarok korösszetétele nem különbözik markánsan, azaz történelmileg azonos korszakokban lezajlott életutakat hasonlítunk össze, a két régióban meglehetősen különbözik a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága az iskolai szocializációban. Az erdélyi magyarok döntő többsége magyar nyelven végezte iskoláit, a dél-szlovákiai magyarok között sokkal gyakoribb a szlovák nyelvű iskolai pályafutás.

A kérdezett iskolai nyelvhasználata Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	magyarok	románok	magyarok	szlovákok
zárt	90%	99%	52%	96%
nyitott, másik nyelv is	10%	1%	48%	4%

Miközben Erdélyben a családban használatos nyelv követi az iskolai szocializáció során megmutatkozó tendenciákat (a vizsgált családok 94 százalékában kizárólag magyar nyelven kommunikálnak a gyerekekkel), addig Dél-Szlovákiában meglepően magas a vegyes nyelvhasználat a szülők és a gyermekek között (22%).

A szülő és a gyerek(ek) nyelvhasználatának jellemzői a magyar etnikum körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
nyelvileg zárt (csak magyarul beszélnek)	94	78
nyitott (vegyes nyelvhasználat)	6	22

Ez a trend tovább erősödik, ha nem csupán a szülő-gyerek relációban nézzük a nyelvhasználati szokásokat, de azt is megnézzük, hogy a gyerekek mennyire érintkeznek a más etnikumból származó kortársaikkal. Bár mindkét régióra igaz, hogy a többség kizárólag a saját etnikumból származó barátokkal veszi magát körül, mégis a Dél-Szlovákiában élő magyarság szociális hálóját nyitottabb, amit az mutat, hogy a megkérdezettek több mint egyharmadának a gyerekei a többségi csoportból való társaikkal barátkoznak.

A gyerek(ek) nyelvhasználatának jellemzői a barátokkal a magyar etnikum körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
nyelvileg zárt	80	63
nyitott	20	37

4. Az etnikai-nemzeti csoportok zártsága és nyitottsága

A korábban bemutatott értékek segítségével egy olyan új változót hoztunk létre, amelynek mentén az egyes etnikai-nemzeti csoportok zártságára, illetve nyitottságára nézve vonhatunk le következtetéseket. Az új változó a felmenők etnikai hovatartozása, a házasságok etnikai szerkezete, a gyerekek nyelvhasználata és a saját iskolai pályafutásra jellemző nyelvhasználat alapján készült egyszerű leszámplálással.

Identitásőrzőknek neveztük azokat, akik mind a négy változó mentén az etnikailag zárt alternatívát választották. (Saját nemzeti nyelvüknek megfelelő nyelvű iskolába jártak, a felmenők nemzeti szempontból homogének voltak, a házasságuk nemzeti szempontból homogén, s gyermekeik is saját nemzeti nyelven tanulnak, beszélnek.)

Asszimilánsnak neveztük azokat, akik a fenti alternatívákkal szemben mind a négy részváltozó esetében a másik nemzeti csoport húzásának engedtek. (A másik nemzeti csoport nyelvén is tanult az iskolában, felmenői nemzeti szempontból heterogén összetételt mutatnak, a házastárs a másik csoporthoz tartozik, és gyermekei a háztartás anyanyelvén tanulnak az iskolában.) Az asszimiláns besorolás a többségi csoporthoz (esetünkben a szlovákok és

románok) tartozók esetében sem értelmetlen.

Átmeneti besorolást nyertek azok, akik esetében az identitást őrző és az asszimiláns jegyek vegyesen jelentkeztek.

Az erdélyi és a dél-szlovákiai állapotokat összehasonlítva egyértelmű, hogy a többségi és kisebbségi csoport keveredése Dél-Szlovákiában sokkal jellemzőbb, mint Erdélyben. Az asszimilánsok aránya természetesen a szlovákiai magyarok között magasabb, mint a szlovákok között. Erdélyben a magyarok és románok között egyformán magas az identitásőrzők aránya, és még az átmeneti kategóriában is hasonló arányokat tapasztalhatunk. Az identitás-mutató mentén nyert adatok alátámasztják azt a korábban, más adatok segítségével leszűrt következtetésünket, amely szerint Erdélyben a két etnikai csoport elkülönülése sokkal élesebb, mint Dél-Szlovákiában, ahol az együtt élő kisebbség és többség nyitottabb egymás felé.

Az etnikai identitás erőssége Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	magyarok	románok	magyarok	szlovákok
identitásőrző	80%	83%	40%	75%
átmeneti	17%	14%	35%	18%
asszimiláns	3%	3%	25%	7%

5. A magyarországi szlovákok etnikai-nemzeti identitása

A felmenők nemzetisége, a gyerekkorban a családban beszélt nyelv és az 1990-es népszámlálás során adott nemzeti önbesorolás alapján a magyarországi szlovákok mintájába bekerült válaszadókat négy kategóriába helyeztük el.

Identitásőrző. Ezt a besorolást kapta a válaszadó, ha minden felmenője szlovák volt, gyerekkori családjában szlovákul (is) beszéltek, és a népszámláláskor szlováknak nevezte magát.

Halványuló. Ebben az esetben a válaszadó hat felmenőjéből csak négy volt szlovák, gyermekként még ritkán szlovákul beszéltek hozzá, de a népszámláláskor nem vallotta magát szlováknak.

Asszimiláns. Az asszimiláció jegyeként fogtuk föl, hogy ha a válaszadó felmenői között bőven voltak ugyan szlovákok, a családban már nem beszéltek szlovákul, és a népszámláláskor sem vallotta magát szlováknak.

Identitás-kereső. Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a válaszadókat, akiknek legfeljebb két nagyszülője szlovák, gyerekkorukban otthon nem beszéltek szlovákul, és nem vallották magukat a népszámláláskor szlováknak.

Az adatok azt mutatják, hogy a minta közel kétharmada kiterjedt szlovák gyökerekkel rendelkezik. Ezen belül is a válaszadók közel egy negyede minden általunk felállított kritérium szerint szlováknak számít.

A szlovák háttér erőssége

	%
Identitásőrző	24%
Halványuló	43%
Asszimiláns	17%
Identitás-kereső	16%

A kiterjedtebb, szélesebb kisebbségi háttérrel rendelkezők között a férfiak aránya magasabb. Az identitás-kereső szlovákok körében a férfiak és nők aránya azonosan alakult. Bár a megkérdezetteknek közel háromnegyede vállalt szlovák háttérrel rendelkezik, a háttér átörökítése gyengülni látszik. Gyermeküknek már kevésbé adják át a kisebbségi öntudatot. Erre utal, hogy a szlovák nyelv családon belüli ápolása és használata a válaszadók alig 30 százalékánál tapasztalható. (A kérdezettek között a gyermekek aránya 86 százalék.)

Milyen nyelven beszél a gyermekével

csak magyarul	70%
szlovákul is	30%

Arra számítottunk, hogy a szlovák tradíciók átörökítése a szlovák háttér erősségének függvénye lesz. A következő táblázat tanulsága szerint ez így is van.

Milyen nyelven beszél a gyermekével

	csak magyarul	szlovákul is

Identitásőrző	56%	44%
Halványuló	76%	24%
Asszimiláns	78%	22%
Identitás-kereső	68%	32%

A táblázatból látható, hogy bár az etnikai háttér gyengülésével egyenesen csökken a szlovák nyelv otthoni használata, az identitás-kereső szlovákok körében a kisebbségi nyelvhasználat újra megjelenik az otthoni nyelvhasználatban. Ez azt jelzi, hogy a szlovákok között kialakulóban van egy új szlovák identitást kereső törekvés. A törekvés az iskolázottabbak körében gyakoribb.

Az etnikai háttér meglétére utal, hogy a hazai szlovákok többsége (60 %) Szlovákiában élő rokonokról számolt be. A rokonokkal élő kapcsolatot tartanak a hazaiak, és több mint kétharmaduk évenként legalább egyszer találkozik velük. A kapcsolattartás célja elsődlegesen a családi kötelékek fenntartása és erősítése. Ritka (3 százalék) a gyerekek szlovák nyelvtanulásának elősegítése, alig fordul elő anyagi támogatás, s teljesen hiányzik a gazdasági jellegű kapcsolat, például a közös vállalkozások működtetése.

A második világháború után bekövetkezett lakosságcsere a kérdezettek egyharmadának családját érintette. A válaszadók 10 százaléka úgy emlékezett, hogy családjukban annak idején felmerült a Szlovákiába való áttelepülés gondolata. A kiterjedt szlovákiai rokonság ismeretében nem meglepő, hogy viszonylag sokan (33 %) mondták azt, hogy 1945-1946-ban a szélesebb rokoni körből át is települt valaki Szlovákiába. Volt egy olyan kérdés, mely azt firtatta, hogy ha az áttelepülés az életkörülmények javulását eredményezné, a válaszadó átköltözne-e. A kérdésre azonban az elsöprő többség (93 százalék) nemmel válaszolt.

Jóllehet a hazai szlovákok többsége élő kapcsolatot ápol a Szlovákiában élő rokonaival, és így gyakran látogat Szlovákiába, a magyarországi szlovákokból hiányzik az anyaországhoz való kötődés. Nem a szlovák nemzet részeként definiálják önmagukat, hanem Magyarországon élő kisebbségként. Ez a minta a válaszadók mintegy háromnegyedére jellemző.

A szlovák identitás mintái

	nem érték vele egyet	inkább nem	inkább egyetérték	teljesen egyetérték
Ma Magyarországon szlováknak lenni magánügy	6%	9%	27%	58%
Beleszülettünk abba, hogy szlovákok vagyunk	8%	10%	28%	54%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák hagyományok megőrzésére	4%	15%	34%	47%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy egy kisebbségnek tagjai vagyunk	9%	25%	29%	37%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy távol élünk az anyaországtól	42%	26%	19%	13%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy a közvetlen környezetünkben élő szlovákok közösségéhez tartozunk	10%	24%	31%	35%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák nemzeti érdekek érvényesítésére	34%	27%	21%	18%

Minél mélyebbek és valóságosabbak a szlovák gyökerek, annál erősebben él a kisebbségi lét definiálta identitás. Ha ezek a gyökerek már elvesztek, az identitást nem a kisebbséghez, hanem az anyaországhoz való kötődés definiálja. Ezt az összefüggést mutatja be a következő tábla.

A szlovák identitás mintái alcsoportok szerint (az állításokkal egyetértők aránya)

--	--	--	--	--

	identitásőrző	halványuló	asszimiláns	identitás-kereső
Ma Magyarországon szlováknak lenni magánügy	85%	86%	82%	88%
Beleszülettünk abba, hogy szlovákok vagyunk	91%	83%	77%	72%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák hagyományok megőrzésére	91%	81%	77%	69%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy egy kisebbségnek tagjai vagyunk	69%	63%	63%	69%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy távol élünk az anyaországtól	31%	33%	31%	35%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy a közvetlen környezetünkben élő szlovákok közösségéhez tartozunk	74%	66%	64%	60%
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák nemzeti érdekek érvényesítésére	41%	36%	37%	46%

A szlovák identitás átörökítése a történelmi időben előre haladva egyre kevésbé jellemző. Megkérdeztük, hogy szüleiktől mit kaptak a válaszadók az etnikai identitás megfogalmazását lehetővé tevő gondolati-érzelmi csomagból, és azt is tudakoltuk, hogy mindebből mit adtak át ők maguk a gyermekeiknek. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a szlovák identitás átörökítésének tendenciája erőteljesen gyengül.

A szülőktől kapott és a gyermekeknek továbbadott identitás mintái

	Gyermekkorában az Ön szülei mit mondtak Önnek?	Mit mondott Ön a gyerekének?
Mi szlovákok vagyunk	16%	3%
Mi szlovák származásúak vagyunk	11%	10%
Mi szlovák származású magyarok vagyunk	19%	19%
Mi részben szlovákok, részben magyarok vagyunk	15%	13%
Mi már nem	8%	11%

vagyunk szlovákok		
Nem volt róla szó	31%	44%
	100	100

Ugyanakkor tapasztalható, hogy a generációról generációra áthagyományozott nemzeti-etnikai identitás jellege attól függ, hogy mennyire erős a válaszadóban az etnikai-nemzeti háttér. Ahogy a gyökerek erősödnek, úgy nő a teljes identitást sugalló minták átadása, és csökken a hallgatást preferáló minták követésének gyakorisága.

Az identitásőrzők körében a leggyakoribb a teljes szlovák identitás öröksége, és itt a legritkább a származás elhallgatása. A halványuló identitás kedvező feltételt képez a kettős, magyar-szlovák kötődés számára. Ezzel szemben az asszimilánsok és az identitás-keresők emlékeiből hiányzanak a szlovák identitás megfogalmazását lehetővé tevő szavak.

A szülőktől kapott identitásminták

	teljes szlovák identitás	kettős kötődés	identitás elvesztése	hallgatás
identitásőrző	56%	25%	2%	17%
átmeneti	23%	43%	6%	28%
asszimiláns	15%	33%	9%	43%
identitás-kereső	3%	26%	25%	46%

A szlovák identitás továbbadása a jelenben is attól függ, hogy mennyire erős az öröklött identitás. A gyenge nemzeti-etnikai háttér az identitásvesztést vetíti elő, míg ha a kisebbségi hovatartozás a válaszadó számára valamilyen mértékben még releváns, akkor a kettős identitás közvetítésére számíthatunk.

A szülőktől kapott és a gyerekeknek átadott identitásminták

	identitásőrző		átmeneti		asszimiláns		identitás-kereső	
	gyermekkorában az Ön szülei	Ön a gyerekeknek	gyermek korában az Ön szülei	Ön a gyerekeknek	gyermek korában az Ön szülei	Ön a gyerekeknek	gyermekkorában az Ön szülei	Ön a gyerekeknek
mi szlovákok vagyunk	40%	10%	11%	2%	9%	2%	1%	-
mi szlovák származásúak vagyunk	16%	19%	12%	7%	7%	10%	2%	1%
mi szlovák származású magyarok vagyunk	16%	21%	26%	23%	15%	14%	12%	6%
mi részben szlovákok, részben magyarok vagyunk	9%	21%	17%	13%	18%	10%	14%	4%
mi már nem vagyunk szlovákok	2%	2%	6%	13%	8%	12%	25%	21%
nem volt róla szó	17%	27%	28%	42%	43%	52%	46%	68%

Érdeemes felfigyelnünk egy tendenciára, mely a minta kis elemszáma miatt csak jelzésszerűen mutatható ki. Láttuk, hogy a szlovák identitás felbukkanása generációról generációra haladva csökken. Kimutatható azonban, hogy vannak olyanok, akikben ébred az etnikai-nemzeti identitás, jóllehet a gyermekkori szocializációjukban nem volt szerepe a szlovák identitásnak, és efféle maguk sem közvetítettek a gyermekeiknek.

Ebben a körben minden más hazai szlovák csoportnál erősebben jelentkezik az olyan identitásérzés, amelyben a meghatározó szerepet a szlovák nemzethez való kötődés játssza, s a szlovák hagyományok megőrzése, valamint a

magyarországi szlovák kisebbséghez való tartozás nem tűnik konstituáló tényezőnek.

Ebben a körben több a férfi, mint a nő; iskolázottsági szintjük meghaladja az átlagot. Az életkorátlag viszont alacsonyabb, mint a teljes mintában.

Az új magyarországi szlovák kisebbségi identitás ma még csak csíráiban mutatható ki, de nem kérdéses, hogy hordozói kvalifikált értelmiségiek, s tartalmi ideologikusak lesznek, szemben a tradicionális szlovák identitással, mely reflektálatlan, spontán módon hatotta át a paraszti-kispolgári közeget, amíg csak képes volt ellenállni a magyar nemzeti homogenizációs tendenciáknak.

6. Válaszúton az etnikai-nemzeti identitás

A nemzeti homogenizáció projektjén munkálkodó nemzetállami fejlődés során a többségi társadalom definiálja a siker paramétereit. A kisebbségi csoport számára az asszimiláció lehet az előnyösebb, magasabb társadalmi pozíciók eléréséhez vezető királyi út. Ugyanakkor a társadalmi hierarchiában elfoglalt magasabb státus magasabb iskolai végzettséget feltételez, ami elvben elfogadóbb és megengedőbb attitűdöt enged meg a multikulturalizmussal szemben. A következő táblázat adatai alapján mindkét értelmezés lehetséges. A táblázatból látható, hogy mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában a kisebbségi helyzetben élő magyarok között az identitásörzöktől az asszimilánsokig haladva egyre emelkedik a társadalmi státus. Ez azt bizonyítja, hogy a többségi társadalomba való integrálódás feltétlenül előnyökkel jár.

Dél-Szlovákiában azonban azt is látjuk, hogy a magyar kisebbség felé nyitott szlovákok társadalmi státusa is magas. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a multikulturalizmus is kedvez a jobb társadalmi érvényesülésnek. Hasonló s még erősebb összefüggést tapasztalunk a magyarországi szlovákok esetében, ahol a legmagasabb státuspontot éppen azok érik el, akik szinte teljesen beolvadtak a többségi magyar társadalomba, de napjainkban újra megpróbálnak visszakanyarodni elvesztett gyökereikhez.

Az etnikai identitásörzés és a társadalmi státus kapcsolata, factorszkór-átlag

	Erdély		Dél-Szlovákia		magyarországi szlovákok
	magyarok	románok	magyarok	szlovákok	
identitásörző	.09	.03	-.25	-.05	0.02
átmeneti	.15	.07	.00	.15	-0.17
asszimiláns	.36	.01	.13	.20	0.02
identitás-kereső	x	x	x	x	0.20

Erdélyben a nemzetállam-építés klasszikus modellje látszik érvényesülni, mely szerint a kisebbségnek a többség által definiált kritériumok elfogadásával van lehetősége az érvényesülésre, és a többség számára semmiféle nyereséggel nem jár a kisebbséggel való "keveredés". Dél-Szlovákiában viszont a kölcsönösség elvein nyugvó multikulturális értékválasztásnak lényeges szerepe van a társadalmi érvényesülésben és a sikerben. Végül Magyarországon a számosságában és identitásában egyre fogyó szlovák kisebbség nem mutat lényeges státusbeli eltéréseket, akár őrzi identitását, akár asszimilálódott. Rálettünk azonban arra a sajátos csoportra, amely, mint láttuk, maximálisan integrálódott a többségi társadalomba, ott magas státust ért el, de amelyben fellelhetők bizonyos törekvések a szlovák identitás újraélesztésére.

Ez a cikk a *Bizalomépítés a Kárpát-medencében* című kutatás keretében nyert eredményeken alapul. A kutatást a budapesti ELTE -UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék, valamint a pozsonyi Márai Sándor Alapítvány koordinálta. Az erdélyi vizsgálat kivitelezésében részt vett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszéke. Az adatgyűjtésre és adatelemzésre 1997-1999 között került sor. A kutatást támogatta a Magyar Köztársaság Művelődésügyi Minisztériuma, valamint a PHARE.

[Vissza](#)

Nagy Károly

Euro-Atlanti integráció: olvasztótégely vagy mozaik?

The Euro-Atlantic Integration: a Melting Pot or a Mosaic?

The United States is more and more reluctant to assert its former expectations of assimilation, marked with the "melting pot" metaphor, rather it believes: the American Culture could be adapted by more people in a way where they also keep and further develop their ethnic heritage.

Koszovóban már rakétarobbanások fényétől vöröslött Pristina ege március 24-e éjjelén, amikor Washingtonban W. J. Clinton, az Egyesült Államok elnöke esti televízió-beszédben bemutatta országának a szerb kormány nép- és kultúráiról cselekményeit, amelyek a NATO-beavatkozáshoz vezettek.

"1989-ben - mondotta - Szerbia vezetője, Szlobodán Miloević megfosztotta Koszovó népét alkotmányos autonómiájától, nyelvhasználati, iskolafenntartási, mindennapi életében pedig önrendelkezési jogától. A koszovóiak évekig törekedtek békés eszközökkel jogaik visszaszerzésére. Amikor Miloević elnök katonákat és rendőrséget küldött elnémitásukra, a küzdelem erőszakossá vált. A múlt héten szerb csapatok faluról falura nyomultak előre, lakosságra tüzelve, házaikat felégetve. Ártatlan embereket géppuskáztak le, apákat fiaikkal sorbaállítva lőttek agyon hidegvérrel. E tragédia megállítása, Koszovó ártatlan polgári lakossága ellen egy még véresebb offenzíva megakadályozása erkölcsi kötelességünk".

A nyelvhasználati jog, iskolafenntartási jog, önrendelkezési jog, vagyis a kultúra, a közösségi sajátosság megtartásának a joga nem ellenkezik-e vajon mindez a jelenkori fejlődési irányzatokkal: a globalizálódással, az integrációval, az egységesüléssel? Nem szeparatisták, szakadárok, szegregacionisták a koszovóiak, a kurdok, a baszkok, a szlovákiai, kárpátaljai, romániai és délvidéki magyarok, és ezért vajon nem széthúzás, destabilizáció és konfliktus okozói-e, ha kulturális jogokat, etnikai autonómiát követelnek?

Túl sok évszázadon keresztül és a világ túl sok részén túl sokan kizárólag negatív, elítélő értelmezéssel minősítették az egyediséget, a sajátosságot. Van, aki a különbözőséget, a deviációt még mindig csak az abnormalitással, kriminalitással azonosítja, a szokványos társadalmi normáktól eltérő magatartást sokan tartják elferdülésnek, eltévelyedésnek, veszélyes elfajulásnak, a non konformizmust pedig törvényszegésnek.

Ez a tudati, értelmi és érzelmi elmarasztaló minősítés sokszor és sok helyütt még mindig erősebb, mint ennek az ellentétpárja, ami a különbözőséget értéknek tekinti, a deviációt potenciálisan kreatív, innovatív, konstruktív magatartásforma lehetőségeként is képes mérlegelni, a másságot, az egyedit becses, fontos hozzájárulásnak tartja az egészhez, hiszen a fogalom eredeti értelmében minden újító, minden feltaláló minden művész, minden új ötlet kigondolója deviáns, vagyis a szokványostól eltérő. A történelem tele van más színű, más vallású, más fajú, nemzetű, kultúrájú, és ezért ellenségként kezeltékkel, akiket azért üldöztek és gyilkoltak meg, mert másként mertek gondolkozni, cselekedni, mint azt a mindenkori hatalom megengedte.

Az ismeretlentől való félelem - és ennek egyik okozata: az ismeretlen gyűlölése - gyakran arra a meggyőződésre juttatott közösségi vezetőket, hogy a társadalmi összefogás, együttműködés legjobb biztosítója az uniformitás, a társadalmi integráció egyetlen hatásos módja a homogenizálás. A heterogenitást veszélyesnek tartották: minél eltérőbbek egymástól a társadalmat képező különböző csoportok, annál nagyobb az esély az érdekelletékre, a konfliktusokra, a dezintegrálódásra. Ezért többnemzetű, többvallású, többetnikumú, többkultúrájú társadalmak, államok vezetői a múltban gyakran arra törekedtek, hogy csökkentsék, megszüntetssék a heterogenitást. Módszereik helyenként és időnként az asszimiláció erőszakolásától az etnocidiumig, a tömeges deportálásoktól a genocidiumig terjedtek.

Egyes vélemények szerint a nacionalizmus okozza a mássággal szembeni erőszakos türelmetlenséget, de ez a megjelölés félrevezető. A nacionalizmus egy nemzet szeretete, a nemzethez való tartozás intenzív tudata és érzése - szótári meghatározással: hűség a nemzethez, a nemzeti egység vagy függetlenség támogatása - a patrióta hazaszeretete konstruktív energiaforrás. Nem szeretet, hanem gyűlölet, nem nacionalizmus, hanem gyilkos erőszak, embertelen agresszió ölte tömegsírokba Katyn, Auschwitz, Törökország, Mandzsúria, Ruanda, Srebrenica áldozatait.

A jelenkori tapasztalatok azt mutatják, hogy a nacionalizmus több embercsoport számára továbbra is jelentős kollektív tudati jelenség, a nemzeti szuverenitás, a független nemzetállamiság pedig mozgósító program, közösségi törekvés, sorsdöntő cél. Az Egyesült Nemzetek taglétszáma az elmúlt 10 év alatt 156-ról 185-re emelkedett. Paradoxonnak tűnik, hogy közösségek nemzeti függetlenséget, önrendelkezést, kulturális autonómiát követelnek ugyanakkor, amikor nemzetközi integrációra aspirálnak, például a NATO, az Európai Unió tagjai akarnak lenni.

A jelenkori nemzetközi fejlemények néhány tanulmányozója e látszólag ellentétes törekvéseket kongruensnek, összeillőnek, sőt szükségszerűen egymást kiegészítőnek tartja. S. Schmemmann szerint "a globalizálódás paradox módon még fontosabbá tette a kis nemzetek számára az önálló állammá válást ahhoz, hogy segítyekért, forrásokért, befektetésért versenyezzenek".⁴ Susan Woodward, a Brookings Institution vezető munkatársa úgy véli, hogy a kis nemzetek számára a nemzetközi forrásokért folyó versenyben "állammá válásuk elengedhetetlenül fontos a nemzetközi kölcsönök, a kereskedelmi egyezmények elnyeréséhez".⁵ Roman Szprolnak, a Harvard

Egyetem Ukrán Kutató Központja igazgatójának ez a konklúziója: "A modern nacionalizmusokon én azt a lázadást értem, amely a világ életében való részvételt megtiltó politikai tényezők ellen szegült. Amikor Észtország Lettország, Ukrajna, Grúzia vagy maga Oroszország "elszakadására" gondolok, akkor én nem úgy minősítem ezeknek az embercsoportoknak a törekvését, mint a Moszkva által képviselt valamiféle univerzalizmustól való leválási szándékot, hanem úgy, mint a világ ügyeiben való részvételi szándékot, amely részvétel lehetőségétől a szovjet rendszer mindidáig eltiltotta őket. Tehát ami regionalista szeparatizmusnak tűnhet, az valójában a nagyvilág fokozottabb összekapcsoltságának a felismerése".

A nemzeti önrendelkezésre és nemzetközi integrációra való egyidejű törekvés azt a felismerést is megerősítette, hogy a különbözőség emberi jog, sőt, hogy értékek és nem szükségszerűen konfliktusok forrása.

Hiszen Svájc, Finnország, Svédország és számos más ország példája is megerősíti azt a történelmi tapasztalatot, miszerint igenis integrálhatók heterogén, multietnikus társadalmak is, különbözőségeik, nemzeti kultúrájuk megtartásával is képesek és hajlandók tartós együttműködésre egy-egy régió, ország, társadalom csoportjai, közösségei.

Az Egyesült Államok például egyre kevésbé érvényesíti az "olvasztótégely" metaforával kifejezett korábbi asszimilációs elvárásait, azt, hogy amerikaivá válva vesse el, felejtse el mindenki az eredeti kultúráját. Egyre inkább a "mozaik" metafora használatos az amerikai társadalom jellemzésére. Az amerikai kultúrát úgy tehetik magukévá egyre többen, hogy közben megtartják, tovább művelik etnikai örökségüket. A megtartott kulturális elemek sajátosságának megőrzése nemcsak megengedett, hanem fontos, sőt elengedhetetlen, mert nélküle nem egész a "Gestalt", nem is lehet teljes értékű kép a mozaik. Amerikai állami iskolák ezekben folyik többnyelvű oktatás, a multikulturalizmus mind a hivatalos, mind a mindennapi élet egyre elfogadottabb része.

A kulturális jogok nemzetközi elismerése is egyre gyakoribb és mind egyetemesebb elvárásként nyilvánul meg.

A kisebbségi nyelvek oktatását, valamint hivatalos, média, kulturális és közéleti használatát is biztosító Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának legújabb aláírója Franciaország lesz, a hírügynökségek május 6-i jelentései szerint.

Az Egyesült Nemzetek által elfogadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* 1948-as deklarációja után negyvennyolc évvel az UNESCO védnökségével tanácskozó Nyelvi Jogok Világkonferenciája 1996. június 6-án Barcelonában elfogadta és az ENSZ-hez is elfogadásra terjesztette be a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*.

E dokumentum ötvenkét cikkelye elidegeníthetetlen emberi jognak nyilvánítja az anyanyelv használatát mind a magánszférában, mind a nyilvános kapcsolatokban, tehát a saját kultúra megőrzése és fejlesztése, a saját nyelv és kultúra oktatása és a tömegtájékoztatási eszközökben való használata, a kormányzatok és a társadalmi-gazdasági kapcsolatokban való használata jogát.

A 4. cikk szerint a *Nyilatkozat* "úgy tekinti, hogy az asszimiláció olyan kifejezés, mely a befogadó társadalomba való beolvadást jelenti olyan értelemben, hogy az eredeti kulturális jellemzők a befogadó társadalom összefüggéseire, értékeire és viselkedési normáira cserélődnek fel. Ez semmiképpen nem erőszakolható vagy kényszeríthető ki, és csak egy teljesen szabad döntés eredménye lehet".

Az új évezred küszöbén mind nyilvánvalóbbá válik egyre több emberi közösség számára, hogy nem az etnikai különbségek, hanem a hátrányos megkülönböztetés, nem a nyelv művelése, hanem annak megtiltása, nem a sajátos vallási és kulturális hagyományok, szokások megtartása, hanem azok üldözése, nem a hagyományőrzés, hanem az etnocid fokig kényszerített asszimiláció, az erőszakolt homogenizálás, nem az önrendelkezés követése, hanem annak erőszakos megtagadása okoz problémát, konfliktusokat, destabilizálódást, vérontást, tömegsírokat, genocídiumot.

[Vissza](#)

A. Gergely András

Kisebbség a gazdaságban és a privatizációs folyamatban

The Minority in the Economy and in the Privatization Processes

Being the member of a minority makes the success of an enterprise far less probable than belonging to the majority of the society. On the other hand it characterizes the whole Eastern Europe that the minority does not take part in the process of privatization as a minority: the extent of taking one's identity does not influence their success in the market.

Bevezetés

Nyomban az elemzés végkövetkeztetésével kezdve: a *kisebbségi helyzet* és a *privatizáció* nagyjából diszjunkt fogalmak, vagyis a kisebbségi lét relatíve sokszorosan esélytelenebbé teszi a vállalkozási sikert, mint a többségi társadalomhoz tartozás.

Az állítás - még ha előlegzett is, de nem prekonceptcionált kutatási eredményt rejt magába - nem igazolható egykönnyen. Az, hogy ki szorul kisebbségbe (s ebben az identitásválasztás szabadsága mennyit nyom a latba), illetve ki kihez képest vállalja a maga kisebbségiségét (s mennyire engedi látni-látszani a maga hovátartozását), illetve hová irányítja aspirációit (a menekültek, politikai vállalkozók, nyugati Ph.D.-programokra pályázók vagy maffiákhoz szegődők korántsem ugyanazt a kisebbségi helyzet tudatot élik át), javarészt *nem magától a kisebbségi léthelyzettől*, csoport- vagy etnikulturális törekvésektől függ, hanem a világgazdasági folyamatok által áthatott kelet-európai gazdasági és polgárosodási irányváltástól.

A mindenkori társadalmi feltörekvés-eszmények és a vállalkozási hajlandóságok a társadalmi struktúrában nem egyformán oszlanak el. A társadalmi egyenlőtlenségviszonyok időszakos változásai azonban az átmeneti társadalmakban inkább *mozgást* idéznek elő, semmint tömeges birtokba vételét azoknak a lehetőségeknek, amelyeket a hatalmi és gazdasági körülmények korábban nem engedtek kiteljesedni. A kelet-európai rendszerváltások útválasztása és jövőeszménye (ha nem is egyenlő szinten, de a térség majd' minden országában) tartalmazott legalább kétféle cselekvési tervet: az egyik a régi párt- és állami elit leváltását fogalmazta meg, a másik a Kelet eszménye felől a Nyugat eszménye felé fordulást helyezte előtérbe. Mindkét programcél magában foglalt egy fontos momentumot: a társadalmi *középosztályok stabilizálására* való törekvést. Ez számos kisebbségi területen a morálisan már instabillá tett, de "osztályöntudatában" megerősödni hajlamos *elitek újrakonstruálását* jelentette, illetőleg jelenti még most is a legkülönbözőbb *túléléstechnikákkal* megvalósítva.

A gazdasági-társadalmi adatokra épülő okfejtés az *adattbizonytalanságok* miatt lehet ugyan látványos, vagy semmitmondó is, ám épp a magánosítás csoportszintű *folyamatáról* vajmi keveset árul el a privatizációval összefüggésben. Túl azon a megfontoláson, hogy a döntéselőkészítő folyamatok kézben tartói jobbára naponta hozzájutnak olyan mennyiségű és kellően árnyalt információkhoz, amilyeneket a társadalomkutatók még az Internet segítségével sem képesek megszerezni, érdemes a kutatások kérdésein át az *empirikus valóság* tényanyaga felé közelíteni. Amiről az alábbi összegzés végül is szól, az a *hazai* és a *határon túli* viszonyokat felölelő rövid áttekintés. Ezen belül megkísérlem kiemelni a gazdasági életben s különösen a jelenkori vagyonépítési időszakban egyértelműnek látszó mélyfolyamatokat, azok politikai-szociológiai és gazdasági-pszichológiai kísérőjelenségeit, továbbá azokat a kondíciókat, amelyek között az átalakításban való kisebbségi részvétel egyáltalán megfogalmazódhat. A folyamatot néhány új keletű elmélet fényében megvilágítható ellentmondás kíséri, amelynek átlátása kulcsfontosságú lehet a kisebbségi csoportok túlélési stratégiáinak támogatásában.

Törésvonalak és diskurzusmezők

Elemzéseink kiindulópontja szándékosan nem követ hipotetikus szintű elméleteket: nem keresünk világgazdasági válságfrekvenciákat, nem ragaszkodunk a civilizációs háborúk, a millenárius káoszok paradigmatisztikus kérdéseinek felvezetéséhez vagy a dekonstrukciós teóriákhoz. Amit keresünk, az meggyőződésünk szerint közöttünk van, sőt bennünk, hiszen a "többségi társadalom" csupán a fikció szintjén áll magában, amúgy rendszeresen maga is megannyi kisebbségre tagolódik, így a nagy egységet éppen részeinek összeműködésében, harmóniájában vagy szétesettségében érdemes keresni, nem pedig olyan értékkepletben, mely szerint "a nagy és egységes a szép".

Elsődlegesen tehát a kisebbségek körében mért vagy megfigyelt jelenségekről van szó, amelyek egy olyan mezőben helyezkednek el, ahol nem csupán alá- és fölérendeltség van ("gazdag térség" - "szegény térség", hatalmi centrum - helyi végrehajtás stb.), hanem a társadalom és gazdaság horizontján szétszórtan, olykor destrukturáltan, máskor lazán egymáshoz rendelve kialakult térbeli kölcsönkapcsolatok is funkcionálnak, amelyek - a bársnyos forradalmak utáni időszakról lévén szó - olykor határok nélkül keresik az új térbeli dimenziók közötti eligazodás lehetőségét. Ez a *térszerkezeti átalakulás* nemcsak a célok, hanem az elváráshorizontok szempontjából is egy igen jelentős, száznál több fokos fordulatot mutat, melyben a gazdaság, a piac, a nemzetközi kapcsolatok, az ismeretek, ideológiák és döntési-igazgatási technológiák is Keletről jöttek egy fél évszázadon át, s Nyugatnak fordultak 1989-90 után. A térbeli orientáció kiegészült egy időbelivel is: míg bizonyos kelet-európai országok a múlt század végi és századfordulós prosperitás ideáljának visszatelepítésével kezdték a maguk rendszerváltását, addig mások vagy el sem kezdték, vagy egyenesen a fél- vagy másfél évszázados civilizatorikus előnyökkel rendelkező országok *ideálképét* vették át (polgári demokrácia, többpárti parlamentáris rendszer, jogállamiság-elvek stb.). Mindkét

folyamat talpköve az a *polgárosult* társadalmi tömeg, mely történetileg a polgárosodás elősegítője vagy kiteljesítője volt. E folyamatokban a jól ismert néhányak kivételével - akik kisebbségi énjüket hol értékén kamatoztatva, hol pedig kiárúsítva választottak korszerűbb társadalmi tudatot - lényegében mindenütt az *elitek játszottak főszerepet*. A huszadik századi háborús korszakok, nyílt totalitarizmusok és ideológiai hidegháborúk folyamatában ezek az elitek kialakították azokat a társadalom-, hatalom- és tömegeszeményeket, amelyek nevében utóbb egyre könnyebb lett a maguk sikerét kifejezniük. Számos racionálisnak mondott alkalmazkodási (vagy függés-) elmélet szól arról, hogy a saját *sikerképesség* egyik alapfeltétele a *versenyhátrány* s főképp az *ellenség* alulmaradása, ami társadalmi méretekben százazteket és milliókat érint, akik kirekesztett, gettóba zárt, "átnevelésre" kényszerített vagy egyszerűen csak kitartóan manipulált kollektív lényekké váltak.

Ennek a kirekesztési aktusnak, *ki- vagy bezárási stratégiának kollektív szenvedő alanyai mindenütt a kisebbségek*. A folyamat hétköznapi példái számos kutató által föltártak, részletezni itt nem érdemes. Bizonyos azonban, hogy a korunk főáramába illeszkedni kívánó egyének ki kell alakítsák a maguk életútváltoztatási stratégiáit, illetőleg meg kell keressék azokat a változásmintákat, amelyek nyomán a kedvezőbb útra térhetnek. S ennek a "tömegkulturális" jelenségnek nevezett ismeretlenül is hatékony résztvevői rendszerint azok az elitek, amelyek egyik oldalon a leköszönő hatalommal s a másik oldalon az újonnan fölhatalmazottal képesek kialakítani a konszolidált hatalomkorlátozás és érdekbefolyásolás mechanizmusait. Számos tézis szerint a kelet-európai változásokban nem a nemzetállamok népei, nem is kisebbségek és többségek egymás közti kapcsolatai, hanem kifejezetten az *értelmiségi diskurzusok* alakítják ki azokat a frontvonalakat, törésvonalakat, kulturális konfliktus-levezető megoldásokat, amelyeknek nyilvánvaló haszonvétele számukra adatik. S mégannyira így van ez a nemzeti határokon belüli háborúk, fegyverkezés, stratégiai tervezés, tudományos és morális "felelősség"-vállalás esetében.

Röviden exponálva a kérdést: a kisebbségek részvétele a rendszerváltások gazdasági szférájának átalakításában, a privatizációs folyamatok eltervezésében és kivitelezésében, a demokratikus döntésmechanizmusok és hatalmi ellensúlyok biztosításában elsősorban attól függ, milyen arányú e jelenségek szabályozásában az értelmiségi részvállalás. Egyes kutatók szerint (Bárdi 1998) szó sincs nemzeti és nemzetiségi, kisebbségi és többségi, gazdasági és társadalmi *törésvonalak* kialakulásáról, csakis az értelmiség által vállalt konfrontációk, diskurzusok zajlanak, olykor a kelletténél-súlyánál drámaibb hangnemben, s amiről ez bizonykodik, az nem más, mint hogy a kultúrák közötti törésvonalak valójában az *elitek közötti törésvonalak*.

A tézis, még ha kimerítő okfejtésre épül is, részletesebb változatában, több ponton vitatható. Azonban annyi föltétlenül elfogadható belőle, hogy a rendszerváltások ezredvégi programjában régióknépei inkább a *vesztesek és kárvallottak* oldalára kerültek, az elitek pedig a nyertesek, a sikeresek oldalára. Úgyannyira így van ez, hogy Kárpátaljáról vagy Székelyföldről nézve Magyarország egy már részben Nyugathoz csatlakozott álomország, ahol megindulhatott a mesés gazdagodás és a sikeres modernizáció, melynek segítségével Európa jelképes határát immár "áttolták" a Kárpátokon, s így a határon túli kisebbségek egyértelműen az innováció-hiányos régióba szorultak. Ennek az állapotnak kivételes lehetőségekkel rendelkező kormányozói pedig az elitek, amelyek a politikai, gazdasági és nemzetközi kapcsolati tér egyes szegmenseit "sikerrel privatizálták - maguknak". És nemcsak "úgy általában" az elitek, hanem főképp az anyaországi gazdasági és politikai ügybonyolítók, akiknek kezében immár a hazai privatizáció révén meglehetősen tőkék összpontosultak - vagyis a *kisebbségi elitek javarészt a magyarországi elitek befolyása alá kerültek*, és sok esetben a helyszínen jelenítik meg a hazai elitküzdelmek helyi változatait, részben pedig kifejezetten a *pártelitek* a lehetséges közvetítők, akik befolyást szereztek a honi kül-, kereskedelem-, és beruházáspolitikában a keleti és nyugati közvetítő kereskedelemben megszerzett pozíciójuk révén.

A vesztesek és kárvallottak névsorát firtatva eléggé látványosan kiderül, hogy a hazai és a kelet-európai régióra vonatkozó gazdasági rendszerváltás egyik nyíltan megnevezhető vesztes-csoportja a kisebbségeké. Részint ismert okok miatt - vagy a másodosztályú állampolgári státus, vagy a kollektív különjogok hiánya miatt, alkalmasint egyszerű közigazgatási határáthelyezés következtében. Tény: az általános közérzet a kisebbségek saját tudatában, hogy az elitek térnyerése egyértelműen az ő számlájukra történik, akár része ennek a folyamatnak a deklarált periferikus helyzet, az aluliskolázottság, a mesterségesen visszaszorított kulturális tőkehasználat, a fejlődésben elmaradott gazdaság stb., akár nem.

A másik ok, amely miatt a kisebbségi érdekreprezentáció éppúgy lehanyaglott, mint a gazdasági szerepvállalás lehetősége, már komplexebb, s nem pusztán az elbizonytalanodott kisebbségi identitás személyes átélésével indokolt. Ez a kelet-európai kisebbségek történeti státusa miatti *konfliktuskényszer*, melynek számos oka van, és még több ürügye lehet. Ilyen például a határok merevsége, az intézményes - jogi úton korlátozott mozgástér, a nemzeti asszimilációs tendenciák sora, a kultúraidegen ágazatok telepítése a kisebbségi tájegységekbe, az etnikai homogenizáció fél évszázados programja, az erőltetett iparosítás, a legitim politikai érdekérvényesítés korlátai stb. Mindenesetre nem hamis közvélekedés szerint lett vesztese a kelet-európai átalakulásoknak a kisebbségek nagyobb része. Ez állítás igazolására szolgálhat példaként a "rendszerváltások" óta eltelt közel egy évtized, melyben pl. a romániai magyar kisebbség, a szlovákiai magyar kisebbség, a szlovéniai vagy kárpátaljai magyarság körében korántsem lebecsülhető *"politikai innováció"* ment végbe, amely egyszerre adott teret a kisebbségi politizálás *demokratikus* és önszervező erőinek a *politikai tőke* felhalmozására és szűk körű *kisajátítására* (ami az említett területeken látványos purparlékban fejeződött ki az elmúlt években), továbbá a *pluralizálódásra*, amelynek tényleges haszonvételehez nem voltak meg a helyi történelmi tapasztalatok, valamint arra, hogy az adott politikai állam a kisebbségi erőmegosztás direkt technikái nélkül is *kényszerpályákra* terelhesse a nyugati típusú vállalkozói modernizáció útjára igyekvő kisebbségi társadalmat.

A politikai-gazdasági és civilizációs-integrációs diskurzusok tehát a kisebbségi létállapot felől nézve egy kínosan túlpolitizált szféra reflexióinak tekinthetők. Érdemes azonban a jelenség mögé tekinteni, ha a kelet-európai privatizációs folyamatokban a részvételi demokrácia kereteit és működésmódjait vizsgáljuk.

Tőkekepződés és politikai innováció - kisebbségi kontextusban

A magyarországi rendszerváltási átalakulásban és a privatizáció folyamatában megannyi tudományos és köznapiság szerint sem látszik bekövetkezőnek rövid távon a polgárosodási ideológia megvalósulása. Ennek az ideológiának eszmei alapja a demokratikus és piaci-vállalkozási szabadság, amelynek alapképlete szerint az újrapolgárosodási folyamat minimálisan szükséges feltétele a vagyonos osztály kialakulása, amely államfenntartóként, fogyasztóként, adózóként és innovációs folyamatok elősegítőjeként érdekeltséget lát majd abban, hogy a strukturális hátrányba szorult rétegek is fölzárkózhassanak a jóléti szinten megkívánt stabil nivóra. Ám, ahogyan a határon túli magyarok könyvekkel való "megsegítése" nem minősült hatékony segítségnek, úgy a gazdasági regresszió idején magyar tőkét a kisebbségi magyarságba investáló "privát külpolitika" sem minősült kivitelezhető megoldásnak: a kisebbségi magyarság illetően kívülről megsegítése nem nevezhető eredményes politikai lépésnek, jobbik esetben is csupán a magyar és külföldi pártkörök perszonális kapcsolathálóját tudja megerősíteni, nem pedig a túlélésre berendezkedő közösségek létbiztonságát. A gazdasági tőkeinjekcióra azonban - néhány hazai vállalkozói csoportot leszámítva, amelyeknek nem okvetlenül kisebbségi státusa a meghatározó érték - aligha lehet számítani az európai periféria kiesőbb vidékein. Ennek számos oka közül kiemelésre érdemes néhány: 1.) a tőkekonvertálás sajátos rendszerváltás-kori megnyilvánulásai; 2.) a funkcionálisan hátrányos helyzetű térségek innovációképtelensége; 3.) az integrációs törekvések mentén fölláldozott kisebbségi-egzisztenciális, valamint a térbeli integrálódás ellenében érvényesülő strukturális dezintegrálódás folyamata.

1.) A tőkekonvertálás sajátos rendszerváltás-kori megnyilvánulásai

Mind a magyarországi politikai közgondolkodásban, mind a kisebbségi értékszemléletben egyformán jelen van az a meggyőződés, hogy az "egyenlőségtársadalom" évtizedeit követően az abban jól pozicionáltak, informális csatornákat praktikusán kiépítők és fenntartók, majd a privatizáció folyamatában tőkeképes vállalkozó jelentkezők voltak képesek olyan piaci modernizációs stratégiát kialakítani, amelynek nem csupán a hozott tulajdon volt az alapja, hanem a külső tőketulajdon ügyes konvertálása és mozgósítása is. Itt nem pusztán arról van szó, hogy a hajdani pártelit nexus-emberei megteremtették maguknak a "visszavonuláshoz" való privatizált tőketulajdont, hanem arról is, hogy a tényleges párt-tőke-átmentésen túl értékesíteni kezdték és tudták is az *adminisztratív tőkét*, a *tudástőkét*, a *kapcsolati tőkét* is. A tőkekonvertálási gyakorlatnak már részben meg is voltak a hagyományai az üzleti, a kereskedelmi, a piaci-forgalmazási és bankéletben, melyek a történelmi kríziseket követően rendeltetésszerűen fölhasználásra kerültek egyes rétegek viselkedési stratégiájában, ám a magyarországi kisebbségek viszonylatában ennek a gyakorlatnak csak egyedi, kivételes példái voltak sikeresek és időállóak. Az értékörzésnek és a szimbolikus tőkék konvertálásának technikái az 1990 utáni kelet-európai kisebbségi léthelyzetben megannyi hamis formát öltöttek: a tudástőke értékesítésében például egyfelől a külföldi értékesítés, az anyaországba költözés, a diaszpórába menekülés volt esélyes megoldás, másfelől pedig az ennek elkerülésére kialakított *önreprezentáció* olyan formái váltak általánossá, amilyenek például a politikai pártalakítás, mozgalmárszervezés stb. Nem részletezve itt a legrosszabb változatot, a kisebbségi léthelyzet és megmaradás érdekében vállalt nonkonform megoldásokat, - elegendő itt olyan konkrét példára utalni, melyben a kárpátaljai színész benzincsempészetből él meg, vagy hogy a székelyföldi polgármesterhelyettes (egyidejűleg a megyei RMDSZ második embere) egyéni vállalkozóként keresi biztos boldogulásának útját, s rajta kívül nyilván nem sokan remélhetnek már hasonló érvényesülést ugyanebben a térségben... - egyszerűen nem vesztegetve el a részletekben, elegendő annyit regisztrálni, hogy a *kisebbségi önérvényesítés* leginkább a "túlélőművészet" egyik formája lehet, de a gyakorlatban javarészt rejtett, "illegális" formában nyilvánul meg, ezért azt a kérdést: miként reprezentálódnak a kisebbségi törekvések az átmenet időszakának privatizációs folyamatában, valószínűleg nem lehet megválaszolni annak mérésével, hány üzem, hány szolgáltatás, hányféle hiányszakma vagy speciális tőketípus képes megélni ugyanazon a privatizációs piacon.

2.) A funkcionálisan hátrányos helyzetű térségek innovációképtelensége

Az utóbbi évek szociológiai kutatásaiból egyértelműen kiderült, hogy a szocializmus-kori rendszeradaptáció főképp a vállalati és állami tulajdonból való lopással, a fuszizással, a tőkealap második gazdaságba való átvitelével ment végbe. Ennek a tőkeháttérnek megszűnése a tönkrement szocialista gazdaságok hétköznapi szereplőinek létfeltételeit bizonytalanította el, s a sikerképes vállalkozások (igen nagy arányát) is ide számolva jelentősen megosztotta az innovációképesség esélyeit. A gazdasági válságfolyamatban a kelet-európai gazdaságok periferiára kerülése nyomán tovább erősödött nemcsak a társadalmi rétegek eltávolodása, strukturális esélyegyenlőtlensége, de jelentős mértékben növekedett a regionális aránytalanságok szerepe is. A hátrányos helyzetű térségek (ld. újabban Csanády 1998, A. Gergely 1998, Koszta Nagy 1998, Mirnics 1998, Oláh 1998, Csizse 1997), a lemaradó és leszakadó régiók, az elhanyagolt ágazatok és a fejlődésképtelen piacok számára - s így természetesen az ezeken élő kisebbségi csoportok számára is - teljességgel érvénytelennek minősült a privatizációs folyamat inherens racionalitása, amelynek megismerésében és kezelésében rendszerint alig jutottak tovább a kényszerű elfogadásnál. Mintegy ráadásaként érvényesült a teherterhelés, amely abból eredt, hogy a szocializmus időszakában kialakult munkaerőgazdaság, beruházási- és piacpolitika állami kezelése "átszocializálta" a munkaképes népesség nagyobb hányadát, megnehezítve vagy megszüntetve az elemi kooperációk és szolidaritásformák működését. Midőn pedig a rendszerváltoztatási folyamatban a korábbi fejlesztési erőforrás-elosztás anomáliái miatt drámaivá váltak a különbségek, az immár állami háttér nélkül maradt termelő ágazatok váratlanul ütköztek a piaci ellenérdekeltségekbe és a kooperációképtelenség következményeibe.

Fokozottan érvényesültek ezek a válságjegyek a kisebbségi térben. A hagyományos térségek megélhetési szerkezetének változása (pontosabban drámai leromlása) egyértelműen jelzi, hogy a legkülönfélébb tőketípusok érvénytelenedése csakis azon az úton állítható meg, amelyen a kelet-európai gazdaságok ez idő szerint nem tudnak vagy nem kívánnak haladni. Nincs az a szlovák fejlesztési tanácsadó, aki a szlovákiai magyarok lakta térség fejlesztésében látna biztos jövőt, s ebben intézményes támogatással is számolhatna; nincs az a beregszászi

értelmiségi, aki pártfővártartozástól függetlenül fölismerne az elitek kooperációjának jelentőségét, a tudástőke működésbe hozatalának fontosságát pedig szélesebb körben el tudná fogadtatni; s alig van olyan pozsonyi magyar értelmiségi, aki szélesebb körben is érvényt tudna szerezni annak a véleménynek, hogy az integrálódás kérdései csoportszinten a pluralizmus és az alternatívák perspektíváit tartalmazzák, individuális szinten viszont az asszimiláció és a súlyos túlélési gondok felé vezetnek... A hátrányos helyzetbe került térségekben tehát a perszonális, a csoportszintű, a területi egységben vagy lokális kezdeményezések formájában megjelenő közérdekű cselekvés reménytelensége, sikertelenségének lehangolt tudomásulvétele, s maga a *mentális dezintegráció* az, ami a létező depressziós hatásokat fölerősíti.

A hátrányos helyzetű térségekben tehát meglehetősen tisztán átlátható az innovációképtelenség számos jele, a tervezéshiánytól a reményhiányig, a tulajdonviszonyok tisztázatlanságától az értelmiségi szerepvállalások elbizonytalanodásáig, az önfeladástól az "árúvá válásig". Mondani sem kell, hogy a területi eltérések egyúttal belső konfliktusok hordozói, érdekkülönbözések reprezentálói is, amelyek ha egyáltalán megfogalmazódnak, akkor sem a konszenzuskeresést segítik, hanem a belső összetartozást lehetetlenítik el.

3.) Az integrációs és strukturális dezintegrálódási folyamat

A piaci modernizációs folyamat magyarországi dinamikája majdnem kézenfekvő módon kellene, hogy kihasson a kisebbségi léthelyzetben élőkre. A politikai innováció időszakában azonban a kisebbségi léthelyzetben átélte "másodosztályúság" teljességgel ellene hat a szétesett politikájú és gazdaságú államok integrációs politikájának. A kisebbségek úgy látják, hogy az országok közötti kulturális különbségek és kisebbségjogi viták ma már sokkal kevésbé lényegesek, mint az eliteken és magukon a kisebbségi társadalmakon belüli törésvonalak és konfrontációk. Az ellentétek alapját pedig a tulajdonviszonyokban nevezik meg, a konfliktusok megnyilvánulásában pedig a nem kormányzati szervezetek, önkormányzati intézmények és civil társadalmi kezdeményezések közötti kölcsönkapcsolatokat látják reprezentálódni. Úgy vélik: léteznek ugyan nyelvpolitikai, intézményalapítási, kisebbségi önmegjelenítést szolgáló konfliktusok, amelyek a kisebbségek helyzetét súlyossá teszik, ezek azonban gyakorta elemi konszenzushiányt tartalmaznak inkább. A belső törésvonalak egyrészt eszmeiek, másrészt stratégiaiak, harmadrészt a külkapcsolatokat illetők, s ezek mellett érvényesül ráadásul a meglévő erőforrások felhasználásának módja is. Meglehetősen nagy területi eltérések vannak a kisebbségi értelmiségi státuscsoportok között, a vallási-kulturális csoportok között és a belső kapcsolathálózaton túlvelő csoportkapcsolatok terén, amelyek nem teszik lehetővé, hogy akár csak a belső konszenzus is kialakuljon. Így a kisebbség integrációja oly mértékben romlik, hogy képtelen immár önérdékét érvényesíteni.

Ennek a helyzetnek kétféle következménye látható előre: egyrészt az, hogy a kisebbségi magyarok képviseleti tevékenységében egyre nehezebb lesz kollektív érdekekre hivatkozni, s aki megteszi, egyre nehezebben fogja tudni lemosni magáról, hogy a kollektív érdek címén saját (gazdasági, politikai) érvényesülésének célját kívánja megvalósítani; másrészt pedig az, hogy Magyarország várható európai csatlakozása után még nehezebb lesz az anyaországi és kisebbségi kapcsolatokat legalább azon a szinten tartani, amelyen eddig voltak. Többben drámai módon fogalmaznak: Magyarország számára a kisebbségek kérdése csak addig kérdés, amíg az politikai érv marad, s a mérhetően csökkenő létszámú határon túli kisebbségek számára pedig mindvégig égető kérdés marad önnön létük politikai szintű reprezentációja.

A kisebbségi léthelyzet vállalásának, értékelésének módja és értéktartalma sem maradhatott térben és időben ugyanolyan, mint korábban. A kisebbségek mind a politikai, mind a nyelvi-kulturális diskurzusokban jóval megosztottabbak lettek, önszerveződésük szintje egyre képtelenebbül eltávolodik az önrekonstrukció vagy a reintegráció szükséges szintjeitől. S míg korábban a politikai érdekérvényesítés útján elindult kisebbségi párhuzamos pályán haladhatott a gazdasági érvényesülés útját választó személyekkel, addig ma már az *aszimmetrikus viszonyok* lettek úrrá, s minimálisan kétszintűvé, kettős érdekűvé és céljait tekintve is ellentétessé váltak ezek a törekvések. A kisebbségek számára egyfelől létezik egy "*idegen elit*" (amely tőle eltávolodott, kormányzati tényezővé vált), másfelől pedig a *helyi elit*, tőle idegen alkalmazkodási, cselekvési szempontokat képviselve egészen más célokért hajlandó csak megnyilatkozni. Modernizációs vagy innovációs metszetben ez úgy is fogalmazható, hogy az idegen elit *univerzális, központi szemléletű* modernizációt szorgalmaz, a helyi elit pedig igen pragmatikusan és modernizáció-képtelenül a szocializmus erőszakolta *provinciális* megoldások és értékvilágok mentén gondolkodik, e két törekvés pedig semmiféle eséllyel sem találkozik össze.

A kulcsfogalmat több kisebbségi térben és eltérő politikai közgondolkodás mentén is abban fogalmazták meg, hogy a kelet-európai modernizációs és tőkeképződési folyamatban immár korántsem elégséges a politikai állam és a kisebbségei vitáját konszenzus-szintre segíteni, hanem ennek sikere érdekében a *magyar/magyar kapcsolatok* tisztázására kellene vállalkozni. Ehhez nemcsak az anyaország és a kisebbségi magyarság viszonyát kellene ismételtelen tisztázni - abból kiindulva, hogy igen erős aszinkronitás alakult ki máris a kisebbségi helyzetűek Magyarország-képét illetően, s ezen változtatni lenne érdemes, amennyiben Magyarország nem elégszik meg az "anyaország - gazdag ország" szereppel, hanem észreveszi, hogy kisebbségei körében kezd kialakulni egyfajta "nemzeti apátia" is, amelynek tárgyaként Magyarország olyan anyává vált, aki nem figyel már gyermekeire... Mi több, a magyar-magyar viszonyban nem pusztán presztízsméntésről van szó, hanem a *politikai innováció* szükségszerű elemeként azoknak a kapcsolati, kulturális, politikai tőkéknek és energiáknak a mozgósításáról is, amelyek nélkül Magyarország az Európai Unióban is csak igen nagy presztízsveszteséggel jelenhet meg.

Az integrációs folyamat másik alapkérdése az lett, hogy az új *redisztributív hatalommá* növekvő Magyarország, amely nem pusztán a régióban zajló privatizációs folyamat "mintaországa" lett, hanem olyan *kooperációs találkozások* helyszíne is, amelyek nem hagyják érintetlenül a kisebbségi térben zajló politikai és gazdasági diskurzusokat. A vajdasági, beregszászi, szlovákiai és romániai kisebbségi politikai csoportosulások a két főváros közti relációk vonalán keresik a maguk cselekvési erővonalait, ezért a kisebbségi helyzetű magyar pártok és gazdasági vállalkozások messze nem lehetnek függetlenek a magyarországi politikai pártok és gazdasági

vállalkozások mozgásaitól-változásaitól (Bárdi Nándor megállapítása).^{*} A kooperációs találkozások, együttműködési megoldások egyrészt gyakorlatias szinten folyó események, üzletkötések, finanszírozási kezdeményezések stb., másrészt a kisebbségi létformában igen ritka revitalizálási stratégiák alapjai lehetnek, újraerősítő célokként értékelhetők, harmadrészt hozzájárulnak ahhoz is, hogy a kooperációk pusztán lehetőségei a magyar-magyar viszonylatban látszólag rendezett kapcsolat képzetét is keltsék. Ez utóbbinak lehet része az is, hogy az anyaországot irigylendően szépnek, fejlődőnek, gazdagodónak látják, akár némi öncsalás árán, akár a kisebbségi dimenziókkal való összevetés alapján, s jobbra megállapítják azt is, hogy szép és gazdagodó ugyan, de nem a mi lehetőségeink hazája... (Bíró A. Zoltán megfigyelése). Ez a "fölfelé nézés", az áhítat és a hódolat keveredik azzal a kisebbségi keserűséggel, hogy a magyar politikus számára a külföldi magyarság vagy politikai szövetséges, vagy pedig egy ellentétviszony megtettesítője, s ekként már korántsem ideális versenytárs. Így a kisebbségi pozícióból Magyarország nemcsak redisztributív új hatalom immár, amelynek az etnikai diskurzuson túl a kisebbséget instrumentalizáló szerepe is megerősödik, hanem olyan "szabadságot finanszírozó" szerepet is fölvevett, amelynek a kisebbségi magyar vállalkozók, munkavállalók, piackeresők vagy kereskedelmi közvetítők számára nincs is annyi kínálata, hogy ebben a szerepében el is lehessen fogadni. Ráadásul abban, hogy az integrációs törekvéseket másik oldalon a dezintegrációs folyamatok kísérik, az anyaország szerepe olybá tűnik, mintha bármiféle innováció csakis kívülről jöhetne a hátrányos helyzetű térségekbe.

Importált minták vagy önerős fejlesztés: a kooperációk kérdőjelei

Az etnokulturális térben zajló privatizációs folyamatok és együttműködési színterek elemzéséből nem hagyható ki az anyaországgal való kapcsolat. Tekintettel az utóbbi évek elemzéseire, erős hipotézisként állítható, hogy a kisebbségek érdekmegjelenítése a tőkeképződési folyamatban nemcsak igen alacsony, hanem rejtett is. A szociokulturális integrációk szétesése, a társadalomszerkezetnek a pártállami gazdaságok összeomlását követő erodálódása minden kisebbségi térben azzal a következménnyel járt, hogy a történetileg tekintve erősen polgárosult, számos térségben a biztos megélhetés előnyeit élvező kisebbségi magyarság (és más kisebbségek is) elvesztették a létbiztonságot nyújtó munkahelyek, piacok, pénzügyi források, nyugdíjak, megélhetési módok és üzletképes tevékenységi területek java részét. A destabilizálódott gazdasági körülmények között a vállalkozói gazdaság anakronisztikussá lett, gyakorta inkább csak vágykép, mint valóság.

A helyzetképet csupán elnagyoltan jelezve kiemelhetők lennének egyedi példák a kisebbségi magyarság vagy más etnokulturális csoportok látszólag megindult gazdasági részvételére vonatkozóan. A konkrét történések azonban számadatokból ritkán érthetők meg, amit egyetlen konkrét példával kívánunk illusztrálni: miközben a vajdasági mezőgazdasági területek túlnyomó hányada magángazdaság volt, a privatizáció és földvisszaigénylés lényegtelen arányú maradt; mindemellett a *szerbiai privatizáció* során 1998 szeptemberéig a mintegy 6000 vállalatból mindössze 38-at vettek magánkézbe, ami nem mondható jelentős változásnak a tulajdonosi struktúrát tekintve. Ráadásul az esetek egy részében a szocialista vállalatok munkásai által kivásárolt részvényeket törvényi úton elvették (1994), a magánosított tőke mindössze 3 %-ot tesz ki az állami és társadalmi tőketulajdon mellett, így az eddigi (tízéves) privatizációs folyamatban mindössze a régi rendszer tartósításának folyamata teljesedett ki, nem pedig a piacgazdasági átmenet kezdődött meg. "E 38 vállalat tőkéjének felbecsült értéke 19 százalékkal kevesebb, mint amennyire a dolgozók és az egykori dolgozók a törvény értelmében jogosultak", ugyanis a dolgozók ingyenes részvények formájában kapják meg tulajdonrészüket (ledolgozott éveik arányában) a vállalattól, hogy azt ne kelljen privatizálni, de még így is csak a rendelkezésre álló részvények 60 %-át tudták szétosztogatni, mert a bizonytalan jogi, pénzügyi és tőkepiaci feltételek miatt a dolgozók nem tartanak igényt a részvényekre (Magyar Szó, 1998. szeptember 11., 4. p.).

A folyamat más szinten és némiképp jobb kondíciókkal indult meg Horvátországban, Szlovéniában és Szlovákiában, de még nyomaiban is fölismerhetetlen Kárpátalján, ahol a maffiózus megoldások mindent tökéletesen uralnak, s privatizációról csakis a rablótőke esetében lehet beszélni. Némiképp más a helyzet Romániában, melynek feltételeiről alább bővebben szólunk, jelezve, hogy a nemzetközi kapcsolathálózati értelemben vett privatizációs együttműködés (a gombamód szaporodó szlovák-magyar vegyesvállalatok vitathatatlanul biztató kezdeményezésein túl) talán itt a legeredményesebb.

Természetesen a *romániai folyamat* sincsen előtörténet nélkül, s e téren több jelensége regionális hasonlóságokat mutat a kisebbségi térségek gazdasági fejlődésmódjával és működésével. A kisebbségi területeken élő magyarság beolvadása, elvándorlása vagy szóróvanná satnyulása párhuzamosan haladt a városi koncentrációk kialakulásával és a falusi nyelvszigetek, kulturális enklávék, illetve gazdasági reliktumok formálódásával. Az 1990 utáni jogi és gazdasági intézkedések nyomán Romániában egy többszázszázalagos kistulajdonosi réteg alakult ki, amely a román gazdaságstratégiának megfelelően nem volt képes piacorientált tevékenységre a gépparkhiány, az alkatrész-utánpótlás és a felvásárlópiac hiánya miatt. Ugyanez a térség (de vehetnénk példaként a szlovákiai magyar nyelvsziget vagy a szlovéniai magyar kisebbség esetét is) a szakemberhiány, az elvándorló értelmiség, a tőkehiány és a piacképes termékkínálat miatt kiszolgáltatottá vált az etnopolitikai alapon preferált magángazdaságban. Az 1997. első feléig kialakult mintegy 1800 magyar-román vegyesvállalat 60 %-a a magyarországi befektetők tulajdonában van, a mögötte álló csekély és bizonytalan tőkeerő pedig bármikor fikcióvá válhat a kisebbségi munkavállalók számára. Ennek az alapvető trendnek a privatizáció folyamata is segítőjévé válik, hiszen a visszakapott apró földterületeken a kedvezőtlen hitelfeltételek miatt még az önellátás szintjére sem tudnak visszakapaszkodni azok, akik megélhetésre alkalmas földterülettel, magántulajdonnal rendelkeztek a II. világháború előtti időszakban, s most kénytelen-kelletlen tanúi lesznek annak, hogyan kap nyílt állami támogatást a román vállalkozói szféra a kisebbséggel ellentétben.

A várható trendek elemzésében egyelőre kevés a pontos adat, gyakoribb a jóslás. A tendenciák belátásánál azonban számolni lehet a lokális gazdaságok reciklálási, kooperációs és csere-jellegű folyamataival, melyek nemcsak a redisztribúciós logikára épülő makrogazdasági események, s nemcsak a globalizációs piaci események

helyi alakzatai, hanem a kapcsolati és bizalmi tőkére épülő gazdasági egyensúlyok fontos tartalékai is. A kutatások tapasztalati anyaga szerint a gazdasági szereplők piaci reprezentációja korántsem mindig a nyers finansiális haszonvételek formájában mérhető. Ezt nevezhetjük a szimbolikus tőkekonverzáció egy sajátos mechanizmusának is, amely nélkül sem a hátrányos helyzetű (így pl. kistermelékenységgű agrárgazdaság, lokális igényű "lengyel" - ott orosz - piaci árucsere-mechanizmusok, rablógazdálkodás a földeken, hulladékhasznosítás a városokban stb.) kvázigazdaság sem élhet meg. A hátrányos és reménytelen piaci helyzetű térségekben aligha érvényesül a világgazdasági válsághatások sora, el sem jut odáig az európai fejlesztési pályázatok java része, s a privatizáció a pénzügyi és bizonytalan termékszerkezetű gazdaságban szinte csakis az önerős fejlesztés minőségű kivitelezhető megoldásnak. Az információhiány és szervezetlenség hatására a még működő kisüzemi beruházások (pl. sajtógyártás) is érzéketlenek a valódi piaci igényekre (így pl. a frissen kialakított sajtüzem szomszédságában minden házból saját sajtókészítés folyik, így az induló vállalkozás eleve a biztos bukást termeli).

Megújultak a fejletlen térségek kooperáció-hiányos gazdaságára jellemző irányítási mechanizmusok is, és velük újraerősödtek a kisvállalkozási szintet még el nem érő, a primitív csere és ajándékozás mechanizmusait hagyományos eszközként kezelő magán-erős próbálkozások is. Ezek elsősorban a családi gazdaság, a lakóhelyi ismeretségek körében indultak újra, s pusztán arra a tapasztalati élményre épülnek, hogy valamiképp meg lehet élni az importált nyugati minták, a kockázatos tőkebefektetések és a pénzforgalom nélkül is.

Természetesen nemcsak ínséggazdaság létezik, sőt, minél esélytelenebb a környezet ellenállása, annál nagyobb esély van arra, hogy minimális ügyeskedéssel már formális megélhetésre, sőt haszonra bázisozó vállalkozást lehet indítani, ha lehet, egyszerre több szektorban is, hogy kisebb bukás kísérje egyiket-másikat. A kollektív érdekek hiányát jól láttatja az az attitűd, amely (a helyi kutatók megállapításai szerint egyre inkább) arra alapoz, hogy a közös cselekvés és közös haszonvételek sikertelen korszaka után immár a reménytelen viszonyok közötti magán-erős kiugrási kísérletek vezethetnek egyedül eredményre. A "közös" érdekelttség, a közös haszon, szimbolikus értékcsökkenése fölerősíti a korábbi "ők és mi" reláció helyett az "ők és én" viszonylat vállalását. A "kollektív technikákkal nem ment, de talán nekem sikerülhet" reménye pillanatnyilag még olyan élethelyzeteket teremt, amelyekben árnyalatnyi reménysugár található. Egyre inkább hiányoznak azonban azok a mentális energiák, megerősítések, segítség, tervszerű kooperáció, kisközösségi munkamegosztás stb., amelyek révén a túlélési kísérletek alkalomadtán jobban sikerülhetnének. Megkésni látszik annak belátása, hogy miután nagy számban létezik még hagyományos térség, miután érvényesíthető még a rurális térségek saját ökonómiaja, akkor ezen belül a humán kapcsolati tőke, a családi gazdaságok hálózata és a kollektív krízisben megfogalmazódó szükségszerű együttműködés-keresési érdek megtartó erő lehet az erőltetett privatizációs folyamat során is.

Összegzésül

Végkövetkeztetésként megfogalmazható, hogy a *kisebbségi státus* és a *privatizáció* nagyjából diszjunkt fogalmak, vagyis a kisebbségi lét relatíve sokszorosan esélytelenebbé teszi a vállalkozási sikert, mint a többségi társadalomhoz tartozás. Fontos azonban megjegyezni, hogy a kelet-európai kisebbség egészére külön egységeit és összességét tekintve is érvényes az az állítás, hogy *a privatizáció folyamatában a kisebbség nem mint kisebbség vesz részt*, nemcsak mert nem önálló entitás a szó gazdasági-vállalkozási értelmében, hanem mert a túlélést korlátozó körülmények között nem a kisebbségi státus számít, nem az identitásvállalás a mértéke a piaci érvényesülésnek (sőt!). Vagyis a kisebbségi létállapotok történetileg sem kedveztek és ma sem kedveznek a kisebbségi önreprezentációnak, amely a gazdasági haszonvételek racionalitásától meglehetősen idegen attitűdöt igényel. A kettős hátrányos helyzet a kisebbségi gazdaság esetében éppen ebből fakad: az etnikai-kulturális-történeti kisebbségen belüli vállalkozói kisebbség esetében ez idáig eldöntetlen maradt, hogy számon kérhető-e rajta a nagyobb kisebbség egzisztenciájára, létformájára, értékrendjére és hagyományaira érvényes normák - s ha nem, miként marad esélye arra, hogy megmaradását, érvényesülését a politikai és kulturális közösség egészének jóváhagyásával biztosíthassa...

Felhasznált irodalom

Albert Ferenc - Bodó Barna - Papp Z. Attila 1997. Peremlét és megmaradás. Szórvány füzetek, Temesvár, 120 p.

Antohi, Sorin 1998. Les roumains pendant les années 90 - géographie symbolique et identité sociale. =Transitions, ex-revue des pays de l'Est, Vol. 39., No.1. 112-134. p.

Bagi Andrea 1998. Túlélőművészet Kárpátalján: adaptációs technikák egy kisváros példáján (Beregszász). Kézirat, a kutatás dokumentációja számára, 32 p.

Bárdi Nándor 1998. Törésvonalak a határon túli magyar politikai közösségekben. (Konferencia-vitaindító, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete szervezésében, "Globalizáció és nemzetépítés Közép-Európában", Budapest, 1998. szeptember 18.).

Beszteri Béla - Mikolasek Sándor szerk. A kisebbségek helyzete Közép-Kelet-Európában és Magyarországon. Tudományos konferencia 1997. április 29., Komárom, VEAB, 215 p.

Bezák, Anton 1997. The relationship between regional and national unemployment trends in Slovakia. =Földrajzi Értesítő, XLVI. évf. 3-4. sz., 155-160. p.

Bíró A. Zoltán - Gagy József - Oláh Sándor 1994. Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. In: Antropológiai Műhely, 94/1. sz., 7-39. p.

- Biró A. Zoltán** 1997. A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit "termelődéséről" és szerepéről. In: Antropológiai Műhely, 3-4. sz., 5-37. p.
- Biró A. Zoltán** 1998. A Magyarország-kép átalakulása a romániai magyar közéletben és a mindennapok szintjén, Csíkszeredából nézve. (Konferencia-vitaindító, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete szervezésében, "Globalizáció és nemzetépítés Közép-Európában", Budapest, 1998. szeptember 18.).
- Bodáné Pálok Éva** 1996. Kisebbségi jogok és intézmények Magyarországon. =Regio, 3. sz, 125-141. p.
- Bodó Barna** 1997. Kisebbségi érdekvédelem - kormányból és/vagy ellenzékéből. (Tudományos tanácskozás előadásai). Szórvány füzetek, Temesvár, 75 p.
- Bodó Barna** 1997. Azonosulás, elitek, peremlét. In: Peremlét és megmaradás. Bánsági helyzetkép 1996. Szórvány füzetek, Temesvár, 20-57. p.
- Bodó Julianna** szerk. 1998. Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 222 p.
- Brunner, Georg** 1995. Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. TLA, Magyarorsággutató könyvtára XVII. Budapest, 99 p.
- Cs. Gyimesi Éva** 1996. Két kultúra peremvidékén. (Tudomány és egyetem a kisebbségi létben). =Tiszatáj, 1. sz., 3-11. p.
- Csanády András** 1997. Túlélő társadalmi formák és azok tudata. Konferencia-előadás, 1997. december 4-5., kézirat, 17 p.
- Cseke Péter** 1995. Népiség - populizmus - nacionalizmus az ezredvégen. =Korunk, 4. sz., 95-102. p.
- D. Lőrincz József** 1997. Milyen értékek alapján épül a romániai magyar társadalom? In: Antropológiai Műhely, 1. sz., 5-29. p.
- Dávid Gyula - Veres Zoltán** szerk. 1997. Egy kisebbség kisebbségei. Erdélyi Könyv Egylet, Stockholm, 246 p.
- Gagy József** 1997. Az új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. =Társadalmi Szemle, 4. sz, 58-69. p.
- Gagy József** 1998. "...Sokféle jel volt égen s földön..." - A krízis kulturális szerepéről. In: Jelek égen és földön. KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 101-124. p.
- Gáll Ernő - Magyari-Vincze Enikő** 1995. Az erdélyi magyar egyetem - szimbolikus mezőben. =Korunk, 4. sz., 57-70. p.
- A. Gergely András** 1998. Hagyományos térség - nemhagyományos régiók. In: Csanády András szerk. *Hagyományos térségek megélhetési szerkezete*. AB Aeterno, Budapest, 186-196. p.
- Gheorghe, Nicolae - Acton, Thomas** 1996. A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok. =Replika, 23-24. sz., 207-218. p.
- Gyurgyík László** 1993. A szlovákiai magyarság a népmozgalmi és népszámlálási adatok tükrében. =Regio, 3. sz., 71-86. p.
- Ira, Vladimir** 1997. The perception of potential ethnic tensions. (The region of East Slovakia and Northeast Hungary). =Földrajzi Értesítő, XLVI. évf. 3-4. sz., 161-171. p.
- KAM** 1994. Gazdasági elit a Székelyföldön - 1993. (Helyzetelemző tanulmány). In: Antropológiai Műhely 5. sz, 1994/2., 7-40. p.
- KAM** 1995. Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 259 p.
- KAM** 1996. Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 258 p.
- KAM** 1996. Elmentünk? Székelyföldi életutak. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 260 p.
- KAM** 1997. Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. KAM, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 198 p.
- Kókai Sándor** 1995. A nyíregyházi ún. "KGST-piac" nemzetközi vonzása. =Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2. sz.
- Kosza Nagy István** 1998. Szociodemográfiai folyamatok Romániában. (Társadalmi szerkezeti összefüggések.) Kézirat, a kutatás számára átadva, 37 p. Megjelenés alatt MTA PTI, Munkafüzetek.
- Kosza Nagy István** 1998. Új szövetkezeti modellek. (Kézirat, a kutatás számára átadva), 27 p. U. o.

Kovács Éva - Misovicz Tibor - Bárdi Nándor 1998. Politikai attitűdök az erdélyi magyarság körében. =Regio, 1. sz., 81-108. p.

Krygier, Martin 1997. Vicious Circles: Antipodean Reflections on Power, Institutions, and Civil Society. =East European Politics and Societies, Vol. 11., No. 1., Winter, 36-87. p.

Lengyel György 1998. Gazdasági szereplők és magatartások. =Szociológiai Szemle, 2. sz., 47-66. p.

Matolcsy György 1995. Privatisation - midway. Property Foundation, Institute for Privatization Studies, Budapest, 60 p.

Mink, Georges - Szurek, Jean-Charles 1998. L'ancienne élite communiste en Europe Centrale. Stratégies, ressources et reconstructions identitaires. =Revue française de science politique, Vol. 48., No. 1., février, 3-41. p.

Mink, Georges - Szurek, Jean-Charles 1997. Ressources, Calculs et Anticipations de l'Ex-nomenclatura en Pologne, Hongrie et Tchécoslovaquie (1988-1992). Warsawa, Instytut Studiów Politycznych, PAN - Laboratoire d'Analyse des Systèmes Politiques, URA-CNRS. 67 p.

Mirnic Károly 1996. Kis-Jugoszlávia hozománya. Írások az asszimilációról és a kisebbségről. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 174 p.

Mirnic Károly 1998. Integráció - leszakadás - kisebbségi társadalom: Szerbia, az ott élő magyarság esete, mint intő példa. Kézirat, 14 p.

Miszlivetz Ferenc ed. 1998. Regionalism, Nation-States, European Integration. Central-Eastern and Western European Perspectives. ISES Discussion Papers, No. 4., Budapest-Kőszeg-Szombathely, 92 p.

Mizsei Kálmán szerk. Privatizáció Kelet-Európában. Atlantisz - Medvetánc, Budapest, 189 p.

Oláh Sándor 1996. A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után. Kézirat, 29 p.

Orbán Sándor 1996. Transzformációs recesszió Ukrajnában. /Diplomadolgozat, Századvég - BKE/, kézirat, 53 p.

Papp Z. Attila 1998. A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. Kézirat, a kutatás adattára számára átadva, 20 p.

Salat Levente 1996. A romániai magyar értelmiség szellemi helyzete. In: Filippika az idő ellen. Ariadne könyvek. Komp-press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 200-208. p.

Sandru, Vasile Dr. 1997. The Old-New Problem of Ethnic Minorities. Aspects of Roumanian Experience in Building Democratic Inter-Ethnic Relationship. MKI-tanulmányok No.9., Magyar Külügyi Intézet, Budapest. 26 p.

Schöpflin György 1991. Nacionalizmus a posztkommunista rendszerekben. =Világosság, 7-8. sz., 481-491. p.

Síklaki István 1993. Ajánlás a túléléshez. =Juss, Hódmezővásárhely, 164 p.

Szalai Erzsébet 1994. Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után. (Átiratok sorozat), Pesti Szalon - Savaria University Press. Budapest - Szombathely, 274 p.

Székely, Vladimír 1997. The theoretical outline of methodological procedure of selection of assisted regions. =Földrajzi Értesítő, XLVI. évf. 3-4. sz., 197-203. p.

Tamás Pál 1998. Regionalitás és innováció. (Előadás a csíkszeredai II. Társadalomtudományi Szemináriumon, 1998. szept. 7.).

Tóth Attila 1997. Miképp küszködik Kányád és vidéke? Konferencia-előadás, 1997. december 4-5. Kézirat, kiadás előtt, 11 p.

V. Király István 1996. Határ - Hallgatás - Titok. Ariadne könyvek. Komp-press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 117-223. p.

Vachudová, Milada Anna - Snyder, Tim 1997. Are Transitions Transitory? Two Types of Political Change in Eastern Europe since 1989. =East European Politics and Societies, Vol. 11., No. 1., Winter, 1-35. p.

Veres Károly 1996. A demokrácia paradoxonai. In: Paradox (tudat)állapotok. Ariadne könyvek. Komp-press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 7-66. p.

Veres Károly 1996. Elit és ellenelit. In: Paradox (tudat)állapotok. Komp-press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. 162-178. p.

Vincze Mária 1997. A falusi foglalkoztatás és a jövedelem szerkezete Romániában. Konferencia-előadás, 1997. dec. 4-5., kézirat, 16 p.

Vogel Sándor 1997. Magyar kisebbség Romániában. Magyar Külügyi Intézet Tanulmányok No. 8., 26 p.

[Vissza](#)

Szarka László

Számadás a kisebbségpolitika rendszerváltásáról

Tabajdi Csaba: Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása. CP Stúdió, Budapest 1998. 757 p.

Az 1984-1997 közötti évek írásait, beszédeit összegyűjtő munka szerzőjéről írja Sütő András: "A magyar külpolitika karddal meg nem oldható gordiuszi csomója: a határon túli magyarok ügye az elmúlt években jó hasznát látta Tabajdi Csaba elhivatottságban fogant gyakorlati politikai és elméleti munkásságának. (...) Határon túli magyar olvasójaként nagy érdemének tartom, hogy nem úgy szól ügyünkről, mint aki a bölcsek kövének egyetlen birtokosa, ám arról is meggyőző, hogy távol áll tőle a politikai rózsasándorkodás." A könyv hátsó borítóján olvasható méltató sorokban Sütő András hangsúlyozza: Tabajdi Csaba azon kevés vezető beosztásban dolgozó politikus közé tartozott, aki vállalva a kiállítás következményeit, 1989 előtt is szót emelt kisebbségi magyarok ügyében.

A tizenegy témakörben közreadott száznál több szövegnek akárcsak vázlatos felvillantására sem vállalkozhatunk. Annál is kevésbé, mert ennek a könyvnek több olvasata is lehet. Hiszen az - az alcímnek megfelelően - egyszerre vérbő kordokumentuma a magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltásának, ugyanakkor a szövegek azt a küzdelmet is híven tükrözik, amelyet a politológus-politikus szerző a magyar kül- és kisebbségpolitika dilemmáival, az álságos pártállami keretek meghaladása érdekében folytatott. Lehet, s természetesen van is a könyvnek egy pártpolitikai olvasata is, amely a könyv időtálló tanulmányainak kedvezően jóval haloványabb, mint az előző kettő. Ebben a szükségképpen vázlatos ismertetésben a könyvből egyetlen történeti mozzanatot, s két - a mai élő kisebbségi problémákhoz szorosan kapcsolódó - motívumot szeretnénk kiemelni.

A határon túli magyarok ügye iránt elkötelezettek szélesebb körébe először a Magyar Nemzet 1988. február 13-ai számában Szokai Imrével közösen közreadott "Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés" című írás alapján vált nyilvánvalóvá, hogy az MSZMP vezetésén belül Szűrös Mátyás mellett a fiatalabb nemzedékben Tabajdi Csaba személyében szintén lesz a nemzetiségi kérdést súlyának megfelelően kezelő politikus. A legsötétebb Husák-, illetve Causescu-korszak hónapjaiban ez az írás volt a nyilvános bejelentése annak, hogy a határon túli magyarok ügyét a magyar külpolitika centrális kérdéseként kezelő ellenzéki értelmiségiek felismeréseit, a határon túli magyar szellemi élet kívánságait, a szerveződő magyarság- és kisebbségkutatás eredményeit az állampárton belüli reformszárny is magáénak vallja. "A mindenkori magyar politikának ezért kategorikus imperatívusza, létparancsa a kapcsolattartás a határokon kívül élő magyarokkal" - olvasható többek között ebben az írásban. "Biztosítania kell, de legalábbis törekednie kell a világban élő magyarok nemzeti összetartozásának, szellemi integritásának megőrzésére. Mindent meg kell tennie, hogy a nemzeti múlt, a magyar kultúra és szellemiség hordozói ne választódjanak le a magyarság egészéről. Politikánknak - demokratizmusa, humanizmusa, internacionalizmusa és magyarsága következtében - szolidárisnak kell lennie a szerte a világon élő magyarokkal; nem nézheti tétlenül, hogy magyarsága miatt bárkit, bárhol a világon hátrányos megkülönböztetés érjen." A ma már teljességgel magától értetődőnek tűnő megállapítások erőteljes szemlélet- és irányváltást jelentettek tizenkét évvel ezelőtt. A dinamikus fiatal MSZMP-politikus azonban tisztában volt a realitásokkal is, s nem egyszerűen az optimális politikai célok felvázolására vállalkozott. Amint azt a kötet egyik legérdekesebb 1989 előtti szövege, "a Marx Károly Közgazdasági Tudományegyetemen Kelet-Közép-Európa Klubjában 1987. február 25-én Németh Zsolt egyetemi hallgató (ma Fidesz-politikus) vezetésével" megtartott vitaesten elmondott bevezetőjében Tabajdi Csaba megállapította, a késői Kádár-korszak határon túli magyarokkal kapcsolatos magyar külpolitikája rendkívül eszközszegény volt, s jószerével azokkal a lehetőségekkel sem mert és tudott élni, amelyek rendelkezésére álltak.

A "Több évtizedes hallgatás után" címmel közreadott szöveg az alábbi ma is használható négy magatartástípust különböztette meg a kádári Magyarország kisebbségpolitikájában: a) a hivatalos pártpolitika automatizmuselméletre visszavezetett "internationalista önmegtartóztatása" b) a határon túli magyarok túszpozícióját abszolutizáló "reálpolitikai önmegtartóztatás" c) kozmopolita közömbösség, d) fogyasztói közömbösség. Elképzelhető, hogy saját eszköztelenségét tapasztaló kádári külpolitikában ilyen uralkodó magatartástípusok mellett a külső és belső politikai viszonyok milyen mértékű átalakulására, milyen szisztematikus politikai munkára volt szükség ahhoz, hogy az állampárton belül Tabajdi Csaba véleménye 1989-ben reális alternatívává, s a reformszárny egyik bázisreemtő koncepciójává válhatott.

Tabajdi Csaba négy évvel azt követően, hogy az első szabad választások után ellenzéki politikussá vált. 1994-ben ismét kormányzati pozícióba került: a Miniszterelnöki Hivatal a Határon Túli Magyarok Hivatalát, illetve a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt irányító, felügyelő államtitkáráként két főirányt jelölt meg a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikában: az a kisebbségi magyarság egzisztenciateremtésének támogatását, amely a szülőföldön való boldogulást hivatott elősegíteni, illetve a fokozott kisebbségi jogvédelmet szolgálta. Mindehhez új eszközöket is megjelölt, többek közt pl. a határon túli magyar szervezetekkel, a szomszéd országok kormányaival, valamint a civil társadalmi szervezésekkel való koordinált kapcsolattartást, a szakmai segítségnyújtást vagy a kisebbségpolitika tudományos háttérének megteremtését, és a bonyolult kisebbségpolitikai rendszerek működtetésében elengedhetetlen koordinációs fórumok megteremtését.

A Horn-kormány hazai és határon túli magyar kisebbségpolitikájának vezető politikusaként sokszor került nehéz helyzetbe. Egyrészt azért, mert a magyar külpolitika azóta szép lassan feledésbe merült, annak idején sokat vitatott hármas prioritásrendszerében a magyar kisebbségekkel való kapcsolattartás az integrációs erőfeszítések árnyékába került, mi több a kisebbségi közösségek autonómiatörekvései, a magyar-magyar kapcsolatok

intézményesítését célzó találkozók szomszéd országai visszhangja könnyen veszélybe sodorhatta volna a csatlakozási politika ígéretes eredményeit. "Egy dolog nyilvánvaló - szögezte le Tabajdi Csaba a Népszabadságnak 1994. július 30-án adott interjújában, amely a kötetben 'Elaknásított terepen mozgunk' címmel jelent meg : kezelhetetlennek tűnő magyar-román, magyar-szlovák konfliktussal nem vesznek föl bennünket az Európai Unióba. Ugyanakkor az is kézenfekvő, hogy Magyarország sem belpolitikai, sem morális okoknál fogva nem hunyhat szemet a határon túl élő magyarokat érő jogsértések felett. Vagyis itt egy nem könnyű egyensúlyozásra van szükség, hogy ezek a látszólag egymással párhuzamosan futó fő irányok ne keresztezzék egymást." (395-396). Másrészt kiderült, hogy mind a hazai, mind pedig a határon túli kisebbségpolitika nem vált pártsemleges területté, épp ellenkezőleg igen aktív választóvonalak alakultak ki, különösen a magyar kisebbségi törekvések megítélésében.

Tabajdi Csabának komoly politikai érdeme, hogy az időnként parttalanok és strukturálatlanok tűnő kisebbségi autonómiavitákat igyekezett szakszerű mérlegelésekkel, nemzetközi tapasztalatok hasznosításával, konferenciákkal, műhelyvitákkal, kiadványokkal, háttér tanulmányokkal célratörőbbé, egyszersmind megfontoltabbakká tenni. A második magyar-magyar csúcstalálkozó utáni patthelyzet kialakulását pedig elsősorban a pártpolitikai viták okozták, s az a tény, hogy az integrációs politikai kívánalmak akkor minden vitán felül álló, feltétel nélküli prioritást élveztek a magyar külpolitika irányításában. A politológus-politikus persze mindig is tisztában volt azzal, hogy a térség kisebbségei, köztük a határozott közösségi, nemzeti identitással rendelkező határon túli magyar közösségek számára a kollektív jogokat rendszerbe foglaló önkormányzati modell, koncepció jelentheti az egyedüli teljes értékű megoldást: "A koncepció (ti. az autonómia-koncepció - Sz. L.) ugyanis egyrészt stratégiát ad a kisebbségnek, másrészt mozgósító erőt jelenthet, ha kellően konkretizált, harmadrészt a megvalósításhoz vezető aprómunka napi feladatokat ró a kisebbségi önszerveződésre, az autonómia-szigetek építésére, végül az autonómia-koncepció kimunkálása, a fogalom pontosítása - ha nem tudja is teljesen elosztatni a démonokat - elősegítheti, hogy kevesebb térhez jussanak azok az erők, amelyek nem bővíteni, hanem szűkíteni igyekeznek a kisebbségek jogait" (565).

Fontos tanulmányok, szövegek mutatják be az 1993. évi magyarországi kisebbségi törvény alapján kiépülő kisebbségi önkormányzati rendszer politikai hátterét, problémáit, eredményeit. Tabajdi Csaba harcos híve a kisebbségek parlamenti képviselőinek, de tisztán látja azokat a nehézségeket is, amelyek a delegálás vagy a kedvezményezett mandátum útján biztosítható 13 kisebbségi mandátummal kapcsolatosak.

Tabajdi Csaba tanulmányainak, beszédeinek nagyívű válogatása fontos forrásmunkája a rendszerváltást megelőző és követő évek magyar kül- és kisebbségpolitikájának. Az elemző politikus és a pragmatikus politikus szerepvállalását egyaránt jól dokumentálják a könyv írásai, s minthogy folyamatban lévő, nyitott kérdésekről szólnak, egészen bizonyosan sok érvet adhatnak a megoldások keresésében is.

Szarka László

[Vissza](#)

Komáromi Sándor

Nemzeti romantika és európai identitás

<forras>Nemzeti romantika és európai identitás: tanulmányok a romantikáról. (Nemzetközi konferencia a Petőfi Irodalmi Múzeumban az 1848-as forradalmak 150. és Petőfi Sándor születésének 175. évfordulója alkalmából.) A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei. 8. Szerk: Cséve Anna. Budapest, 1999. 208. p.

Az 1998. április elején lezajlott konferencia kötete elég gyors átfutással jelent meg 1999 novemberére - a bonni *Zentrum für Europäische Integrationsforschung* mint társrendező főtámogatásával, mégpedig német változatban is. (*Europäische Romantik und Nationale Identität*. Hrsg.: Cs. Erdődy-Csorba. Baden-Baden: Nomos, 1999.9 A rendezvény keretében kilenc neves külföldi résztvevő (Petőfi-, Heine-, G. de Nerval-, Weerth-, Mickiewicz-, Baudelaire-kutatók) és hét hazai előadó segítségével az európai és a hazai kutatás időszerű kérdései kerültek napirendre. Mint a bevezető (Csorba Csilla) is kiemeli, az előadások sokoldalúan árnyalt megközelítésmódja adja a kötet sokszínűségét.

Az előadásokkal különböző oldalról megcélzott összefüggés: 19. századi Európa életének fókuszában álló nemzeti-demokratikus forradalmak és a *romantika* mint magatartás és művészeti korszak bonyolult kapcsolata, amely elég teljes, bár sajtószzerűen magyar történeti elemekkel elszínezett komplexitásában jelenik meg éppen a magyar nemzeti költő-forradalmár, Petőfi pályáján és költői művében, egyszersmind nemzetközi (bolgár, francia, lengyel, német, olasz) fogadtatásban. Mint összefoglalójában Ludger Kühnhardt írja, "a romantika mint művészeti korszak szerepel kultúránk emlékezetében. A romantika korának másik oldalát azonban az *új európai identitásra* törekvő kemény politikai döntésekért vívott küzdelem jellemzi. Olyan korszak volt ez, amelyben a demokratikusan törvényesített nemzeti államot kívánták megteremteni [...] Az irodalmi feldolgozás mindig csak egy szelete volt ennek a nagyobb léptékű összefüggésnek." Az irodalmi korszakok és stratégiák soha nem egyszerű elhatárolását 1848/49 felé haladva bevezetésképpen *Szegedy-Maszák Mihály* kísérli meg (*romantika, biedermeier, realizmus*). Az *irodalmi népiesség* elméletének, gyakorlatának - a felvilágosodás koráig visszautaló - nemzetközi forrásait vizsgálja *T. Erdélyi Ilona*, míg a nemzeti "narrációk" keletkezéstörvényeibe *Dávidházi Péter* pillant bele ("a narratív identitás műfajvándorlása irodalomtól tudományig), hogy - e narrációkkal is összefüggésben - *Fried Istvánnál* szembesüljünk "mítosz, nosztalgia, kulturális emlékezet" népenként-nemzetenként öntörvényűen felépülő kliséivel, amelyek egy adott eseménykört, így a magyar 48-as küzdelmeket, egy-egy oldalról érekeorientáltan minősítve, eltérő és sokszor homlokegyenest ellenkező eszmei kiindulással dolgoznak fel és hagyományoznak tovább. Fried a Monarchiában együtt élő népek 48-as hagyományait, a magyar hagyományhoz fűző sokszor negatív viszonyát és e hagyományokba beleágyazott, kritikus Petőfi-képét vizsgálja ilyen szempontból.

A magyar nemzeti-demokratikus feltörekvés és ennek irodalmisága - fűzhetjük hozzá e kerettémák tárgyalásához - tulajdonképpen a franciával, a némettel, az olasszal áll egy nevezőn, egyfajta "európai", "nyugati" narrációt képviselve (bár érintkezik pl. a lengyellel is), így kapcsolódik az európai romantikához. Alighanem a kötet legsarkalatosabb mondanója: Petőfi költészetének romantikus meghatározása *Margócsy Istvánnál* (*A romantikus Petőfi*). Petőfi-képünk "rendszerváltását" sürgetve, az eddig görcsösen a lírai "realizmus" felé terelgetett Petőfi-értékelés ellenében versesztétikai-poétikai érveléssel hívja fel a figyelmet (s Margócsy időközben ennek monografikus kifejtésével is elkészült): "rövid pályája során kimutatható egy fejlődési vonal, mely a klasszicista poétikáktól való fokozatos eltávolodása jegyében alakítja költészeti látását és versbeszédét; ám [...]e fejlődés épp olyan tendenciák kiépülését mutatja, melyek kiteljesítik, nem pedig elhagyják a romantikát". Ugyanerre a konklúzióra jut *Ratzky Rita* - Margócsytól független - elemzése is, melyet *Az apostol-t* illetően az "apostoli" szerep Petőfi-konceptiójának szentel. ("A műnek ez a rétege az, amely egyértelműen az európai romantika áramába kapcsolja az elbeszélő költeményt.")

A külföldi előadók rendre Petőfi (és a magyar 1848 európai kontextusából adnak ízelítőt. *A. Betz*: Avantgarde, forradalom, restauráció c. referátuma az *1849 októberében* c. Heine-vers és a Heine-versekre készült Liszt-kompozíciók tükrében felvillantja a Heine-Petőfi-Liszt "háromszög" éles sarokfényeit. (Heine, személyes elfoglaltságában, Liszt Ferenc rovására eszményíti Petőfit.) *F. Claudon* a magyar 1848 - szűk körben ható, viszont egyértelműen pozitív - franciaországi megítéléséről és a francia Petőfi-befogadás kezdeteiről szól, *Lamartine*, *Nerval* és mások körében. (Az idézet-példái sorába felvett Daniel Stern=*Marie d'Agoult* írását annyiban nem tekintenénk a többivel azonos súlyú megnyilatkozásnak, hogy Liszt révén magyar "befolyás" alatt állt, bár ha ekkor már nem éltek együtt.) *R. Ruspanti* az olasz romantikus Petőfi-képet összegzi (*Leopardi, Carducci, Cassone*), kitérve a későbbi, két világháború közötti egyoldalúan nemzeti-hazafi hangsúlyú Petőfi-eszményítésre, majd a még későbbi "balos" interpretálásra is. Francia részről még egy referátum - *A. Fauré-Egervári*: Gérard de Nerval Kelet-Európa-képe - a tágabb régió belül közelít a magyar témakapcsolathoz; szól az európai tájékozódásban mindenki másnál előbbre tartó francia költő élénk érdeklődéséről a *lengyel romantikus miszticizmus* iránt, amely, mint megállapíthatjuk, a nyílt szenvedélyű "szabadság-költészet" Petőfi-dimenziójához képest a romantikát illetően egy másik (Nerval szemszögéből: kiábrándult) közép-kelet-európai változat. Magyar részről is francia vonatkozásban tárgyalja - első feltárásban - a svájci *Amiel* életre szóló Petőfi-élményét *Ferenczi László, Mickiewicz, a cselekvő romantikus* c. előadásában.

Amiben a magyar 1848 célkitűzése és politikai stratégiája mindenképp eltér a nyugat-európai fejlődésképtől, és az irodalomra is rányomja a bélyegét, az az *időeltolódás* a polgári nemzetállami eszmény napirendre kerülését illetően. (Amivel ráadásul egyelőre nem is ért célt.) A polgári-nemzeti "üzem" önmagában - pl. a franciáknál - ekkor már ellentmondásaiban kiismert gyakorlat, amitől a szellem elfordul, önálló utat keres (mint Nervalnál), vagy

elfogja a kétségbeesés, a csömör. *Baudelaire*, a "Romlás virágai" előmodern lírikusa, költészetének fogantatását (sic:fogan...!) illetően 1848 előtti gyökerű szellem - Petőfi-generáció (szül.1821.)! Ezt a fáziskülönbséget érzékelteti *P. Laforgue*: Háttal a politikának - Baudelaire 1850-ben c. előadása. Nem fényévnyi persze a távolság: Petőfi *Az apostol*-ában van majdnem annyi kiábrándultság (lásd ismét Ratzky Ritánál), mint Baudelaire-ben, és a *Felhők*-korszak is sok mindent előlegez egy "szabadság utáni" világ ellentmondási elemeiből. Mint *Az őrült* c. költemény is, amely *Ivan Vazov* erőteljes hatású átköltésében a század vége felé kerül a bolgár Petőfi-befogadás centrumába, jóllehet nem vele kezdődik a recepció. (*Jonka Najdenova* referátuma.)

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Mi serkenti az asszimilációs folyamatot?

Tóth Pál Péter: Szórványban. Püski Kiadó, Budapest, 1999. 272 p.

Ember is, munkája is akkor komoly, ha többet ad annál, mint amennyit ígér. Tóth Pál Péter demográfus egy történet-szociológiai kutatás összefoglalását ígéri könyve előszavában. Azonban a mű gyors átlapozása után is azonnal kiderül, hogy a Kárpát-medencei magyarság legsúlyosabb jelenkori problémájával, a felmorzsolódás folyamatával szembesül az olvasó. A most közreadott munka genezise mondhatni közismert: a szerző (akkor még mint a Magyarságkutató Csoport munkatársa) az Országos Széchényi Könyvtár Várba költözésének előkészületei során fedezte fel azokat a ládákat, amelyek az 1942-1944 közötti észak-erdélyi szociológiai felmérés dokumentumait rejtették. Másfél évtizedes imponáló munka eredményét tartja most kezében az olvasó, amelynek egy-egy részletét magyarul és angolul is olvashattuk már (a Gazdálkodás c. fejezetet éppenséggel lapunk ez évi első számában).

Ha Tóth Pál Péter nem tett volna mást, mint a fellelt irdatlan mennyiségű adatot feldolgozva elvégez egy nagyszabású kultúrtörténeti leletmentést, már akkor is fontos adalékokkal egészítette volna ki a XX. századi magyar históriára vonatkozó tudásunkat, hiszen a 2. bécsi döntés nyomán visszakerült Észak-Erdély társadalmi-gazdasági viszonyairól igen hézagosa ismereteink. A 12 852, zömmel magyar, kisebb részben magyar-román vegyes családra vonatkozó primer adatközlések (amelyek közel 100 ezer személyt érintettek) jól reprezentálják az itt, szórványban élők életviszonyait még akkor is, ha a közel hatvan évvel ezelőtt kidolgozott metodika nem mindenben felel meg a mai igényeknek. (Mindazonáltal a korabeli feltáró munka meglepően koncepciózus alapokkal rendelkezett, s gondolati rendszere is időtállóan mutatkozott, amit a mostani feldolgozás sikere is igazol.)

A korabeli családlapok, községi törzslapok és betétívek, valamint az ún. kérdőpontok alapján szerző öt szempont mentén összesíti és értékeli az életkereteket jellemző adatokat, úm. 1. A megkérdezettek demográfiai jellemzői, 2. Az anyanyelv és az otthon használt nyelv 3. Vallásosság, 4. Iskola, foglalkozás, egészségügy, 5. Vagyoni helyzet. Az adatokból leszűrt fontosabb megállapítások - a kérdéscsoportok sorrendjében: (1) Az átlagos gyermekszám a tisztán magyar családokban alacsonyabb (2, 14), mint a vegyesekben (2, 29). - A teljes populációból 5, 5% tartozott a különleges képességű gyermekek kategóriájába. - A vegyes házaspárok összetételében a magyar férfiak felülreprezentáltak. (2) Mind a magyar, mind a vegyes családokban az anyák nagyobb arányban használják otthon anyanyelvüket, mint az apák. (3) A református vallás sokkal inkább nemzeti (magyar) vallásnak tekinthető, mint a római katolikus. (Érdekes, hogy ennek ellenére a három vizsgált időszak mindegyikében a református vallást hagyták el a legtöbben). - Vallástól és családtípustól függetlenül a nőknél sokkal gyakoribb az egy másik vallásra való áttérés, mint a férfiaknál. (4) Az egész mintára jellemző az iskolázottság alacsony foka: a megfigyelt sokaságnak csupán 57, 2%-a járt (valameddig) egyáltalán iskolába, s ezek 61, 2%-a csak elemi végzettségű, (középfokú iskolát 2, 2, felsőfokú mindössze 0, 2%). - A magyar családok tagjainak iskolai végzettsége mindazonáltal valamivel magasabb, mint a vegyes családokban élőké. - A magyar családok kb. kétharmada birtokol magyar kulturális "terméket" - könyvet, újságot, képet stb. -, s ez az arány a vegyes családok esetén 47, 6%. - A korabeli adatfelvevők (katolikus papok, református lelkészek, tanítók, jegyzők stb.) a magyar és vegyes családok családfőinél azonos szintű munkaképességet regisztráltak (kétharmaduk volt munkaképes). A minta egyheted része bizonyult munkaképtelennek, viszont közülük a hadirokkantak aránya a magyar családoknál sokkal magasabb, mint a vegyeseknél. - Nem meglepő, hogy a családok ún. megbízhatósági rátája a tisztán magyaroknál magasabb, mint a vegyeseknél, viszont érdekes, hogy a legtöbb megbízhatatlannak talált személy azok közül került ki, akik a magyart és románt egyaránt anyanyelvüknek vallották. (5) A vagyoni helyzet tekintetében a legjellemzőbb adat: miközben a földművelés volt a felmérés idején az uralkodó gazdasági ágazat, a családok 47, 3%-a egyáltalán nem rendelkezett földtulajdonnal. - A jövedelmek tekintetében nagyjából azonos (alacsony) szinten állt a két csoport - a vegyes családok egy árnyalatnyi előnyével.

Az adatok és következtetések pusztán ismertetésével is jelentős mértékben gazdagítja a mű nemzeti önismeretünket. Tóth Pál Péter azonban ennél sokkal többet tesz: a fellelt adathordozók feldolgozása során - alapos elemzéssel - következtetéseket von le az eredeti felmérés céljaira vonatkozóan, és sokoldalúan feltárja az adatok által kínált összefüggéseket. A munka legfőbb érdeme mégis tárgyában ragadható meg: történelmi perspektívába helyezve boncolja a kárpát-medencei magyarság ma is legsúlyosabb gondját, a szórványosodás feltartóztatatlannak tűnő, sőt egyre erősödő folyamatát. Azt tudtuk eddig is, hogy a magyarság etnikai határai egyre szűkülnek: a többségi magyarság pereme szórvánnyá hígul, s a szórványnak igen nagy esélye van az asszimilációra. Viszont Tóth Pál Péter feltárja a folyamat előzményeit, s nemcsak a felmérés időszakára, 1942-1944-re vonatkozóan, hanem azt is kimutatja, hogy az erdélyi magyarok asszimilációja már a múlt század utolsó harmadában megkezdődött, s azóta - beleértve a tisztavirág életű magyar fennhatóság időszakát - töretlenül érvényesül.

A korabeli viszonyok alapos elemzése nyomán arra a következtetésre jut, hogy a magyar kormányzat a felmérést ki akarta terjeszteni a többi visszacsatolt területre is. Az impozáns munka olvastán, látva a szórvány-probléma jelentőségét a magyarság megmaradása szempontjából, a recenzensben önként formálódik meg az igény: minden bizonnyal hasznos lenne a vizsgálatot - mutatis mutandis - hatodfél évtized után megismételni. Mert Tóth Pál Péter munkája olyan szilárd tudást nyújt a szórvány-jelenségről, amelyre nyugodtan építhetők jelenkori vizsgálatok. Természetesen a jövő érdekében.

A pozitív diszkrimináció változatai

Les politiques de discrimination positive. [Dossier.] = Problemes politiques et sociaux, 1999. 822. no. 3-72. p.

A pozitív diszkrimináció politikájának célja a társadalmi egyenlőtlenségek intézményesített egyenlővé tétele. A bizonyos csoportoknak kedvező politika az esélyek egyenlőségét két különböző logika mentén kísérli meg helyreállítani: egyrészt gazdasági oldalról, másrészt a fajta, illetve nem szerinti megkülönböztetés oldaláról. Az egyenlőség méltányos formájaként a "gondviselő állam" kompenzáló, korrekciós juttatásokkal igyekszik csökkenteni a jogosultak és a többi "használatbavevő" közötti különbségeket. Vagyis többet juttat azoknak, akik kisebb mértékben tudnak hozzájárulni a közterhekhez. (A nem, a fajta és az állampolgárság különböző megítélés alá esik persze pl. az Egyesült Államokban és Franciaországban.)

A pozitív diszkrimináció gyakorlatával kapcsolatos első kérdés az, hogy mennyire hatásos? Valamint, hogy költség-hason tekintetében milyen a mérleg? S nem utolsósorban, hogy hogyan fér össze a republikánus eszmékkel? Mindez attól függ, honnan nézzük...(Gwénaële Calves)

A pozitív diszkrimináció mint az egyenlőség egy méltányos formája

Az ún. "gondviselő állam" működőképességének újragondolása során a társadalmi juttatások kerülnek először górcső alá. Erősödő tendencia, hogy gazdasági válság esetén először a különféle segélyeket nyirbálják meg.

Franciaországban 1945 októberében fogalmazták meg először, hogy a társadalombiztosítás célja a nemzet polgárainak biztonságérzetét fokozni a bizonytalansági tényezőkkel szemben. Ezt az érvelést a baloldal mindig ki is használta retorikájában. A jobboldal viszont a 70-es évektől viszonylag magas határértékkel, de korlátozza a családoknak adható összes juttatások összegét. Előfordul, hogy a segélyek révén jobb középosztálybeli kategóriába kerülnek családok, vagyis két részre oszlik a társadalom: a kezzezményezettekre és a nem támogatottakra. A választóvonalat vagy nagyon magasan, vagy nagyon alacsonyan lehet csak meghúzni. Franciaországban jelenleg relatíve alacsonyan húzták meg ezt a határt, illetve célzottan a nagyon elesett rétegek részesültek magasabb segélyekben (Pierre Rosanvallon)

A családi pótlék példája

Franciaországban és az Európai Közösségek többi országában is - noha meglehetősen különböző mértékben - a családoknak nyújtott különféle segély mindig az adórendszer függvényében jelenik meg. S mivel az adórendszer a mindenkori kormányzati ideológia hatását tükrözi, a juttatások mértékét nem annyira a gazdasági-szociodemográfiai jellegzetességek, mint inkább az uralkodó politikai filozófia határozza meg.

Néhány példa: csak Luxemburg, Belgium, Franciaország és részlegesen Portugália meg Görögország ismeri el adó- és pótlékrendszerében egyaránt a jómódú családok támogatását is. Ezzel szemben a skandináv országok, Ausztria, az Egyesült Királyság és Hollandia nagyvonalú a családi pótlék juttatása terén, ugyanakkor adórendszerük a vertikális újraelosztás mentén figyelmen kívül hagyja a családok gyermekeit. (Jeanne Fagnani, Antoine Math).

A duális társadalom veszélye

Ma a tényleges kérdés az, hogy az angolszász filozófiából jól ismert méltányosság elvét behelyettesítsük-e az egyenlőséggel? Ha például általánossá tesszük a családi pótlékot, úgy nincs sok értelme, illetve ezzel együtt a betegbiztosítást és egyéb segélyeket is általános körűvé kellene tenni. A valódi veszélyeket tehát a gyakorlati megvalósítás hordozza magában, hiszen a jövedelmek/juttatások közötti arányt oly sokféleképpen meg lehet állapítani. Kell, hogy létezzen azonban egy egyetemes "republikánus" egyenlőségelv, ami mindenkire egyformán érvényes, függetlenül attól, hogy mennyi a jövedelme. Mégis elterjedőben van az amerikai modell, azaz a duális társadalom, amelyben élnek az önmagukat főntartani képesek és a segélyekből élők; nyilvánvaló, hogy a két csoport érdekei egyre inkább ellentétesek (Borgetto Michel).

Egyenlőség vagy méltányosság ?

Egyenlőség és méltányosság nem azonos fogalmak, főleg ha az amerikai és a francia jogrendszer által világítjuk meg őket. Az előbbi főleg egyéni jogokat tárgyal, az utóbbiban szorosán összekapcsolódnak az egyéni és a kollektív jogok. Márpedig a méltányosság elvének érvényesítésekor óhatatlanul fölmerül az igazságosság-igazságtalanság mérlegelése is. S vajon mekkora pl. egy méltányos fizetés? (Marc Blondel).

A föld hasznosításának új politikája

A gazdasági-szociális tevékenység meghatározott földterületen zajlik. Az egyenlőség elvét szem előtt tartva egyre gyakrabban fölmerül a kérdés, milyen környezetben kell élnie a lakosoknak? Franciaországban a földterület hasznosításáról és fejlesztéséről szóló 1995-ös törvény már figyelembe veszi a különbözőségeket. Korábban, 1985-86-ban a környezetvédelem szempontjait érvényesítve már meghozták a hegyvidékre és a tengerpartra vonatkozó törvényeket. De 1989 óta egyéb kiegészítő rendelkezések is igyekeznek kiegyenlíteni a különbségeket.

Egyes, hátrányos helyzetben lévő városi zónákban kialakították a pozitív diszkrimináció elvét alkalmazva az

elsődlegességeket élvező oktatási intézményeket (1981), ugyanitt az adómentességet élvező munkahelyteremtő/telepítő tevékenységet támogatja az állam. A természeti stb. környezet különbözőségéből, azaz a területhasznosításból adódó jövedelemkülönbségeket 2010-ig föl kell számolni. Egy-egy kisebb régió lakóinak kollektív jövedelme az átlag nemzeti jövedelemtől csak +/- 20%-kal térhet el.

Az arányosság elvének minden diszkriminációs politikában érvényesülnie kell. Jó azt is szem előtt tartani, hogy mivel az egyenlőtlenségek eltűnnek egy idő után, az ilyen politika csak időleges lehet. Épp ezért csak a dinamikusan alkalmazott pozitív diszkrimináció az elfogadható megoldás (Conseil d'État. "Rapport public 1996").

Minden bizonnyal könnyebb bevezetni a pozitív diszkrimináció politikáját, mint véget vetni neki. Például a tengerentúli megyékben a mesterséges gazdasági rendszert támogatni nyilvánvalóan egyszerűbb, mint megszüntetni. Hiszen amint a kormány csak azt sugallja, hogy a közigazgatás "drága életének", vagy a tengeri adónak vagy az adómentességnek véget vet, máris tiltakozások és fenyegetések érkeznek mindenhol. Még súlyosabb kérdés, ha az oktatásban a diplomát nem azonos elbírálás alapján ítélik oda, illetve ha már az iskolákban sem egységes a követelményrendszer. A kettős mérce minden fajtája éppen hogy diszkriminatív és neokolonialista hatást fejt ki, mivel a két sebességű intézményrendszert szentesíti. S ami ennél is tragikusabb, hogy a nepotizmus és korrupció államának ad otthont, ahol mindenki maga veheti ki a tortából a részét (Anne-Marie Le Pourhiet).

Az **Egyesült Államokban** a pozitív diszkriminációt (affirmative action) a 60-as évek vége óta alkalmazzák a szövetségi közigazgatásban a korábban különböző okok miatt jogilag hátrányos helyzetbe került társadalmi csoportokkal, így a feketékkel, nőkkel, a "hispanokkal", az őslakosokkal és olykor az ázsiaiakkal kapcsolatosan. Az intézkedések három területre terjednek ki: a foglalkoztatásra, a felsőoktatásra és a közügyekben való részvétellel. A cél, hogy az amerikai társadalom peremén mozgó csoportok tagjait bizonyos valorizált javakban részesítsék.

A pozitív diszkrimináció politikája és gyakorlata nagyon különböző, olykor zavaros lehet. Fogalmába sok minden belefér. Greenawalt pl. levezeti, hogy a rasszisták általában tagadják a "fordított diszkrimináció" létezését a pozitívval szemben, hiszen akkor kiderülne, hogy a fehéreket általában nem azért részesítik hátrányban, mert fehérek. (Hasonló érvelés mentén nem áll meg Fullinwider definíciója sem.) Az adekvát érvelés úgy hangoznék a pozitív diszkriminációval szemben, hogy egy feketét azért részesítenek előnyben egy tehetséges fehérrel szemben, mert egy alulreprézantált, korábban a diszkrimináció áldozatává lett csoportnak a képviselője.

De a megkülönböztető bánásmódot pl. a régi ellenállók is megkapják, ami nem ingerli különösebben a hadsereget. Tehát az a legvalószínűbb, hogy a megkülönböztető bánásmód igazságos vagy igazságtalan voltától függ, hogy az éppen jó-e, vagy rossz, ehhez pedig mindig az adott kontextusban kell megvizsgálni (Denis Lacorne).

Steele Shelby egyetemi tanár személyes tapasztalatait adja közre. Az elmúlt húsz évben, a pozitív diszkrimináció alkalmazása óta a helyzet inkább romlott, ugyanis statisztikusan érvényesülnek az igazságos arányok pl. az egyetemeken, de ez a feketék helyzetén sokat rontott. A szerző úgy érzi, hogy már a megkülönböztetés ténye is azt fejezi ki: akit érint, az valamiben alacsonyabbrendű a többiekénél. Másrészt viszont a feketék egy része visszaél az "áldozat"-múltsal, melynek révén hatalomra és kiváltságokra tör. Tény, hogy egyre növekszik a fekete diplomások, doktoranduszok, illetve egyetemi oktatók, tudományos fokozattal rendelkezők száma (Steele Shelby).

Egyesek egyenesen rasszistának nevezik az egyesült államokbeli pozitív diszkriminációt, amennyiben a rossz lelkiismeretből származó "faji adósságot" mintegy "faji törvényekhez" köti ahelyett, hogy az egyes állampolgár tényleges szükségleteit venné figyelembe. Keserűen ironizálnak azon, hogy melyik államalapító fajtának nagyobb az adóssága (az angoloké, németeké, íreké - ebben a sorrendben) a feketékkel, hispanokkal szemben, s hogy ez fordítottan arányos a "vérkeveredéssel" (Scalia Antonin).

Nagy port vert fel pl. a Bakke-ügy, amelyben a Legfelsőbb Bíróság hosszú ideig nem tudta eldönteni, mennyiben alkotmányellenes egy kormányzói határozat, amelyik kvótát határoz meg a kisebbségek számára az orvosi egyetemi felvételin Californiában. A szükséges "közbülső kontroll szintjére" való hivatkozással a határozat ma is érvényes. De hasonlóan megoszlik a bírói vélemény az ún. Wygant-ügyben is, amelyben az iskolatanácsnak előírták a faji szempont figyelembevételét is egy-egy oktató elbocsátásának mérlegeléséhez. S az ügyek, esetek száma végtelen...

Korzikai nép pedig nem létezik

Az Alkotmányozó Tanács több ízben is megerősítette, hogy a (francia) Alkotmány által tiltott ismérvek alapján minden megkülönböztetést elutasít. Két fontos kérdésben is döntést hoztak: korzikai kollektív tulajdonú föld nincs, hiszen "korzikai nép" sincs (1991.); ugyancsak alkotmányellenesnek minősült a helyhatósági (1982.), illetve a regionális tanácsok (1991.) választásakor a listaállítás során a nők számára külön megállapított kvóta.

A franciák ádáz vitát folytatnak arról, hogy mi a korszerűbb: az etnikai vagy a polgári nemzet? Hozzájárult ehhez az az értelmiségi vélemény is, miszerint a globalizálódó világban, úgymond, jobboldali lett a köztársaság (Wieviorka). J.-P. Chevenement belügyminiszter és még néhányan úgy gondolják, sosem volt ilyen korszerű az állam, mint most, amikor a világban mindenütt etnikai alapú vérontás folyik. Denis Lacorne úgy látja, hogy a multikulturális Franciaországban - a tengerentúlról átvett gyakorlat következtében - csak vallási, etnikai, kulturális identitásuk van a kisebbségeknek; így egyenes út vezet gettósodásukhoz, marginalizálódásukhoz. A köztársaság hívei ezért nagyon is modernnek tartják, ha a vallás továbbra is "magánügy" marad, ellene vannak mindenféle vallási integrizmusnak, s védik a férfi és nő közötti egyenlőség elvét, vagyis a polgári egyenlőséget éltetik (Jelen Christian).

Bevándorlói miatt is nagy fejtörést okoz a franciáknak, vajon a közösségi szellemű, ám egyéni jogokon alapuló, a

méltányosság elvét hangoztató amerikai példát honosítsák-e meg multikulturális társadalmukban, vagy - mivel a példa hátrányai (kvóták!) is elég jól látszanak - maradjanak a bevált köztársasági, csoportjogokat biztosító, egyenlőséget hirdető gyakorlatnál (Sabbagh Daniel).

A nők esélyegyenlőségét vizsgálva mégis igazságosabbnak tűnik - átmenetileg? - a paritásos rendszer alkalmazása. Talán valóban csak retorika az "egyenlőség" hangoztatása. Ahhoz, hogy ténylegesen megvalósuljon - pl. a választási rendszerben, munkahelyeken - a "kvóta" megállapítása voltaképpen korlátokat állít a domináns és a hátrányos helyzetben lévőknek egyaránt (Calves Gwénaële).

Tény, hogy az "immigrációs származású" fiatalok fele, harmada diszkrimináció áldozata lesz, ha munkahelyet keres, függetlenül attól, hogy állampolgársága francia-e, vagy sem (Haut Conseil a l'Intégration).

De hogyan is nevezzük a bevándorlókat? A statisztikákban föltüntetjük-e őket, és ha igen, mi módon? A köztársasági elveknek megfelelően a polgár vagy idegen, vagy francia; minden ettől különböző megnevezés már diszkriminatív lehet. Vagyis egy ideológia áldozata lesz a többi társadalomtudomány (Blum Alain).

Az etnikai megkülönböztetés - elsősorban terminus technikusai miatt - a rasszizmusra emlékezteti a franciákat, ezért idegenkednek tőle annyira. De éppen az előítéletek miatt szükségesnek látszik a szociológiai gondolkodásban szétválasztani az "etnikai" és a "rassz" fogalmát. A köznapi ember is érzékeli, hogy nem pusztán jogalannyal kerül kapcsolatba, ha egy másik emberrel találkozik. Nagy-Britanniában éppen a jobb esélyek biztosítása érdekében, 1991 óta az etnikai származásra is rákérdeznek a népszámláláskor (Simon Patrick).

Problémát jelent, hogy a franciaországi bevándorlóknak nincs intézményesített képviseletük, amely akár egy szociológiai vitát levezethetne; ugyanakkor a bevándorlók szinte sosem tüntetik föl etnikumukat a különböző szociális kérelmeken (Spire Alexis).

A szociális és a belügyminiszter tevélegesen foglalkozik a "bevándorló származású", ifjúkoru bűnözés megelőzésével. A politikai pártok segítségére is számítanak - hiszen azok a nők egyenjogúsága mellett is kiálltak (1999 márciusától akárhány nő jelöltheti magát, és szerezhethet mandátumot a választásokon). Végül a közbiztonság javulását várják a "bevándorló származásúaknak" a nemzeti rendőrségbe történő bevonásától is (Elisabeth Guigou, Jean-Pierre Chevenement).

fordította: Kakasy Judit

[Vissza](#)

Kultúrnemzet és államnemzet. Szempontok a kirekesztés és befogadás elveinek és gyakorlatának elemzéséhez

Nieguth, Tim: *Beyond dichotomy: concepts of the nation and the distribution of membership.* = *Nations and Nationalism*, 5. vol. 1999. 2. no. 155 - 173 p.

A huszadik század végén a nemzetközi politikában két fő tendencia figyelhető meg: a globalizáció és a fragmentáció, a rész és az egész látszólag ellentétes princípiumának érvényesülése, illetve ezek érvényesítésére való törekvés. Politikai és kulturális vonatkozásaikkal a hagyományos nemzet-állam koncepciójának ismételt átgondolására készítetnek, egyszersmind megkérdőjelezzik a nemzet és az állam egybeesésének (nagyobbrészt fiktív) elméletét a nemzetállamban. A globalizáció a különböző országok közötti ki- és bevándorlás növekedésével (politikai, gazdasági és katonai függőségbe kerülésükkel) és a technológiai fejlődéssel, amely nagymértékben fokozta az interkulturális kommunikáció intenzitását. A fenti jelenségek ugyanakkor - mivel veszélyeztethetik a nemzetállam integritását - természetesen felerősítik az ellentétes reakciókat is: a nacionalizmust és a faji megkülönböztetést. Mindez különösképpen érvényes a kelet-európai országokra, de a nyugati demokráciákra is, ahol a nemzetállamot felváltja a posztindusztriális társadalom, amelyben új politikai tényezők kialakulása figyelhető meg, mint például a nemek, a környezetvédelem vagy az etnikai/kulturális kisebbségek társadalmi helyzete. A nemzetállamok jövőbeni helyzetét nagymértékben meghatározza majd, hogyan oldják meg ezeket a problémákat.

Friedrich Meinecke klasszikus meghatározása, a *Kulturnation* és a *Staatsnation* (1970) több ponton is finomításra szorul. Tim Nieguth, az albertai egyetem professzora, felülvizsgálja Meinecke elméletét, és újabb szempontokat - eredet, faj, kultúra és terület - ad a népnemzeti/polgári állam határalkotó elveinek érvényesülési mechanizmusához. A határok létezéséből szükségszerűen következik a kirekesztettek és befogadottak körének meghatározása, illetve a differenciáló elvek megfogalmazásának igénye.

A hovatartozás az egyén számára a társadalmi javakból, illetve hatalomból történő részesedés alapja. Az adott társadalomra jellemző korlátozó elvek nemcsak abban manifesztálódnak, hogy fizikailag kit fogad be kívülről, határai közé, hanem abban is, hogy az államon belül a különböző társadalmi csoportok milyen szociális helyzetben élnek. Nem elegendő tehát a befogadás feltételeinek hivatalos meghatározását figyelembe venni, meg kell vizsgálni az egyének biztosított politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetet. Mindezek az elvek különböző módon érvényesülnek a népnemzeti, illetve a polgári nemzeti államban, amelyek ebben a tiszta, weberi kifejezéssel élve ideális formában nem is nagyon léteznek.

Etnikai szempontból nézve az emberiség különálló nemzetekre tagolódik, és mindenki valamely meghatározott nemzethez tartozik anélkül, hogy meg kellene felelnie bármilyen kvalifikációnak; mindössze a nemzet többi tagjához hasonlóan meghatározott eredettel és kultúrával kell rendelkeznie. Ezzel szemben a polgári meghatározás a nemzetet olyan, közös területen élő, emberek közösségének tekinti, akik közös állam polgáraiként azonos politikai, törvényes és társadalmi jogokkal és lehetőségekkel rendelkeznek. A nemzeti kohéziót a meghatározott politikai intézményekhez és értékekhez való ragaszkodás alkotja. Mindebből következően a polgári nemzetállamban a befogadási feltételek kevésbé szigorúak, ezzel szemben az etnikai nacionalizmus a feltétel nélküli hovatartozás érzését nyújtja. Éppen emiatt a nacionalizmus uralkodó típusa éppen az etnikai alapú: a hidegháború utáni kelet-európai országokban az etnikai határok mentén végbement dezintegrálódás (ld. a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehország felbomlását) bizonyítja, hogy az egyéneknél könnyebben kialakul az etnikai, mint a polgári nemzethez való érzelmi kötődés. A nacionalisták pedig olyan régészek, akik felelevenítik és újraértelmezik az "etnohistóriát".

A szerző cikkében bebizonyította, hogy a népi-nemzeti és polgári nemzetállam kategória további finomításra szorul, mégpedig az eredet, faj, kultúra és terület mint államszervező elv figyelembevételével. Az adott államban a befogadás-kirekesztés feltétele lehet a közös eredet, ebben az esetben (mint pl. Németországban) az adott közösségbe való befogadtatás feltétele az eredet igazolása, függetlenül a kulturális és területi viszonyoktól; vagy a faj (amely sok esetben átfedést mutat az első kategóriával); a kultúra esetében a kulturális hasonlóság, illetve különbözőség; végül a legkevésbé korlátozó a területi elv, amely egyéneket és kultúrákat egyaránt befogad. A kérdés csupán az, vajon a területi nacionalizmus képes lesz-e a jövőben helyettesíteni az eredet-, illetve kultúrnemzet fogalmát, amennyiben képes lesz megoldani mindazokat a normatív problémákat, amelyekkel a jelenlegi nemzet-államoknak meg kell küzdeniük a globalizáció, fragmentáció és az újabban kialakult politikai identitások következményeként.

Naszlady Ágnes

[Vissza](#)

Milyen vastag a vérvonal ? A cselekmény bonyolódik, avagy mi marad az ősiségből?

Gil-White, Francisco J.: *How thick is blood ? The plot thickens...: if ethnic actors are primordialists, what remains of the circumstantialist/primordialist controversy ?= Ethnic and Racial Studies, 22. vol. 1999. 5. no. 789 - 820 p.*

A szerző azt a látszólag könnyen megválaszolható kérdést feszegeti hosszú, de a tudományos irodalomban sajnos ritkán tapasztalható élvezetes stílusban megírt cikkében, hogy melyek az etnikai hovatartozás meghatározói az egyén, illetve a közösség, a kívülálló/k/, illetve a befogadók szemszögéből. Érvekkel és a mongóliai útja során felmért kontroll-csoportban tapasztaltak alapján példákkal alátámasztva bizonyítja, hogy az etnikai csoportokat egyéb csoportoktól a meghatározott származás különbözteti meg, oly módon, hogy az etnikai csoport tagjai biológiai leszármazottai egy adott, közös kultúrához vagy népcsoporthoz tartozónak jelölt csoportnak; ez különbözteti meg a vérségi kapcsolatoktól, amely nem szükséges, de nem is elégséges feltétele a népcsoportozásnak. Két ember például vérségi kapcsolatban állhat egymással származásukat illetően (pl. közös nagyapjuk révén), miközben etnikai helyzetük különböző lehet, ugyanakkor vérségi kapcsolatba is kerülhetnek etnikai csoportokkal anélkül, hogy a tagjaivá válnának. A "kiválasztódás és elvegyülés" folyamatainak kutatói két fő táborra oszlanak: a körülmények meghatározó erejét, illetve az ősiség kizárólagos fontosságát hirdetőit. A legtöbb, a "körülmenypártiak" kutatásainak középpontjában álló kérdés fontos az etnikai eljárások vizsgálatánál. Ahhoz azonban, hogy megállapíthassuk, milyen mértékben és módon helytálló a "körülmeny"- illetve az "ősiségpártiak" felfogása, meg kell vizsgálnunk a különböző kultúrák szempontjából az ún. átöröklött és szerzett etnikai modellt, és azt, hogy a fenti kognitív modellek mennyiben befolyásolják a viselkedést, összpontosítva a mikrofolyamatokra, az érdekazonosításra, a helyzetmeghatározásra és a viselkedésmintákra.

Meg kell vizsgálni, hogyan alakítanak ki bizonyos pszichológiai korlátokat a cselekvési mezőben egy ősiként meghatározott etnikum tagjai, és a különböző történelmi és társadalmi összefüggések hogyan befolyásolhatják a társadalmi folyamatokat az egyik vagy másik irányba. Ez a módszer kevésbé elegáns, mint kijelenteni, hogy az emberek "körülmeny"- , illetve "ősiségpártiak", hogy döntéseiket észérvek vagy érzelmek befolyásolják-e. "Mindezzel" - írja a szerző - "nem érveket akarok szolgáltatni az ellen, hogy kiszűrjük a "zajokat" az elméleteinkből, sokkal inkább az ellen, hogy úgy tegyünk, mintha a valóságos indokok "zajok" lennének pusztán azért, mert bonyolítják munkánkat."

fordította: Naszlady Ágnes

[Vissza](#)

Európa és Közép-Európa

Vantuch, Anton: Európa a sredná Európa. = Slovenské pohl'ady, 1999. 3. no. 41-54. p.

Az esszé azzal a kérdéssel indul, hogy a legutóbbi időben miért vált Közép-Európa rengeteg vita tárgyává. Se szeri, se száma azoknak a konferenciáknak és publikációknak, amelyek így vagy úgy elmarasztalják ezt a térséget, mondván: a kis államok, nemzetek és nemzetecskék e konglomerátuma azt a benyomást kelti, hogy itt valamiféle furcsa, izgága emberfaj él, amely képtelen nagy politikai egységek létrehozására. E nációkra - úgy mond - a kicsinyesség, a vakság, még jó esetben is a köldöknézés és az integrációra való képtelenség jellemző.

A kicsiség volna az elmarasztalás oka? Aligha, hisz Nyugat-Európában is léteznek apró államok, s mégsem kínozza őket "a másik Európába" olyannyira beleszervesült komplexusok sora. E boldogabb kis államokkal a közép-európai és balkáni államok csupán a "népek tavasza" élményében osztoznak, egyébként az államalkotás folyamatainak folyamatos deformációi sújtották őket.

Ahhoz, hogy megértsük a közép-európai gondokat, fel kell tárni azokat az erővonalakat és felületeket, amelyek Európát létrehozták. Természetesen: Európa fogalmának tartalmához nincs semmi köze az Európa elrablásával kapcsolatos ógörög (valószínűleg már általuk is örökölt) mondának. E tartalmat illetően a 17. és a 18. század fordulóján a belga Paul Hazard "találta fején a szöveget", amikor kijelentette: Európa az örökké nyugtalan gondolat.

Az első, európai földön felvirágzott nagy kultúra és civilizáció a "görög csoda" volt, ám ez sem volt előzmények nélküli, ui. a görögök egy sor keleti kultúrából, úm. a sumérból, óbabiloniból, asszírból, egyiptomiból, hettitából és achájból merítettek. Tehát Napkeletről, legközvetlenebbül a mezopotámiai kulturális központból kell az európaiságnak magát eredeztetnie. Nem véletlen: az asszír nyelvben az Európa fogalmának szógyöke "napnyugtát", "alkonyatot" jelent, míg az Ázsiáé a "felkelő nap verőfényét".

A görögöket követően a civilizációs terjeszkedés iránya továbbra is keleti-nyugati marad. Róma vált az Európa-gondolat örökösévé, mégpedig annak ellenére, hogy a birodalom jellegzetesen a Földközi-tenger köré szerveződött, s így az európai mellett magába olvasztotta az ázsiai és afrikai kultúrákat is. Ennek megfelelően nem is foglalkoznak az európai kultúra fogalmával.

A kereszténység kezdetei, Róma hanyatlása, a gótok (ők már keresztények, de ariánusok voltak) időleges örökösödési reményei után következtek a frankok: Clovis és Nagy Károly (742-824). Az előbbi a hagyomány az "első császárnak" tartja, az utóbbi rangmeghatározása: "imperator Europaeus".

Lassan véget ért a népvándorlás kora, létrejön a Német-római Birodalom (962), bekövetkezik az első, azaz az egyház és a világi államok közötti hatalommegosztás, ami Bizáncban és az iszlám világban elképzelhetetlen. Tehát az a bizonyos "civilizációs léghuzat" Európa még nyugatibb részei felé tartott.

A 11. század és a 14. század között gazdasági-kulturális felvirágzás és a népesség megháromszorozódása következik be. Kialakultak az új műveltség ismérvei, és az aktív életvitel normái az Alpokon túli Európában elméleti és gyakorlati gyümölcsöket teremtek. A sorra-rendre kialakuló egyetemeken dívik az "akadémiai szabadság" és a "szabad művészetek" eszménye. Hát igen: ez a sematikus "sötét középkornak" nevezett időszak korántsem volt annyira sötét.

A germán világ, azaz a mai Közép-Európa, Skandinávia és Kelet az egyetemalapításban elmarad a román világ mögött. Az első egyetem e területen a prágai (1348), de aztán ugyanebben az évszázadban több más is keletkezik (Krakkó, Bécs, Heidelberg, Köln, már a következő század elején: Lipcse, s egészítsük ki a szerzőt a rend kedvéért: Pécs. - A szerk.). A gótikus katedrálisok, a tanító szerzetesrendek és a nyugati típusú városok elterjedésének határa a lengyel és a magyar királyság. A "civilizációs léghuzat" tehát keleti irányt is vett.

Visszatérve az ezredforduló körüli időkre: a Német-római Császárság hagyja (sic!), hogy Közép-Európában önálló királyságok jöjjenek létre (Csehország, Lengyelország, Magyarország), ui. a cél nem a birodalom keleti bővítése volt, hanem a területeken élők kereszténnyé tétele.

Közép-Európa integrálásának nagyszabású terve IV. Károly (1346-1378) nevéhez fűződik, aki germán-szláv jellegű birodalomról álmódzott. Meg nem valósult tervére többen még a 17. században is mint felettébb korszerű elgondolásra emlékeztek. Halálát követően a Közép-Európa iránti érdeklődés is lanygulni kezdett.

A különféle királyságok terjeszkedései még mindig nem a "nyelvi egységesítés" jegyében folytak (e tekintetben Szűcs Jenő téved, aki a Trois Europes című 1985-ben kiadott munkájában III. Ince pápa Sacerdotium et Imperium kezdetű bulláját úgy értelmezi, hogy az "előre megszentelte a nemzeti államokat").

Mindenesetre az akkori államok többségében nagyfokú nyelvi-nyelvjárási változatosság uralkodott. A nyelvi egységesítés kezdetei a reformátorok munkásságához kötődnek. Franciaországban Párizs mint erőteljes kulturális központ révén sikerült a francia nyelvet a 19. század végére hegemónná tenni. A németek és az olaszok is hasonló utat követtek. Ezzel analóg fejlemény a közép-európai térségben nem következett be a Párizs-szerű kulturális "elektromágnesek" hiánya miatt.

Az osztrák császárság 1806-tól kizárólag közép-európai állam lett, amelynek egy soknyelvű és -nemzetiségű

térséget kellett volna egy politikai alakulatban integrálnia. Ez - eltekintve az 1867. évi kiegyezéstől, amely azonban csak a magyarokkal állapodott meg - nem sikerült neki, s így a kiegyezés, amelynek első lépésnek kellett volna lennie, utolsó lépés lett az érdemi integráció útján. A vége mindennek Közép-Európában a "nagy szétszóródás". A 20. század millió és tízmillió számra produkált ideológiai okokból mártírokat. Ebben a nemzeti gyűlölködésnek is megvolt a maga nem elhanyagolható szerepe.

A kérdés: Európa mindmáig "készületlen"-e a helyzet jobbra tételére. Manapság sokan a kis államok zónáját tartják olyannak, amelyből hiányzik az egységesítés gondolata. Kétségtelen tény, hogy a teljesen vak és reflexszerű nacionalizmusnak vissza kell vonulnia, és szélesebb összefüggésekben kell elkezdenünk gondolkodni. Szeretnénk a földrész boldogabb felén élőkötől belátást kérni, annak belátását, hogy mi is Európa gyermekei vagyunk, de kevesebb rokoni melegségben részesültünk, mint mások. Mi nem kívánunk és tudunk sokáig egyazon klímában élni, amihez évezredek mintákat szolgáltattak a keleti civilizációk. Napjaink teendője ezért: olyaténképpen "kell védeni oltáraink sokféleségét, hogy ezen az áron képesek legyünk új vagy legalábbis a legszebbnek és legtermészetesebbnek tűnő köteléket létrehozni az egyes emberek és nemzetek között, azt a köteléket, amely leginkább egy közös élményre, a barátságra épít".

Futala Tibor

[Vissza](#)

Európa zsidók nélkül

Wasserstein, Bernard: Europa ohne Juden. = Europaeische Rundschau 1999. 3. no. 7-16. p.

A nemzetiszocialista tömegmészárlás egyik legfontosabb következménye a zsidók életében a háború után az a jelenség volt, amelyet talán a "túlélési düh" fejez ki a legpontosabban. A kollektív túlélés érzése és tudata mint főcél ezt követően az ortodox és a reformista, a bal- és a jobboldali, a cionista és a nem cionista zsidó közösségeket egyaránt jellemezte. Izrael állam léte és a zsidó kreativitás ténye ma biztosítottak látszik.

A diaszpóra zsidósága azonban sokkal borúsabbnak érzi a jövőt, különösen a nyitott, nyugat-európai demokráciákban, ahol az asszimiláció folyamata egyre erősebb. Amíg az 1950-es években a külső bizalmatlanság, a latens antiszemitizmus egyúttal összetartó erőt hozott létre, addig - úgy tűnik - az 1990-es évekre ez a nyomás megszűnőben van. Nem kívánják a kikeresztelkedést, sem a jellegzetes zsidó név elhagyását, - mégis éppen ezek a tények gyengítik a zsidó vallási, kulturális és politikai összetartás erejét. A folyamatot már 1964-ben jelezte George Friedmann, francia-zsidó szociológus "A zsidó nép vége?" című könyvében. Észrevételét a következő évtizedek igazolni látszanak, elsősorban az európai diaszpórában.

A demográfiai adatok egyértelműen mutatják a hagyományos zsidó családok kontinuitásának a megszűnését. Európa-szerte számottevően nő a vegyes házasságban élő zsidók számaránya is, az ilyen házasságból származó gyerekek többsége már aligha tekinthető zsidónak.

A zsidók születési számaránya száz évvel ezelőtt a világon a legmagasabbak között volt (különösen Galíciában és Palesztinában), 1945 után azonban világméreteken visszaesett, Izraelben is. Erre a körülményre talán a zsidók általános jóléte szolgálhat magyarázatul (amit a németek esetében is megfigyelhetünk), de lehetséges az emancipáció folyamatának nagymértékű előrehaladása is.

Az izraeli zsidó népesség aligha van olyan helyzetben, hogy más társadalmi rétegekből szerezne be az utánpótlást, az európai zsidó munkásság az elmúlt kb. három nemzedéknyi időben gyakorlatilag teljesen eltűnt. Sőt, a bevándorlás folyamata is megállt, zsidó vendégmunkás nincs. Az egyetlen utánpótlást a volt Szovjetunió zsidósága jelenti, akik legnagyobbbrészt Németországba települtek át, de alig vesznek részt a zsidó életben.

Az európai zsidóság "tartalékát" egy évezreden át Közép- és Kelet-Európa jelentette, mára ez a lehetőség gyakorlatilag kifulladt. A zsidók elvándorlása erről a területről már a XIX. század második felében megindult, 1917 után a zsidó emancipáció meggyorsult, de az orosz zsidóság kapcsolatai nagyrészt megszűntek a nemzetközi zsidósággal. A háborút követően a kelet-európai túlélők szétszórt csoportjai nagyrészt Izraelbe települtek. 1971 után megnyílt az út az orosz zsidók kivándorlása előtt is; ez a folyamat 1988 után exodus- méreteket öltött. A jelzések szerint 2000-re az európai zsidóság lélekszáma 1 millió fő alá fog csökkenni: ez a kései középkor adatával egyenlő.

A judaizmus mint vallási erő, ugyancsak elsorvadóban van Európa-szerte (kivételt csak a férfi körülmételés és a zsidó temetési ceremónia képez), bár a vallási élet visszaesése más vallások és felekezetek esetében is számottevő.

A hagyományos zsidó kultúra szintén visszaszorulóban van. A héber nyelv használata gyakorlatilag csak kis létszámú csoportokra korlátozódik, illetve a mechanikus imamondásra szorítkozik. A jiddist az 1930-as években (korabeli francia becslés szerint) 10 millióan beszélték, ma csak a nagyon öregek és Antwerpen ultra ortodox negyedében használják. A ladino, ez a spanyol-zsidó nyelv, a dél-európai és törökországi zsidók nyelve, jószerével kihalt.

A hagyományos zsidó kultúra európai fellegrárai is lassanként megszűntek létezni, illetve áttelepültek az Egyesült Államokba és Izraelbe. Európában néhány egyetem tart fenn zsidó intézetet (Strasbourg, Párizs, Oxford, London, Berlin), de a valóságos tudományos tevékenység is az Európán kívüli központokra figyel.

A zsidó világi kultúra a háború után magas szintre emelkedett, befolyással volt az európai kultúrára, - csak éppen elveszítette zsidó jellegét. Alkotóik már nem zsidó közönségnek írnak, témáik között a zsidó téma másodrendű szerepet kap. Maradt a kommersziális, népies zsidó kultúra, amely azonban inkább csak a régmúlt nosztalgiájából táplálkozik, aligha képes érdemben hozzájárulni a kollektív zsidó identitáshoz. Egyetlen csoport található mindössze, amely valóban abban a helyzetben van, hogy tisztán megtudja őrizni zsidó identitását: az ultra ortodoxok csoportja, ők azonban az európai zsidóságnak csak töredékét teszik ki.

Kérdéses, hogy a tisztán zsidó iskolák milyen mértékben képesek a jövő zsidó generációja számára vonzó példát mutatni, mert más kisebbségek példája azt mutatja, hogy utánpótlás nélkül legfeljebb két nemzedéken át képesek a hagyomány fenntartására.

És Izrael? Az újonnan alakult ország aligha képes minden igényt kielégíteni, és minden hiányt pótolni. Meglepő ugyanakkor, hogy az európai országokból érkező adományokra maguk az adományozók (mármint az ő zsidó identitástudatuk) jobban rászorulnak, mint Izrael állam. Más politikus-filozófusok szerint viszont Izrael a diaszpóra aktív támogatása és kölcsönhatása nélkül csak egy "szánalmas, csenevész képződmény" volna. Ma ez a kapcsolat elevenebbnek tűnik, mint valaha. 1945 után a zsidók nagy része nem volt cionista, ki liberális, ki pedig kommunista meggyőződésből, sokan nem is hittek a zsidókérdés ilyesfajta megoldásában. Sokan elítélték Izrael külpolitikáját 1956 után, mára azonban a zsidók teljességgel elismerik Izrael legitimitását.

Izrael komoly nemzetközi kulturális diplomáciát folytat, a kibucokban és az ország egyetemlein egyaránt szívesen látja a diaszpóra zsidó fiataljait. De vajon igazi erőt és lendületet jelent-e ez a dinamika a diaszpórában? Ha alábbhagy a cionista nacionalizmus vonzása, és ha kiüresedik a vallás hagyományos megtartó ereje, mi marad a ma és a holnap zsidósága számára? Bizonyára csak a hagyományok ereje, vagy még inkább az emléke.

fordította: **Lukács János**

[Vissza](#)

Bíró A. Zoltán: Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda Pro-Print, 1998. 209 p.

Bíró A. Zoltán írásainak nézőpontja antropológiai. Mind a tizenegy tanulmány politikai tárgyú kérdésekkel foglalkozik, a téma megközelítése, analízisének és szintézisének jellege tudományos igényű. Az írások fő jellegzetessége, hogy diszkurzív elemzés módszerével készültek. A tanulmányok mindegyike - kettő kivételével - már napvilágot látott valamilyen szakfolyóiratban.

A tanulmányok a romániai magyarság 1989 utáni "Nagy Kísérletéről" szólnak, és abban segítik az olvasót, hogy felismerje az elmúlt évtized nemzetiségi törekvéseinek néhány belső szabályszerűségét.

Az intézményesedési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989-1995 között c. tanulmányban magára a jelenségre hívja fel a figyelmet Bíró A. Zoltán, mellyel az elmúlt években sokat foglalkoztak Kelet-Európa vonatkozásában. A KAM- Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében végzett kutatási program eredményeinek összefoglalása során ugyanő számba veszi az 1989 után létrejött nemzetiségi intézményeket, és ezek életútját vizsgálva a domináns modelleket keresi. A különböző típusok (egyesületek, alapítványok, iskolák, művelődési intézmények, médiák) közös jellemzője a rendszerjelleg, vagyis az a törekvés, hogy a romániai magyar társadalom vélt vagy valós fizikai, szociális és mentális terének minden szférája intézményekkel legyen lefedve. Az intézményrendszer létrehozásának és működtetésének domináns és karakterisztikusan jellemző jegye az etnikai (magyar) elem. Jelentős ebben a folyamatban a romániai magyar elit szerepe, amely nem a létrehozott intézmények racionalizálását, bürokratizálását támogatta, hanem személyes vagy klikkszerű hatalomszerzés tereumaként kezelte ezeket az intézményeket. Ahol az intézmény megpróbált megmaradni a kezdeti kollektív szervezeti struktúra mellett, ott a működésük kifulladt. A több száz nemzetiségi intézmény közül ma már alig 40-50 működik sikeresen, s ezeket alig két tucatnyi szűk körű érdekcsoport vagy személy birtokolja.

Legfontosabb funkciója az 1989 utáni intézményesedési folyamatoknak a romániai magyar társadalomban az, hogy erősnek látszó burkot von az ott élő magyarság köré. Ez a burok belülről nézve véd és szigetel, kívülről nézve pedig a romániai magyar társadalom erősségét, egységes jellegét, szervezetségét jeleníti meg.

Az intézményesedési folyamat kiemelten támogatja a romániai magyar társadalomban a "fent és lent", az elit és a szélesebb értelemben vett társadalom közti régebbi keletű dichotómiát. Nem állandóan érvényesülő, de jelentős funkció, hogy az intézményrendszernek kritikus helyzetben erős magatartás-szabályozó ereje van, s ez a szabályozó erő a romániai magyar társadalom egészére kiterjedhet. Ez az erő abból a szerepből adódik, amelyet az intézményrendszer az etnikai határ fenntartásában is betölt. Az etnicitás kialakításának, erősítésének a romániai magyarok esetében mentális vetülete, hogy az érzelmi nacionalizmust ezek az intézmények időszakosan képesek aktivizálni.

Az intézményesedési folyamat jelentős szerepet játszott az 1989 előtti diskurzustípusok újjáélesztésében. Ezek nagy többsége a nemzetiségi retorikán alapul, és mind a mai napig domináns a szerepük. Ma az intézményi szerkezet meghatározó intézményei már óvó, védő szerepet töltenek be az etnikai diskurzusban.

Az intézményesedési folyamatok az elit számára rendkívüli mozgásteret adtak. Biztosították a közéleti szerep tetszőleges változását vagy kényelmes konzerválását. Lehetőséget adtak a korábbi szimbolikus tőke konvertálására (anyagi vagy politikai tőke szerzésére igen rövid idő alatt); biztosították családi alapon az elit utánpótlását, elsősorban kiemelt tanulási lehetőségek révén.

Az intézményrendszer mind kifelé, mind a saját társadalmi nyilvánosságában hatalomként jelenik meg. Ez nyíltan és burkoltan jelen van minden intézmény tevékenységében. A rendszer státusa, funkciója nem támogatja a kooperációs formák keresését. Sem a romániai magyar társadalmon belüli intézmények körein belül, sem pedig azon kívül jelentősebb kooperációs formák kialakítása általában csak egyéni utakon lehetséges.

Az intézményrendszernek ma sincs kimutatható modernizációs szerepe, sőt bizonyos vonatkozásokban egyenesen fékező hatást fejt ki. (A szakirodalomban egyébként megoszlanak a nézetek abban a tekintetben, hogy az etnicitás erős hangsúlyozása az adott társadalomban progresszív vagy regresszív folyamatokat indít-e el.)

Az intézményesedési folyamatok erőteljes reprezentációs jellegüknél fogva közéleti síkon a kivárást, védekező stratégiákat támogatják. Az etnicitás alakításában játszott hangsúlyozott szerepük révén pedig a fenyegetettségi állapot tudósításában és fenntartásában vállalnak szerepet. Ezt a két tényezőt a romániai magyar társadalom más komponensei is hangsúlyozzák.

Az 1994-95-ös intézményrendszer alakulását követve három tendenciaszerűnek mutakozó folyamat emelhető ki. Az első szerkezeti síkon mutakozik. Szinte minden jelentősebb intézmény átlépi a kezdetben vállalt működési terület határait. A szakmai intézmények politikai vagy gazdasági ügyletekbe kapcsolódnak, és fordítva. Az erős intézmény minden területen erőssé válik. A nagy intézmények között érdekütközések várhatók. A második tendencia funkcionális jellegűvé válik, ezért az intézmények nem bürokratizálódhatnak. Harmadik tendenciaszerű jellemzőjük, hogy egyre határozottabban törekszenek a többségi társadalmaktól való szervezeti és szimbolikus eltávolodásra, egymástól eltérő indíttatásból. Végül a szerző megkockáztatja azt a feltevést, hogy a romániai magyar intézményrendszer egyre fokozottabb mértékben kétpólusúvá válik. Egyik pólus köré azok tömörülnek, akik deklaráltan fölállalják az etnikai aspektusokat; a másik köré azok a sokkal kisebb léptékű, elsősorban lokális

kiterjedésű vagy a szakmai célok mellett következetesen kitartó intézmények sorolhatók, amelyeknek folyamatosan anyagi és legitimitás gondjaik vannak, s amelyek ma még inkább csak kísérletek, mintsem hatékonyan működő intézmények.

Ennek a tendenciának a társadalmi szerepét ma még nem lehet pontosan megjelölni. Az kétségtelen, hogy ezeknek a nemzetiségi hatalmon kívül rekedt intézményeknek a vezetői gyakran kritikusan szemlélik a nagy intézményeket. Nem kizárt, hogy az elkövetkező években fölerősödik az "állam az államban" szerepet felvállaló nagy intézmények és az ebből kimaradó lokális és szakmai intézmények közötti strukturális szembenállás.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Koszovó: Amerika balkáni problémája

Hooper, James: Kosovo: America's Balkan Problem = Current History, 98. vol. 1999. 627. no. 159-164 p.; Hedges, Chris: Kosovo's Next Masters? = Foreign Affairs, 1999. May-June 24-42.

James Hooper tanulmánya bizonyos szempontból üde színfoltot jelent napjaink külpolitikával kapcsolatos amerikai véleménynyilvánításainak sorában. A szerző, aki a Balkán és a Baltikum szakértőjének számít, élesen bírálja az Egyesült Államok (és közvetve a NATO) utóbbi tíz évben folytatott Balkán-politikáját, azt a járatlanságot, mellyel "a jó öreg Uncle Sam" a korábbi Jugoszlávia felbomlásának folyamatát kezelte, olykor a porcelánboltban mozgó elefánt "ügyességével". Az eseményekre való lassú reagálás, a térség nemzeteinek gondjaival kapcsolatos érzéketlenség, a három különböző kultúrkör (latin, bizanci, iszlám) alapvető eltéréseinek negligálása, valamint a status quo mindenáron való fenntartásának kísérlete az önrendelkezési elv merészebb érvényesítésével szemben mind-mind oda vezetnek, hogy az Egyesült Államok képtelen volt idejében és építő módon befolyásolni az új balkáni nemzetállamok kialakulásának menetét. Úgy látszik, Washingtonban abból sem tanultak, hogy a három évig tartó boszniai késlekedés emberek ezreinek halálát, testi és lelki megnyomorodását okozta, Koszovóban hasonló következményekkel járó hibákat követtek el. Az 1997-1998-ban tapasztalt hezitálás semmit nem oldott meg: a szerbek nem bizonyultak "hálásnak", az albánok pedig erőteljesen radikalizálódtak: az amerikai diplomáciának most már nem az engedékeny és békés Rugovával, hanem a harcias Hashim Thaqival és a mögötte álló UCK-val kell megegyeznie. Az elmérgesedett helyzetben csupán csekély esély van arra, hogy hamarosan megnyugtatóan rendezhető legyen a koszovói kérdés. Lássuk, miként jut erre a következtetésre a tanulmány szerzője?

Hooper azzal kezdi elemzését, hogy Szerbiát mint "forradalmian ultranacionalista államot" jellemzi. A szerb-albán konfliktus azért éleződhetett ki annyira Koszovó kérdésében, mert mindkét nemzet számára központi jelentőségű területről van szó: a szerbek "nemzetük bölcsőjének" tekintik ezt a viszonylag kis területet, míg az albánok "Nagy-Albánia" létrejöttének lehetőségét is látják Koszovó megszerzésében.

A Tito-korszak jóval "csendesebbnek" bizonyult, mint a két világháború közötti évek. A tartomány autonómiát élvezett Szerbián belül, és az etnikai ellentétek legfeljebb a mélyben parázslottak. 1989 volt a "negatív fordulat éve", amikor Miloević megfosztotta Koszovót addig élvezett autonóm státusától, és nyíltan annak teljes beolvasztására törekedett. Hooper egyenesen az "apartheid egy formájának" minősítette a közigazgatásban, oktatásügyben, sőt még az egészségügyben is gyakorolt szerb nacionalista politikát.

Az albánok - élve több mint 90 %-os helyi többségükkel - fokozatosan létrehozták "árnyék-közigazgatásukat", iskolarendszerüket, egészségügyi hálózatukat. A háttérben folyó csendes építőmunka évei (1989-1995) jelentették Ibrahim Rugova igazi "fénykorát": tekintélye ekkor volt a legnagyobb honfitársai körében. Természetesen a koszovói albánok önmagukban képtelenek lettek volna erre a teljesítményre: sikereikhez jelentős mértékben hozzájárultak a nyugaton élő albánok pénzadományai.

1995 őszén újabb jelentős változás következett: Daytonban véget vetettek ugyan a boszniai háborúnak, de Koszovó kérdésével a nagyhatalmak nem voltak hajlandók foglalkozni. Ez egyértelműen Rugova politikájának kudarcát jelentette: az a tény, hogy a Nyugat Daytonban mellőzte az albánok igényeit, a radikálisokat tolta előtérbe. Az 1998-as események, melyeknek során a februári UCK-akciókat a szerbek a drenicai mézszárlással torolták meg, teljesen elmérgesítették a helyzetet. 1998 novemberében az Egyesült Államok újra csupán blöffölt a tényleges légitámadások helyett, a szerbek azonban "ezt nem vették be" tovább folytatták akcióikat, melyek a racaki tömegmészárlásban csúcsosodtak ki.

A koszovói válság átmeneti rendezésére hivatott Rambouillet-i Konferencia tulajdonképpen már csak "eső után köpönyeg" ráadásul a Nyugat (főként az USA) újabb hibák sorozatát követte el a tárgyalásokon. Az albán delegáció - melyben Thaqi már meghatározó szerepet játszott - végül elfogadta a kompromisszumos megállapodást, a szerbek azonban nem. Hooper szerint Rambouillet kudarcát az Egyesült Államok tárgyaló delegációjának abszolút "amatőr eljárása" okozta, amely négy jellemző hibában csúcsosodik ki: 1. Hamis előzetes elképzelések voltak a koszovói albánok várható engedékenységről, ezen Albright érkezése után változtattak ugyan, de már későn. 2. Ostobaság volt Solana NATO-főtisztje és Wesley Clark távolléte a tárgyalásoktól: a koszovóiak bizalmát ezzel végleg eljátszották. 3. Vissza kellett volna fogni Thaqit. Mivel ezt nem tették meg, az USA diplomatái gyakorlatilag elnéztek egy "katonai puccsot" Koszovó mérsékelt polgári politikusaival szemben. 4. A legfőbb hiba azonban az volt, hogy azt hitték: az UCK elfogadja saját teljes feloszlását a számukra nem teljesen kielégítő rendezésért cserébe.

Az igazi probléma azonban az, hogy Szerbia erkölcsileg elvesztette a jogát Koszovóra, az albánok viszont "még nem érettek a függetlenségre és a demokráciára". Amíg azonban ez az "érés folyamat" lezajlik, az Egyesült Államoknak addig is biztosítania kell az autonómiát és a demokratikus önkormányzatot mint átmeneti lépést. A fő veszély abban rejlik, hogy Miloević - látva az USA tehetetlenségét - "bekeményített" ezért Hooper a "NATO-légitámadásokkal való fenyegetés sürgős felújítását" javasolja a Clinton-adminisztrációnak.

Most, - 1999 októberében - megállapíthatjuk, hogy az Egyesült Államok pontosan úgy cselekedett, ahogyan azt Hooper javasolta. Koszovóban ma a KFOR az úr, és nem a jugoszláv hadsereg. Hogy a jövő mit hoz, nehéz pontosan látni, egy dolog azonban bizonyos: Koszovó ma még "de jure" Jugoszlávia része, "de facto" azonban már inkább az albánoké.

Szinte úgy tűnik, hogy Hooper fenti tanulmányára rímel Chris Hedges elemzése a "Foreign Affairs" 1999. Május-júniusi számában. Hedges egy eddig alig ismert világba kalauzol bennünket, bemutatja milyen szervezet is valójában a sokat emlegetett, a semmiből feltűnt UCK (Ushtria Clirimtare e Kosovés - Koszovói Felszabadítási Hadsereg). A szerző nem titkolja: fél attól, hogy az UCK hosszú gerilla-háborúba kezd, mely kiterjedhet Macedóniára, Albániára, sőt potenciálisan Görögországra és Bulgáriára is.

Hedges véleménye annyiban is "rímel" Hooperére, hogy erőteljesen kárhoztatja az Egyesült Államok - és általában a Nyugat - passzív magatartását, azt a tényt, hogy rugalmatlanok, változtatásokra képtelenek, és dogmaként ragaszkodnak a fennálló balkáni határok mindenáron való fenntartásához, még akkor is, ha már többszörösen bebizonyosodott, hogy a status quo erőszakolt fenntartásának tragikus következményei lehetnek.

A koszovói helyzet egyebek között annyiban tér el a boszniaitól, hogy az Egyesült Államok jelenlétének szükségességét most már sem magában Amerikában, sem Európában nem kérdőjelezi meg. A helyzet azért is igényel határozott döntést, mert nyilvánvaló, hogy a borzalmas szerb etnikai tisztogatások után az albánok nem maradhatnak Szerbiában. Érthető, hogy ilyen fejlemények után a koszovói albánság radikalizálódott, Rugova immár csak egy szimbólum, és nem valódi vezető. A Nyugat - passzivitása miatt - az albánok szemében jórészt elvesztette hitelét. Az UCK ugyanakkor "militáns, nacionalista, kompromisszumra képtelen és mélységesen gyanakvó minden kívülállóval szemben".

Magán az UCK-n belül igen erős a szélsőjobboldali és a szélsőbaloldali szárny egyaránt. Hitler és Enver Hodzsa eszmei "rokonai" ugyaúgy megtalálhatók a szervezetben. Ebből logikusan következik, hogy az UCK meghatározó erői - finoman fogalmazva - nem vonzódnak a demokratikus intézményekhez. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a szervezetből hiányzik az igazi "eszmei kötőanyag". Egyetlen dologban értenek csupán egyet: fel kell szabadítani Koszovót a szerb uralom alól. Mint az egyik UCK vezető kijelentette: "Dayton megtanított minket arra, hogy aki szabadságot akar, annak meg kell küzdeni érte. Ez a mi szomorú kötelességünk." A fenti szavak önmagukban is jelzik, hogy Ibrahim Rugova mérsékelt politikája miért vallott kudarcot. Pedig kezdetben Rugova komoly sikereket ért el, mint egyfajta "albán Gandhi" a maga passzív rezisztenciájával, párhuzamos "árnyék-kormányával" és "békés forradalmával". A sálas, szemüveges irodalom-professzor saját albán iskolákat, klinikákat, "árnyék-adminisztrációt" hozott létre Koszovóban. Ebben természetesen segítette őt a 600 ezres európai és a több mint 300 ezres amerikai és kanadai albán diaszpóra. A békés ellenállás időszaka bizonyos értelemben ugyan még Dayton után is tartott, az ottani békekonferencia azonban mégis megadta neki a kegyelemdőfést.

1995 őszén Daytonban az Európai Unió annak ellenére is elismerte Jugoszláviát, hogy korábban a koszovói kérdés rendezését követelte tőle az elismerés fejében. Az a tény, hogy Radovan Karadzics "gengszter stílusa ellenére" legitim módon létrehozhatta a Boszniai Szerb Köztársaságot, ez volt az "utolsó csepp a pohárban". Az albánok okultak belőle, és ez egyszer s mindenkorra elsöpörte a békés változás reményét Koszovóban. Az ifjú albánok már nem látták hasznosnak Rugova uralmát, ráadásul - szüleiktől eltérően - ők már nem beszélnek a szerb nyelvet. Ugyanakkor a születési ráta itt a legmagasabb egész Európában: 23,1 születés jut 1000 főre, így a lakosság 70 %-a most már 30 év alatti! A koszovói albán ifjúság pedig ugyanazt teszi, mint 1987-től az arab fiatalok tették a palesztin "intifada" idején, nemcsak az idegen uralom ellen, hanem szüleik generációja ellen is láznak.

Az a borzalmasan brutális bánásmód, ahogyan az elfogott albánokkal a szerb börtönökben és rendőr-órszobákon bánnak, csak további olajat önt a tűzre. Nem véletlen, hogy az albánok nem csupán saját területükön küzdenek a szerbek ellen, hanem a boszniai horvátok és muzulmánok harcában is részt vettek. 1997 elején az UCK soraiban mintegy ötezren voltak, vezetésük sorában azonban nem volt egy kiemelkedő "Tito", hanem körülbelül 30 személy között oszlott meg a hatalom.

Tanulmánya befejező részében Hedges a jelenlegi koszovói helyzetet elemzi. Ismételten leszögezi: a Nyugat óriási hibát követ el a multietnikai elv alkalmazásával, hogy a volt Jugoszlávia területén feltétlenül többetnikumú államok jöjjenek létre. Ennek megfelelően most erőszakkal igyekszik egy államban tartani a szerbeket és az albánokat. Az albánok ugyanakkor azt is láthatták, hogy a Nyugat sokáig vonakodott valóban lesújtani a szerbekre. Ez volt a fő oka annak, hogy az albánok kezdetben húzódtak a megállapodás aláírásától. Egyidejűleg az UCK egyre radikálisabb és befolyásosabb lett, küzdelmében pedig nemcsak Albániától, hanem Horvátországtól is hatékony segítséget kapott. A szerző szerint a NATO békefenntartó erői Koszovóban olyan problémákkal szembesülhetnek, melyek nem jelentkeztek Cipruson vagy Boszniában. Koszovóban ugyanis nincsenek világos frontvonalak, a helyzet inkább Közép-Amerika 80-as években zajló gerilla-háborúira emlékeztet, ahol egy olyan útszakaszon, melyen délelőtt még biztonságos volt a közlekedés, délután már halálos veszély leselkedhet az arra haladókra.

Az elmúlt évtized fő tanulsága az, hogy a nyugati "egységesítő megoldások" csak a csalóka látszat szerint sikeresek. Bosznia horvátjai horvát útlevelel és a hazai választásokon való szavazati joggal "de facto" már horvát állampolgárok, míg a boszniai szerbek lassanként szintén Szerbiához tartozónak tekintik magukat.

És mi a helyzet mindezek fényében Koszovóban? A Nyugatnak választania kell: vagy tartósan csapatokat állomásoztat a vitatott területen, vagy - tetszik-nem tetszik - tudomásul kell vennie, hogy az UCK elszakítja Koszovót Szerbiától, akár számára sikert ígérő tárgyalások kieroszakolásával, akár fegyveres erővel.

fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Törökország választáson

Vaner, Semih: Turquie : la démocratie ou la mort. = Politique étrangère, 1998. 4. no. 763-778. p.

Hale, William: In deep trouble. = The World Today, 1999. jan. 22-25. p.

A Török Köztársaság 1998-ban ünnepelte 75. születésnapját. A tanulmány szerzője az országban zajló demokratizálódás folyamatát idézi föl. Számára nem kétséges a pozitív változások felé haladás; három pontban azonban megjelöli a nehézségek eredőit, ezek: a kurd- kérdés kezelése; az iszlám beépülése a politikai rendszerbe; a vezető politikai körök és a maffia összejárása. Amíg ezek megnyugtató módon nem rendeződnek, a demokrácia törékeny marad. Ezt erősítik még a jelentős regionális különbségek, valamint az oktatás- és egészségügy területén meglévő hiányosságok.

Az 1999 áprilisára előrehozott parlamenti és helyhatósági választások heves vitát váltottak ki török politikai körökben. Bizonyosnak vélik mindenütt, hogy a tábornokok valamilyen módon befolyásolni fogják az események alakulását.

A török demokrácia korántsem tökéletes. De ez az állítás sokszor túlzó, főleg az Európai Közösségek azon tagjainak a részéről, akik nem kívánják fölvenni soraikba az országot; különösen a rivális Görögország törekszik a törökök elszigetelésére. Másrészt az is igaz, hogy a XX. században egy fokozatosan alulról fölfelé építkező, erősödő demokrácia szemtanúi lehetünk Törökország esetében.

A kurdkérdés bizonyos fokig hasonlít Francia-, illetve Spanyolország korzikai, illetve baszk problémájához, minthogy valamennyi esetben a nemzetállam kereteit belülről feszegető erők munkálnak. A kurdkérdés sajátossága, hogy a Törökország által 1920-ban alá nem írt egyezményről "Sevres-szindrómának" is lehetne nevezni. A Lausanne-ban, 1923-ban aláírt alapító okirattól kezdve a kemalista köztársaság nacionalista volt, de nem sovíniszta, sem pedig rasszista. A 80-as évek elejétől azonban az "örök vezér" víziójától áthatott, ultranacionalista politika bontakozott ki, melyet a hadsereg rendületlenül támogat.

A kurdok ma hozzávetőleg 12 millióan vannak, aligha nevezhetők egyszerűen kisebbségnek. Zsákutcának tűnik éppen ezért az is, hogy meghatározó politikai képviselőjük a baloldali Kurd Dolgozók Pártja, amely gyakorlatilag nem képes a pluralista demokráciában részt venni. Más ideológia talaján állók - pl. értelmiségiek - viszont egyáltalán nem jelennek meg a közéletben. Mintha csak az államtól várnák, hogy intézményesítsen egy, a kurd nép érdekeit érvényesíteni akaró ellenzéket. Tény, hogy úgy tíz éve létezik egy ma Demokratikus Néppárt (HADEP) nevű politikai formáció; tagjai az állam és a kurd kommunisták közötti folytonos órlődésben radikálisan követelik a kurd nép jogait.

A különféle kis-ázsiai érdekek képviselői ma is a "kurd kártyát" igyekeznek kijátszani egymás ellen, így Damaszkusz, Athén és Teherán is. A kurdok hagyományos menedéke egyébként Szíria.

Az iszlámkérdés sajátos képet mutat Törökországban. Néhány elszigetelt esetet leszámítva nincs olyan szabad átjárás a terrorizmus és a megerősödőben lévő vallási fundamentalizmus között, mint, mondjuk, Algériában.

A török politikai rendszer az egyetlen a muzulmán világon belül, amelyik külön iszlám pártot (Refah, majd Fazilet néven) működtet azért, hogy az átfogó módon integrálja az iszlámot a politika minden területére. (Egy kicsit hasonló módon, mint azt a 70-es években az eurokommunizmus tette.)

Hiányos lenne a kép, ha nem emlitenénk a 70-es évek vége óta elterjedőben lévő szemléletbeli polarizálódást a török társadalomban. A gyakorlatban ez a drog- és fegyverkereskedelem elharapózásával együttjáró, az ezzel rokon-, valamint ellenszenvezők táborát jelenti. Az olykor nagy nyilvánosság elé kerülő ügyekből - mint pl. a Susurluk-baleset - kiderül az alvilág és a legfelsőbb állami vezetés közvetlen kapcsolata. Még nem annyira szervezett és kiépített, mint az olasz maffiáé, de afelé fejlődik. A konzervatív és a liberális oldal gengszterekkel ijesztgeti egymást, miközben a szociáldemokraták igencsak megosztottak, és a parlamenti mandátumoknak csak a 20%-át bírják.

A török gazdaság tagadhatatlanul dinamikusan növekszik, annak üteme egyenletes, ám ugyanakkor többnyire 100%-os az infláció. Sok az elmaradott terület, különösen az egészség- és az oktatásügyben, s ez nehezen tartható állapot az Európai Unión belül. A szegénység kétfelé osztja az országot, a multimilliomosok között három török család is szerepel pl. a világ leggazdagabbjai között.

Nem vitás, hogy a Musztafa Kemal által a XX. században politikai profilkra talált Törökországra számottevő nyomás nehezedik mind a mai napig. Szíria és Irán hegemoniára való törekvései, továbbá Görögország és Örményország követelése nem könnyítik meg a kínos oszmán örökséggel küszködő ország helyzetét. Ugyanakkor Törökország adós a kisebbségi kérdés rendezésével, amelyben kompromisszumokat kellene hoznia. A politikával összefonódó szervezett bűnözést is vissza kellene szorítania, ameddig csak lehetséges.

Ami a szorosán vett belpolitikát illeti, Törökország igen gyakran kiemelkedő példaként szolgál ugyan a pluralista demokráciát gyakorló moszlim országok között, az elmúlt három évben mégiscsak mélypontra került. A kiváltó okok: a megoldatlan kurd-kérdés, a Kurd Dolgozók Pártja vezetőjének, Öcalannak a tragikus sorsa, valamint a fegyveres erőkkel támogatott iszlám politika. A háttérben minden esetben a 90-es években súlyosan meggyöngyült

török állami vezetés áll.

Giovanni Sartosi "polarizált pluralizmus" jelzővel illeti a jelenséget, amely az 1995. decemberi általános választások után még súlyosabb képet mutat. Az 550 tagú egykamarás török parlamentben 10 párt van jelen, három fő irányzatot képviselve: az iszlámot, a jobb- és a balközepet; természetesen egyik sem került többségi helyzetbe. Az ádáz rivalizációhoz általános korrupció társul, melyet a társadalom bizalmatlansága kísér. Nem egészen három év alatt koalíció koalíciót követett: Mesut Yilmaz jobbközép kormányát Erbakan iszlám kormánya. Tansu Cillernek ettől fogva számos csatát kellett vívnia privatizációs elképzelései keresztülviteléért; együttműködése Erbakannal nem bizonyult tartósnak; 1996 júliusától új szereplő, H. Cindoruk lépett színre a Török Demokrata Párt élén. 1997 februárjában a Nemzetbiztonsági Tanács összeült, akkor a katonai vezetők számos követelést fogalmaztak meg - többek között a fundamentalista propaganda elítélését, a vallásos tanintézetek számának korlátozását stb. - , melyek teljesítésére Erbakan ígéretet tett, ám valójában alig valósított meg belőlük valamit. 1997 júniusában pártja összeomlott, és Demirel elnök a következőkben Yilmazt (Anyaföld Párt) bízta meg kormányalakítással; ő balközép koalícióval állt elő. Ez a vezetés váratlanul sikeresnek bizonyult, például az elszabadult infláció visszafogásában (évi 80%-ról 60-ra). 1998 februárjában Erbakan Jólét Pártjának működését alkotmányellenesség vádjával felfüggesztették. Szavazótáborukat villámgyorsan átvette az Erény Párt, Kutan vezetésével.

Hivatalosan 2000 decemberében lesznek legközelebb általános választások. Yilmaz azonban a helyhatósági választásokhoz igazodó, egy évvel előrehozott referendumot sürgetett. 1998 november-decemberében azonban újabb botrányok tetézték a belpolitikai bizalmatlanságot: Yilmaz közös fényképen jelent meg az alvilág ismert figuráival, az Európai Közösség pedig mélységesen felháborodott az Abdullah Öcalan, terrorista vezér iránti olasz-orsz kommunista szimpátián. Demirel elnök kénytelen volt új kormány alakítására felszólítani - ezúttal Bülent Ecevitet. Tansu Ciller nagykoalícióra tett javaslatát nem fogadták el. Végső esetben persze az elnök felkérhet egy független politikust arra, hogy álljon az élére egy minden pártot magába foglaló koalíciónak. Ha a Yilmaz-féle kormány bukása után 1999. április végéig nem alakul új koalíció, úgy a választásokat feltétlenül előre kell hozni. (A tanulmány megjelenése óta félmegoldás született: június 9-én B. Ecevitnek - mb. miniszterelnökként - bizalmat szavazott a parlament. - A szerk.) Annyi bizonyos, hogy a jelenlegi résztvevők egyike sem képes többségbe kerülni a parlamenten belül. A meglepetésekben bővelkedő változásokra felkészülve, a parlamentet már most is katonaság őrzi. Az iszlám politika hívei mostanság az Erény Pártjára voksolnának, amely, akár támogatottságánál fogva, koalíciós helyzetbe kerülhet. Vezetőinek mindenesetre gondot okoz az, hogyan fékezzék meg a szélsőséges nézeteket valló tagokat.

fordította: **Kakasy Judit**

[Vissza](#)

Nemzethez tartozás és munkanélküliség a Balti-államokban

Aasland, Aadne: Ethnicity and unemployment in the Baltic states. = International Politics, 1998. 9.no. 353-370. p.

A Norvégiában tevékenykedő szerző - Aadne Aasland - holland folyóiratban megjelent tanulmánya fokozott figyelmet érdemel a témával foglalkozó magyar szakemberek részéről. Nem csupán azért, mert a kisebbségi lét problémakörének egy nem jelentéktelen "szeletét" helyezi vizsgálatának fókuszába, hanem azért is, mert a magyar közvélemény mindig is érdeklődéssel fordult a nemzeti függetlenségét 1991-ben visszanyerő három kis területű és lélekszámú balti köztársaság felé, talán mert a viszonylag nagy földrajzi távolság tárgyilagosabb mérlegelést tesz lehetővé esetükben, ugyanakkor ez a távolság mégsem olyan nagy, hogy sorsuk iránt érdektelenséget tanúsíthatnánk. Mindhárom országgal a kölcsönös rokonszenv szálai fűznek össze: Észtország nyíltan "rokoni" érzelmeket táplál a magyarok iránt, egyúttal az Európai Unió is azonos "körbe" sorolt minket a csatlakozási tárgyalások menetrendje szerint. Litvánia, mely a "hármashból" a legnagyobb és etnikailag a leghomogénebb ország, nem csupán Jagello- királyaink miatt áll közel hozzánk, hanem azért is, mert a balti függetlenség "élharcosa" volt, tíz esztendeje a "Sajudis" mozgalomát százezrek kísérték figyelemmel Magyarországon, Lettország pedig - mely földrajzilag közöttük fekszik - azért is érdekes számunkra, mert jelenleg a lettek aránya szinte hajszálpontosan megegyezik azzal a számmal, amennyi magyart (Horvátország nélkül) a történelmi Magyarország utolsó népszámlálása - az 1910-es - talált: 55 %-ot, ráadásul a lett főváros, Riga szépsége és gyönyörű fekvése miatt méltán tekinthető a "Baltikum királynőjének". Egy örömteli aktualitás is kiemeli napjainkban a térség jelentőségét: nemrégiben nyílt meg Tallinnban, az észt fővárosban a magyar nagykövetség, mely a másik két államban is képviseli hazánkat. Aadne Aasland tanulmányában a NORBALT által készített felmérés eredményeit ismerteti. A NORBALT az "életminőség" kutatásával foglalkozik a Baltikum területén.

A szerző nem titkolja, hogy a felmérést azzal az előzetes feltételezéssel indították, hogy a kisebbséghez tartozás a három új balti köztársaságban is jelentős hátrányt jelent a munkaerőpiacon, ám ezt a felmérés eredményei nem igazolták maradéktalanul.

Maga a vizsgálat és anyaggyűjtés 1994 őszén zajlott le, amikor a Baltikum - és tulajdonképpen egész Kelet-Közép-Európa - gazdasága mélyponton volt a hirtelen átalakulás és radikális szerkezetváltás miatt. Ma a balti államok gazdasága már igen jelentős fejlődést mutat, a felmérés fő tárgyát képező munkanélküliség pedig jóval kisebb nagyságrendű, mint az évtized közepén volt. Ráadásul, az etnikai arányokban is némi eltolódás ment végbe, mind Észtországban, mind Lettországban 3-4 %-kal emelkedett a többségi nemzethez tartozók aránya. (Érdekes módon éppen Litvánia az, ahol a litvánok aránya a függetlenség nyolc esztendeje alatt mindössze fél százalékkal nőtt.)

Az országokénti főbb megállapítások:

Litvánia mint a legnagyobb és etnikailag legkevésbé heterogén állam a másik két köztársaságtól lényegesen eltérő helyzetben van. A litvánok aránya mintegy 81 %, az oroszoké 8, a lengyeleké 7 %-ot tesz ki. A két igazán jelentős kisebbség tehát együttesen is csupán 15 %-át képviseli az összlakosságnak. Talán éppen ebből adódik, hogy az orosz kisebbség munka-erőpiaci helyzete nem tér el lényegesen a litvánokétól, emellett itt a többségi nemzet - valószínűleg éppen azért, mert itt igazán jelentős többséget képvisel - lényegesen "nagyvonalúbban" viselkedett az állampolgárság megadásának kérdésében az oroszokkal szemben, mint Észtország vagy főként Lettország. Litvánia helyzete annyiban is eltér a másik két országétól, hogy - a lengyel kultúrhatás miatt - katolikus többségű ország. Az evangélikus többségű Észtország és Lettország viszont a többségi nemzet tagjain kívül nem rendelkezik a nyugati kultúrkörhöz tartozó jelentős kisebbséggel, sőt a fehéroroszk és ukránok jelenléte ezekben az államokban még fokozza is a bizánci-ortodox kultúra befolyását, melynek fő megtestesítője az utóbbi két államban természetesen a "masszív" orosz kisebbség. Éppen Litvánia homogénebb mivolta miatt Aasland kisebb figyelmet szentel ennek az országnak, mint két északra fekvő szomszédjának.

Lettország bizonyos szempontból a másik végletet képviseli: a lettek aránya itt mindössze 55 %, az oroszoké viszont 28 % ! Rigában és más nagyvárosokban különösen sok orosz él, akiknek helyzete talán ebben az országban a legkedvezőtlenebb a három közül. A gazdasági válság és szerkezet-átalakítás, valamint a nagyarányú piacvesztés miatt az orosz férfiakból álló ipari munkaerő jóval nagyobb arányban került az utcára, mint lett társaik. A nők helyzete ebben az államban még rosszabb, mint a férfiaké: Lettország az egyetlen a három közül, ahol az orosz kisebbségen belül nemek szerint is vannak különbségek: az orosz nők igen jelentékeny arányban munkanélküliek. A szerző felteszi a kérdést, hogy miért van ez így, és egyben azonnal meg is válaszolja: a nők hagyományosan igen nagy arányban dolgoznak az államigazgatásban és a közigazgatás alsóbb szintjein, ezek viszont "bizalmi állásnak" minősülnek, emellett a lett nyelv nem kellő ismerete itt jelentős hátrányt okoz. Ráadásul Lettország bizonyult a leginkább "szűkkeblűnek" az állampolgárság megadása tekintetében: gyakorlatilag csak azok az oroszok kaptak könnyen lett állampolgárságot, akiknek családja már a két világháború között is lett földön élt. Mondanunk sem kell, hogy az állampolgársággal nem rendelkező orosz nők jártak legrosszabbul, szinte biztosra vehették, hogy nem kapnak munkát... Megállapíthatjuk tehát, hogy Lettország bizonyos értelemben igazolta a NORBALT negatív előzetes feltételezéseit az oroszok munkaerőpiaci helyzetével kapcsolatosan.

Észtországban a legújabb adatok szerint az észtek számaránya 65 %, míg az oroszoké 20 %. Aasland szerint észt földön némiképp fordított a helyzet, mint a letteknél: Tallinnban és a nagyobb észt városokban az orosz munkanélküliek aránya alig haladja meg a többségi nemzet tagjait, ez az egyes foglalkozásokon belül vizsgálva is igaz. Itt ugyanakkor éppen a vidéken élő oroszok azok, akik rosszul jártak, a zárt és csaknem homogén falusi észt közösségek nem - igen engedik, hogy "mások is labdába rúgjanak". A probléma nagyságát azonban jelentős

mértékben csökkenti, hogy vidéken csekély az orosz népesség, így a hátrányok is viszonylag kevés embert érintenek.

A szerző - mintegy zárszóként - összegzésül megállapítja, hogy a felmérés eredményei szerencsére nem igazolták teljesen a negatív előzetes véleményeket: Lettországot leszámítva nincs lényeges különbség a többségi társadalom és a kisebbségek tagjainak munkanélküliségi rátái között. A jelenlegi gazdasági fellendülés és a közeli jövőben várható Európai Unió csatlakozás fényében minden remény megvan arra, hogy ez a különbség még csökkenni is fog.

fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

"... csak az tud igazán érdekelni, ami kivétel..."

Alabán Ferenc: Neoavantgard törekvések a szlovákiai magyar lírában =Irodalmi Szemle. 42. évf. 1999. 7-8. sz. 114-120 p.

A szlovákiai magyar líra esetében nincs szó olyan avantgard hagyományról, mint a vajdasági magyar irodalomban, vagy mint a párizsi Magyar Műhely példáján létrejött irodalmi törekvések esetében. Bizonyos értelmű hagyományt jelenthet a két világháború közti szlovákiai magyar irodalomban Forbáth Imre költészete, de az ő modern lírai útkeresése nincs közvetlen kapcsolatban a mai lírával.

Alabán Ferenc tanulmánya nem vállalkozik az egész szlovákiai kisebbségi magyar költészet neoavantgard folyamatainak bemutatására csupán, három jelentős programadó lírikus: Cselényi László, Tózsér Árpád és Juhász R. József modern költészeti törekvésének legjellemzőbb vonásaira hívja fel a figyelmet.

Cselényi László avantgard felé fordulásának többféle oka van. Líráját az 1960-as években nagy elismeréssel fogadta a kritika, a szlovákiai magyar költészet új dimenzióit vélte verseiben fölfedezni; valamivel később azonban szinte évekig elutasította, és válságba juttatta a költőt. Aránylag hosszú ideig - még második kötetének megjelenése után is - csak költészetének kezdeti vizsgálásából indult ki Cselényi lírájának megítélésénél. Cselényi László azonban 1965-66-os párizsi tartózkodása alatt a neoavantgard törekvések erős hatása alá került, és egy teljesen új költői formanyelv megteremtését tűzte ki célul, s mire 1970-ben második párizsi útjáról is hazatért, már készen volt új eposzkísérletének (Összefüggések...) alapja. Ez a szlovákiai tájakon szokatlan műalkotás Eliot, Ezra Pound, Beckett, a magyar költők közül pedig elsősorban Kassák Lajos, Weöres Sándor, Szilágyi Domokos, az alkotó kollektívák közül pedig a Párizsi Magyar Műhely törekvéseivel volt rokon, de egyben teljesen egyéni és eredeti mű létrehozását is jelentette. Újabb kötetei (Krétakor, 1978 ; Jelen és történelem, 1981; Téridő-szonáta, 1984) a költőiség hagyományos fogalmát teljes egészben átértékelték. A forma, a szövegszerkesztés, a struktúrateremtés módja új és szokatlan "formaforradalmat" jelentett a hazai tájakon. Így jöhetett létre új műfajként az "elképzelt szöveg", a "megíratlan költemény" kompozíciója, melyet a szürrealisták nyomán a szabad asszociációk, a gondolatfolyamok, a töredékesség rögzítésével lehetett megvalósítani. Ún. automatizált vagy önműködő módszerrel megszerkesztett szövegek létrehozásáról van szó, amelyekből hiányzik a közvetlen vagy direkt tudatosság, és célja az, hogy a legkülönbözőbb, már megírt, ill. még nem publikált szövegrészek és idézetek, egyúttal vegyes témák szintézisét nyújtsák egyetlen élménybe tömörítve a befogadó számára.

A kilencvenes években megjelent Cselényi-kötetek (Acetilén-ágyak, 1991; Elvetélt szivárvány, 1994; Az egygé vált sok/k, 1995) részei az Aleatória, avagy az elpuskázott költemény-megíratlan költemény című Duna-táji téridő-mítosz című kompozíciónak, ami a költő szavai szerint is kvintesszenciája kíván lenni mindannak, amit eddig írt.

A nemzedéktárs, Tózsér Árpád költészetében a nyolcvanas években jelennek meg pregnánsan a neoavantgard formájaként a vizuális elemek, bár már a hatvanas évektől megfigyelhetők azok a költői kísérletek, amelyeknek kiváltója a világirodalom felé való fordulás, az avantgard alkotók szellemében történő kísérletezés. A kisebbségi és szociális messianizmusból fokozatosan jut el a formák sokféleségének költői világába. Ez a többértelműség válik ezután lírájában meghatározóvá. A leírt versszövegeket többször követi egyfajta "önolvasat, potenciális 'belső vers'-értelmezés. Mindezzel beavatja az olvasót a szövegek genezisébe, az alkotás műhelygondjaiba, a versszerzés folyamatába. "Meggyőződésem, hogy a modern költészet poeta doctusai épp a transzavantgard költők. Csak míg a klasszikus poeta doctusok az időmértékkel, a jambussal, a cezúrával, az asszonánccal és az enjambement-okkal bajlódtak, addig a transzavantgard poéták azzal bajlódnak, hogy minden ékezet és minden kettévágott betű és kettévágott szó és sor a helyén legyen." Ez Tózsér Árpád letisztult állásfoglalása, modern költészet rendező elvének tudatos megfogalmazása.

Juhász R. József, alias Roccó, költő és performer az érsekújvári Stúdió erté művészeti társulás alapítója és vezetője, a Magyar Műhely egyik szerkesztője. Sokszínű, egyre gazdagodó művészi pálya az övé. Két önálló kötete a Korszerű szendvics (versek, 1989); Van még szalámi! (intermediális szakácskönyv, 1992). "Ebben a könyvben én vagyok benne. Úgy, ahogy élek. Öt év anyaga: költemények, pontosabban a költészet széles skálája, hiszen a hangvers-partitúráktól kezdve, a vizuális költeményeken keresztül a számítógépes alkotásokig, elektrografikáktól a performance-aim fotódokumentációjáig minden megtalálható benne." - vallja maga a költő.

A három költői újítási törekvés különböző motívumforrásból indul és fejlődik a saját lehetőségein belül. Cselényi és Tózsér eddigi életművének belső fejlődési törvényszerűségei már tisztán körvonalazódnak, Juhász viszont még alig jutott túl művészi pályája elején. Valójában nem csupán új törekvésekről van szó, hanem egy új jelrendszer és értékszemplélet létrehozásáról, amelyekben a maguk teremtette új konvenciórendszeren belül értelmeződnek.

A szlovákiai magyar lírában meglévő neoavantgard, transzavantgard és posztmodern törekvések jelenléte szellemfrissítő hatású, és ennek a kisebbségi irodalomnak a nagykorúságát jelzi. Nyitottságot, szabadságot, az alkotás teljességét feltételezik, és az egyetemesség felé mutató utat jelzik. Az alkotói magatartás és az alkotói folyamat is megváltozik, az irodalom szükségét érzi, hogy kilépjen a verbalitásból. Csak nyelvvel a világ megfogalmazhatatlanná vált. A könyv dimenziója nem helyettesítheti a hangot, a mozgást, a látványt. Cselényi László legutóbbi kötetének vizuális megjelenítését Turczi Árpád számítógép segítségével végezte el, Juhász R. József kötetéhez Papp Tibor nyújtott technikai segítséget. Bizonyos fokig ők is szerzői a köteteknek. Az inter- és multimedialitás ma már nem is annyira művészeti irányzatnak, mint inkább az alkotás általános modelljének számít.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Kétnyelvű családok Finnországban

Finnäs, Fjalar: Die Rolle der zweisprachigen Familien in der Bevölkerungsentwicklung. = Europa Ethnica, 55. Jg. 1998. 3-4. H. 123-129. p.

Finnországban 1919 óta két államnyelvet ismer el az alkotmány: a finnet és a svédet. Ez a svéd kisebbség teljes nyelvi egyenjogúsítását jelenti, annak minden további kisebbségjogi vonzatával. A tízévenkénti népszámlálások során, egészen 1977-ig, minden állampolgárnak a kettő közül valamelyiket meg kellett adnia "elsődlegesen" használt nyelveként. Ekkor tértek át az "anyanyelv" kategóriára. A "finn-svédek" mint a finnországi népesség jelenleg 6 %-át kitevő kisebbség, a nyugati és déli partvidéken élnek koncentráltabb népsűrűséggel, a települések fele részében helyi többségként. Az utóbbi évtizedek során növekvő számban terjedő vegyes házasságok révén ugyanakkor előretörően van a nyelvi tekintetben oly szilárd identitás fellazulása. A 70-es évektől kezdve már meghaladta a vegyes házasságok száma a svéd nyelvű egyének között kötötteket. E családok és főként az utódok nyelvi viselkedése sajátos és mind nagyobb súlyú problémakört rajzol ki a svéd kisebbségi identitás kérdésein belül.

A finn-svéd etnikum jelenléte a háború után jó ideig szűkülő tendenciát mutatott. Az 1940-es adatok szerinti 354 ezres népességszámot döntően az 50-60-as évek kivándorlási hulláma tizedelte (éppen a fiatalabb évjáratok körében), s a természetes szaporulat visszaesése még ezen túl is ebbe az irányba hatott. Így apadt ez a szám 1970-ben már 303 ezerre. A 60-as évektől kezdve ez az országos átlag alá esett. A kisebbségi övezetekben fokozódó finn letelepedés következtében a svédet etnikai jövőképe lemondóvá, a várható folyamatok becslésében igencsak pesszimistává vált. A kilátások olyan sötétek voltak, hogy már a közeli jövőben számoltak e kisebbség eltűnésével. A svédet, önbizalmukat elvesztve, az anyanyelv szinten tartása rovására fordultak a finn nyelv felé, különösen a már finn többségű települési környezetben (nem is beszélve a fővárosról), és főként a gyermekek iskoláztatásában mellőzték egyre inkább az egyébként korlátozás nélkül rendelkezésre állt anyanyelvű oktatási lehetőségeket. Itt nyílt meg az út a finnekkel kötött házasság felé is, és e családokban a gyerekeket végképp elsősorban finn identitás irányába kezdték terelni, mondván: a kétnyelvűség csak "félnyelvűséget" eredményezne. Mindenki meglepetésére, a folyamat azonban mégsem a pesszimista számításoknak megfelelően alakult. Mivel a 60-as évek kiköltözési kedve, a gazdasági viszonyok alakulása okán főként a kisvállalkozói csoportokat érintette, ezek egyszerűen "elfogytak", így a népesedési helyzet mintegy "beállt" a velük lecsökkent szinten. Továbbá a hovatartozás anyanyelvi ismérvére történő 1977-es áttérés, ami nem az önkéntes finn igazodás adataival rögzítette a helyzetet, statisztikailag kedvezőbb képhez vezetett. Ez a definíciós váltás önmagában 6,5 ezer növekményt eredményezett. A népességcsökkenés üteme lelassult, és az újra erősödő szaporulat nyomán 1991-ben - a háború óta először - enyhe növekedésbe ment át. Lelassult és elhanyagolhatóvá vált a finn beköltözési hullám is.

A módosult helyzetben a kétnyelvű családok stratégiai terepe is megváltozott: a svéd nyelv feladása helyett a funkcionális kétnyelvűség közegévé válik. Ez elsősorban a vezető svéd kisebbségi orgánus ("Svenska folkling") 1975-ben elkezdett eredményes felvilágosító és propagandamunkájának köszönhető. Ma a kétnyelvű családok újra vállalják a kisebbségi nyelvet. Statisztikai dimenzióban nyomon követhető a visszatérés az újszülöttek svéd nyelvűként történő bejegyeztetéséhez: az 1982-es 50 %-hoz képest most már 60, abban a körben pedig, ahol az anya svéd, a 70 %-ot is eléri az arány. Ugyanúgy megnőtt a svéd nyelvű iskolák vonzereje is. Ezen a téren ugyan területenként tetemes eltérések tapasztalhatók, összességében azonban kimutatható, hogy a kétnyelvű családok kétharmadában jár a gyerek svéd iskolába. Ha a pozitív fejlődés tartós marad, úgy eljuthatunk majd oda, hogy a kisebbségi identitás megőrzésének perdöntő közegét pontosan a kétnyelvű család és a dinamikus kétnyelvűség kategóriájában nyerjük. Az ellenkező esetben viszont ez a nagyon is kedvező nyereség ugyanekkorá mérvű veszteségbe csapna át, mert a számok a finn oldalra csoportosulnának át. Létezik azonban árnyoldala is a mostani svéd "kiugrásnak": a kétnyelvű család "svéd" gyereke azért mégsem olyan szilárd identitású, mint a svéd-svéd szülőké, erős a "felhígulás", ami a következő generációnál esetleg már könnyen áldozatul esik a finn környezeti vonzásnak. Emellett egyre viszonylagosabb a nyelvi megoszlási statisztika is: valójában ki tekinthető svédnek anyanyelv, iskolázási nyelv stb. szerint.

fordította: **Komáromi Sándor**

[Vissza](#)

A Bethlen Gábor Alapítvány húsz éve

Bakos István: Húsz év után... A Bethlen Gábor Alapítványról.

Bp. 1999. november 1. kézirat. 7. p.

"A Bethlen Gábor Magánalapítvány... a gondolat megszületésével egyidejűleg kezdte meg működését" - vezeti be jubileumi beszámolóját Bakos István kuratóriumi elnök. Ez a fontos szellemi esemény - időpontját jelképesen is vehetjük - 1979 karácsonyára esett, ám - a korábbi rendszerre jellemző hivatali útvesztők miatt - a testület formálisan csak 1985-ben alakulhatott meg.

Életre hívását - nemzetföltő szándékkal - hatvanöt "többségében a hatalom által is elismert és méltányolt személyiség" támogatta. A megállapítás igazságát az időközben elhunytak sora illusztrálja fájdalmas hűséggel: Illyés Gyula, Illyés Gyuláné, Németh Lászlóné (alapítók), Juhász Gyula, Szabó Gábor (kurátorok), Barcsay Jenő, Benda Kálmán, Borsos Miklós, Czine Mihály, Fodor András, Hanák Péter, Huszárik Zoltán, Jékely Zoltán, Jócsik Lajos, Juhász István, Juhász Pál, Kiss Ferenc, Levendel László, Makkai László, Nemez Ernő, Nemes Nagy Ágnes, Páskándi Géza, Somogyi József, Szécsi Margit, Vas István, Zelk Zoltán és Zsebők Zoltán (alapító tagok).

Az élők közül az alapítványért végzett munkában különös érdemeket szerzett Márton János (kuratóriumi elnök), Nagy Gáspár (kurátor és titkár), Kalmár Judit (titkárnő) és: Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor.

Bár történetük még megíratlan (most tűztek ki pályázatot e feladat elvégzésére), az azonban köztudott, hogy tagjai minden ellenzéki megmozdulás - tiltakozás vagy rokonszenvnyilvánítás - (cseh Charta '77, lengyel Szolidaritás, temesvári forradalom, 21-es és 301-es parcella, Bibó-emlékkönyv, Tiszatáj, Mozgó Világ) aktív résztvevői voltak. Az elnöki beszámoló egyértelmű meglepéssel jelenthette ki a következőket is: "A romániai falurombolás elleni tüntetést, a Nagy Imre újratemetésével kapcsolatos kegyeleti nagygyűlést is részben e társaság szervezte. Tiltakozunk és aláírásokat gyűjtöttünk a Dunaszausz ellen, de nagyrészt mi voltunk a lakiteleki és szárszói találkozók szervezői és éltetői is. Ott találjuk az alapítvány jeles képviselőit a Magyar Demokrata Fórum és a belőle sarjadó pártok, illetve az újjászülető Magyarok Világszövetségének vezetői és szervezői között, amit folytathatnánk a hazai demokratikus fordulatot, a többpártrendszert, az új Országgyűlést, a független polgári Magyarország eszmei alapjait, intézményeit megalkotó és megteremtő vezetők soráig." És továbbmenve: "Ez a társaság éveken át olyan, a rendszerváltást követően ma már működő kormányzati szervek, köztisztviselők és közalapítványok feladatát igyekezett pótolni és ellátni, mint a Határon Túli Magyarok Hivatala, a Művelődési Minisztérium Határon Túli Magyarok Főosztálya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Segítő Jobb Közalapítvány vagy a megújult Magyarok Világszövetsége."

Az alapítvány kezdetben 100 ezer forintos vagyona időközben - szerényen - 8,5 millió forintra gyarapodott, miközben soha nem részesült sem állami dotációban, sem egyéb juttatásban (pl. irodakiutalásban).

Megszaporodván a határainkon túli magyarokkal foglalkozó szervezetek, felvethető: talán már nincs is szükség az alapítványra. Csakhogy: "a Bethlen Gábor Alapítvány alapvető célkitűzései, a létrejöttét előidéző feltételek, mindenekelőtt a környező országokban élő magyarság sorskérdései az elmúlt évtizedben alig változtak, néhol inkább romlottak". Tény az is, hogy "az egész térségben a románok, a ruszinok, a szlovákok és a szerbek aránya növekedett; a magyaroké, a németeké, a horvátoké és a szlovéneké csökkent".

"Napjainkban veszélyes és jogsértő, hogy a környező országok mintegy 3 milliós magyarságának nincs, illetve alig van módja az anyanyelvű szakképzésre és felsőfokú képzésre." Ezért kell az alapítványnak is támogatnia a Partiumi Keresztény Magyar Egyetem megszületését, illetve küzdenie az állami önálló magyar egyetem ügyéért. Összességében továbbra is az induláskor megfogalmazott cél áll az alapítvány előtt: "Azokat a vállalkozásokat kívánjuk ösztönözni és támogatni határainkon belül és túl, melyek a magyarság történelme során felhalmozott értékeit tudatosítják, hitelesen értelmezik, őrzik és gyarapítják, s amelyek e térség népeinek megbékélését elősegítik."

Az eddigieken túlmenően az alapítvány működését még a következők jellemezték-jellemzik:

- 1.) Elsőként adott jelentős pénzösszeggel járó kitüntetést olyan külföldi magyaroknak és magyarbarát személyiségeknek, akiket az ottani párt- és állami szervek üldöztek, így részesült Bethlen-díjban Király Károly, Zbigniew Herbert, Duray Miklós, Janics Kálmán, Bohumil Hrabal, Tókes László, Veno Taufer; így lett a Márton Áron- emlékérem tulajdonosa az Erdélyi Világszövetség és több más magyar egyesület-együttes.
- 2.) Abban is úttörő volt az alapítvány, hogy elsőként tüntetett ki egyházi személyeket nem egyházi díjakkal- emlékérmekkel.
- 3.) Az alapítvány sajátossága, hogy szívesen tüntet ki arra érdemes házaspárokat. Így történt a Püski, Szépfalusi, Fülöp, Perka és Szánthó házaspár esetében.
- 4.) A kitüntetési gyakorlat általában is a külföldi magyarokat részesíti előnyben. Az eddig kiosztott 48 Bethlen Gábor-díjból 8 anyaországi, 7 nyugati, 22 kárpát-medencei magyar és 11 megbékélésen munkálkodó nem magyar közép-európai munkásságát honorálta. A 62 Márton Áron- emlékéremből 12 anyaországi, 21 nyugati, 22 szomszéd országokbeli magyart, 7 jeles külföldi személyt vagy szervezetet ért megtiszteltetés. A Tamási Áron- díjból 4

magyarországi, 5 erdélyi művésznek és egy vajdasági kulturális szervezetnek ítélte oda egyet-egyét az alapítvány.

5./ Alapítványi kezdeményezésként a kitüntetések átadását laudáció előzi meg. Ezeket a Hírel c. folyóirat teljes terjedelemben közli, s a kitüntetési alkalmakról a Magyar Nemzet, a Magyar Rádió, az MTV és a Duna TV is rendszeresen beszámol.

Az alapítvány 1997-ben megkapta a Kisebbségekért díjat, 1998-ban pedig a Magyar örökség kitüntető elismerést. Az új évezredet részben megújított kuratóriummal és új programmal kezdi az alapítvány.

[Vissza](#)

Korhecz Papp Zsuzsanna: Úri viselet Szabadkán(1850-1918) = Üzenet, 29. évf. 1999. 5-8. sz. 76-85. p.

A szabadkai Városi Múzeum megalapításának 50. évfordulójára fényképkiallítás nyílt a Vojnich-hagyaték fotóanyagából. Nyugat-Európa és a Monarchia különböző nagyvárosaiban készült felvételeken a kor szokásainak megfelelően mindig előkelő tartással és öltözékben jelentek meg az urak és a hölgyek. A mai szinte véletlenszerűen készült fényképek sokaságával ellentétben a beállítások kimódoltak és komoly jelentéshordozók.

A Szabadkán és környékén letelepedő földbirtokosok a Vojnich-ok, Rudichok, Antunovichok, Pilaszánovichok a Habsburg uralkodóktól kapták nemességüket a 18.század elején a török ellen való katonáskodásért. A múlt század közepére már ezen családok negyedik, ötödik generációja magyar nemesként élt a Magyar Korona és a Habsburg Birodalom alattvalójaként.

Nemzeti hovatartozásukat ruhatáruk is bizonyítja, pedig az első fotók az 1850-es évekből származnak. Ebben a nemzeti öntudat fő hordozója - polgárság híján - a nemesi réteg volt. A reformmozgalomban a nemzeti jelképrendszer részeként megszületik az ún. díszmagyar, vagyis az ünnepi úri viselet, melyet a 17. és a 18. századi nemesi udvari viseletének kisebb módosításával alkottak meg. A férfi díszmagyar hagyományőrzőbb, keletiesebb, míg a nő jobban igazodik a mindenkori divatirányzatokhoz. Fontos közéleti szereplések alkalmával ünnepi eseményeken viselték egészen az első világháborúig. Ezt bizonyítja a múzeumban őrzött fénykép, amely a szabadkai városháza felavatásán készült (1912. november 15.), és a városi vezetés színe-java látható rajta díszmagyarban.

A férfi ruha leginkább fekete volt, ritkább esetben sötétkék, de bordó és zöld is lehetett, zsinóros, testhezálló trikó-nadrággal. A dolmány - valójában a török kaftán rövidített változata - selyemből készült, térdközépig ért, és kis állógallérja volt. Alatta keménygallérú fehér inget viseltek. A prémszegélyes mentét panyókára vetve hordták, vagy a dolmányra vették föl. Mindkettőt gazdag zsinórozás díszítette régies hatású zománccal, üvegpasztával, fél- és drágakövekkel készült ezüst vagy arany ékszerekkel és sok pitykével egészítették ki. A prémszegélyes süveget daru- vagy kócsagtollas forgó díszítette. A díszmagyarhoz az urak kardot kötöttek, és zsinórral díszített csizmát húztak. A díszmagyar egyszerűsített változata, az atilla a férfiak közkedvelt mindennapi viselete lett a reformkortól kezdve. Leginkább fekete tükröposztóból készült. A nadrágot gazdag zsinórozás díszítette, és hozzá magas szárú fekete csizmát viseltek. Az egész megjelenést bizonyos lazaság jellemezte, szemben a reformkor szűk férfiruházatával, a haj is hosszabb volt, és az arcot a szinte elengedhetetlen Kossuth-szakáll keretezte. A kiegyezést követően azonban az atilla kiment a divatból, és a nyugat-európai mintákat követő ruhák jelentek meg a Szabadka környéki nemesség körében is. Ünnepi alkalmakkor a díszmagyar helyett frakkot öltöttek az urak fehér, keményített ingmellel, mellénnyel és csokornyakkendővel.

A divatot vagy bármilyen más normarendszert mondhatni kötelező volt követni a kor minden nemesének, földbirtokosának. Az írott vagy íratlan szabályok sokaságának semmibevétele komoly erkölcsi következményeket, lenézést, megvetést vagy akár kiközösítést is maga után vonhatott. A költekezés általában mégsem volt jellemző a magyarországi nemesekre, sőt a vidéki református földbirtokosok vagyonukhoz mérten igen szerényen öltözködtek.

Az öltözködési szabályok mennyisége a nők esetében sokkal szigorúbbak voltak. A változó női divat megszületésének ismertetése után a női magyaros díszruha kialakulását mutatja be a szerző. A női magyaros díszruha megjelenése is a reformkorra tehető, és a korábbi öltözködési minták felelevenítésén alapul. A 16-17. századi késő reneszánsz főúri női viseletet könnyen hozzá lehetett idomítani a karcsú derekak és nagyméretű szoknyák neobarokk divatjához. A női díszmagyar fűzött, zsinórral díszített derékből, anyaga legtöbbször bársony, buggyos ujjú fehér ingvállból, batiszt, csipke vagy muszlin, ráncolt aljból és csipkekötényből állt. A pártáról dús csipkefátyol omlott alá. Régies hatású karkötők, függők, nyakékek egészítették ki a ruhát, mely inkább sötét színű volt: piros, zöld és fekete. A színválasztás is tükrözte a honleányi érzelmeket, mely a fekete-piros gyász-színeket hangsúlyozta. A díszruhához szűrszabású zsinóros kabátot vagy díszes kendőt használtak. A szabadkai nemesasszonyok valószínűleg a székesfőváros szalonjaiban készült ruhákban fényképezkedtek.

A változó divat formái a női díszmagyart folytonosan alakították. Így 1868-tól megjelenő turnűrös, feltűzött, redőzött aljú szoknyákhoz is hozzáalakították. A ruhák ebben az időben függönyszerű drapéria-csodákká váltak. A nők hajviselete is megváltozott, a feltornyozott, nehéz fonatokból álló, gyakran vendég-hajat is igénylő frizuraköltemények ideje jött el.

A múlt század utolsó évtizedeit illusztrálta a kiállításon látható számos elsőbálozó toalettje. Űkanyáink öltözködéséről ma már csak a fényképek beszélnek. A pompás ruhadarabok idővel elkallódtak, tönkrementek, akár csak a város nagy famíliái, akik kihaltak, elköltöztek, vagy ellehetetlenítette őket az új világ.

Cholnoky Olga

[Vissza](#)

A vallásosság kulturális jellemzői Szlovákiában

Beňušová, Zuzana: Religious affiliation and its manifestations in the system cultural elements in Slovakia. = Slovenský národopis, 47. roč. 1999. 2-3. no. 211-222. p.

A lakosság vallási hovatartozása a történelem folyamán komoly hatással volt a különféle régiók és települések kulturális jellemzőire. A vallásosság lépten-nyomon megnyilvánul az anyagi, szellemi és szociális kultúra, valamint a folklór elemei között. Segítségével az említett geográfiai egységek natalitási, gazdaságvezetési, értékrendszerei különbözőségei kaphatnak megalapozott magyarázatot.

A vallásosságnak két megnyilvánulási formája létezik. Az egyik az érzelmi, azaz a szubjektív forma, a másik pedig a jelbeli, azaz az objektív. Mindkettő az adott helyeken gyakorolt vallás(ok) parancsolatait, dogmáit, tanításait tükrözi különböző mértékű laikus torzulásokkal.

A vallási hovatartozás megnyilvánulásai különösen a vallásilag kevert településeken tudatosulnak a lakosság körében, ahol is a helyi társadalom differenciálódásának meghatározóiként szerepelnek.

Szlovákia egyike azoknak a kelet-közép-európai államoknak, amelyek területén a nyugati és a keleti rítusok választó vonala húzódik, mégpedig gyakorta vallási (egyszersmind: nemzetiségi) keveredéseket, enklávákat és zárványokat alkotva. Ezért kínálkozik rendkívül alkalmas színtérnek Szlovákia a vallásosságból eredeztethető, illetve vele kapcsolatos kulturális jellemzők felfedezésére, összegyűjtésére és tanulmányozására. E megállapítás igazát erősíti az a tény is, hogy az ateizmus erőteljes térhódításának visszahatásaként az 1989 óta tartó vallási reneszánsz mindmáig szakadatlanul fejlődik, másként szólva: az utóbbi évtizedben igencsak felerősödött a vallási identitás jelentősége.

A kulturális jellemzők kialakításában részt vevő egyházak között a római katolikus egyház a domináns: 1930-ban a lakosság 71,6%-át, 1991-ben pedig 60,3%-át fogta át. Ez az ország összes hívőjének 78%-át teszi ki. A római katolikusok gyakorlatilag minden településen megtalálhatók. A szlovák nemzetiségieken kívül - s ez a kulturális jellemzők tanulmányozása szempontjából korántsem elhanyagolható körülmény - (főként Nyitra megyében) magyar, (elsősorban Körmöcbánya és Túrócvidék környékén) német és (Nyugat-Szlovákia déli csücskében) horvát nemzetiségű katolikusok is szép számban fordulnak elő. A cigányság java része ugyancsak római katolikus, sőt: a rutének között is szép számmal vannak katolikusok.

A számosság szerinti sorrendben a második helyet az evangélikusok foglalják el, akik 1930-ban az ország lakosságának 12%-át, 1991-ben 6,2%-át tették ki. Noha országszerte jelen vannak, legtöbben Közép-Szlovákiában élnek. Eltekintve minimális számú német hívőjüktől, gyakorlatilag szlovák vallásnak tekinthető, ugyanakkor ők a katolikusoknál és reformátusoknál kevésbé tudnak ellenállni az ateizmus csábításának.

Túlnyomórészt magyar vallás a református. Mint ilyen Nyugat-Szlovákia déli részén, illetve a keleti országrész déli peremén honos leginkább. Aránya - nem utolsósorban a második világháború utáni lakosságcsere miatt - 1930-hoz képest (4,4%) 1991-re igencsak lecsökkent (1,6%).

Az ún. "kisegyházak" és szekták közül legtöbben a baptista egyházba tömörülnek.

A keleti típusú egyházak elsősorban az Eperjes környéki rutének körében vannak jelen. A görög katolikusok számaránya 1930-ban 6,4% volt, 1991-ben pedig 3,4%. Az ortodox közösség az említett években 0,3, illetve 0,6%-os részesedést ért el országos viszonylatban.

Területileg szétszórtan éltek zsidók (1930-ban: 4,1%), ám a vészorszak következtében számuk végletesen megcsappant.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Interjú Konrad Köstlinnel, a Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (SIEF) elnökével

Kiliánová, Gabriela: Rozhovor s Konradom Köstlinom. = Slovenský národopis, 47. roč. 1999. 1. no. 51-61. p.

A szervezet 6. kongresszusa a *Gyökerek és rítusok* címet viselte. Köstlin szerint a "gyökerek" elemet azért, mert a modernitást a múlt felől is meg kell közelíteni, a "rítusokat" pedig azért, mert az identitás kialakításában nagy szerepet játszanak a szertartások.

A szertartásokat illetően különösen szellemes Köstlin magyarázata: "Mi mindannyian többé-kevésbé tudatosan alakítjuk ki saját identitásunkat. Megtanultuk... azt is, hogy a szokások nem teszik rabszolgává az embert..., hanem bizonyos értelemben támaszt jelentenek, melyre bízvást számíthatunk...Pl., amikor néhány éve Bécsbe érkeztem, először más és más utat választottam, hogy lakásomból az egyetemre érjek, egy bizonyos idő elteltével azonban az újságokat mindig ugyanannál az árusnál vettem meg, mindig ugyanabba a kávéházba tértem be. Ily módon alakítottam ki a magam reggeli szertartását, amelyhez néhány ember is hozzásegített, amikor "jó reggelt"-tel köszönt rám, minthogy már megismert."

Ezt követően - a szorb kutatóintézet létesítése körüli bábáskodására utalva - megállapítja: "Az összes kisebbség esetében tulajdonképpen az a probléma, hogy valamennyi az etnicitásra van "odaszögezve", amikor pl. kijelenti A mienk csak az lehet, aki születésénél fogva szorb', sőt: akinek szorb vér folyik az ereiben'. És ez a helyzetet nyilvánvalóan komplikálja. Az intézetben olyanokat is szeretünk volna alkalmazni, akik nem szorb származásúak, ez azonban csak igen nehezen ment, megvalósításához meg kellett törni a szorb funkcionárius réteg ellenállását. A szorb kultúra mindaddig a mindennapok kultúrája marad, amíg nem kommentálják. Ennek módja nagymértékben függ a funkcionáriusok azon rétegétől, amelynek pénze van és joga a pénz elosztására."

És különben is: "Az embercsoportok a kisebbségi státus és a kisebbségi érzés létezésének mértékéig mind gyakrabban válnak kisebbséggé: ez lényegében már mindannyiunkra vonatkozik...Jó volna rámutatni arra, hogy korántsem csak a deklarált kisebbségekről van szó, hanem hogy lényegében kisebbségekből összetevődő individuális társadalom az, ami létezik...az etnikumok mindinkább az önmeghatározás kérdésévé válnak... Manapság a leszbikusok, homoszexuálisok, a zsidók, a tudósok, a nők, a munkások és mások egyaránt kijelenthetik: Mi kisebbség vagyunk. Elvileg mindenki kisebbségként határozhatja meg magát, az önmeghatározás lehetőségének egyik kategóriája az etnikum."

Az interjú a német etnológiai iskolák, főként a tübingeni iskola fejlődésének bemutatásával folytatódik. A hetvenes évektől a kutatás nagy tévedése volt a munkáskultúra preferálása. A munkás a parasztnak mintegy pótlásaként szerepelt, s glorifikálása sem maradt el a korábbi néprajz paraszt-glorifikálásától. A munkások azonban nem úgy viselkedtek, ahogy az értelmiség szerette volna. "Emlékszem, hogy a hetvenes években milyen agitációk folytak, az etnológusok és az egyetemi hallgatók miként kínálgatták a munkásoknak a számukra kiadott sajtóorgánumaikat, ám a munkások nem akarták őket olvasni. Szörnyen csalódtak, hogy amikor ők a munkássággal szolidaritást vállaltak, a munkások nem lettek szolidárisak velük, a tudósokkal...A munkások, legalábbis Németországban polgárosodtak....Ez volt nagyjából a munkáskultúra vége."

Mintha a nyolcvanas években a "birminghami iskola" a maga sajátos módján ismét a proletár- kultúrával kezdett volna foglalkozni, s hatással lenni Németországra is. "Az urban studies' számára érdekessé válnak az elővárosok, ahol a proletáriátus élt. Van egy árulkodó könyvcím is: Falvak a városokban nőnek. A falu újólaga a homogenitás, a meghatározott zárt kultúra leírásának mércéjévé válik. Egyébként az etnológusok mindig arra törekcsenek, sőt megátalkodottak benne, hogy homogén kultúrát etablirozzanak, majd kutatásaik során egyszersmind izolálják is. Az etnológusok bármihez nyúlnak is, az kerek, zárt kultúrává válik, amely látszólag nincs semmiféle kapcsolatban a környezettel..."

Napjaink világáról szól a következő részlet: "A dolgokat a fogalmak állítják rendbe, bizonyos értelemben a tapasztalat sorvezetőiként funkcionálnak. Saját tapasztalatainkat fogalmak révén realizáljuk. Velük magyarázzuk azokat a dolgokat, amelyeket korábban nem tudtunk megmagyarázni, vagy másként magyaráztunk. Például mit jelent ma a globalizáció. Ez a fogalom, ha hiszünk benne, átrendezi a világot.... A dolgok mindenesetre úgy állnak, hogy mindennapi életünk egyre tudományosabbá válik...Ha valaki azt mondja nekünk, hogy a koleszterol veszélyes, akkor ehhez képest kezdünk viselkedni, mégha ezt a tényt önmagunk nem is fedezhettük fel... A tudomány oly mértékben határozza meg életünket, hogy már-már testi reakciót is képes bennünk kiváltani..." Miközben mindenki egyéniséggé kíván válni, ezt tömegtermékek fogyasztásával érhetjük el, más szóval: "identitásunkat valójában a fogyasztás közben fellépő preferenciák és averziók...alakítják."

Végül az etnológia jövőjéről nyilatkozik Konrad Köstlin. A következőket mondja: "Újdonság számba megy, hogy az etnológia nemcsak a múltat kutatja, hanem a jelen nézőpontjából is faggatja ezt a múltat. Az etnológusok érdeklődése napjaink problémái szerint alakul." "Ha - mondjuk - aziránt érdeklődünk, hogy a régi társadalmakban milyen volt a család, a házasság és a szerelem, az összefügg azzal, hogy észrevettük: e területeken valami nincs rendben. A család már korántsem az, ami húsz-harminc éve teljesen rendjénvalóan volt, hogy a házasság-család' modell felbomlott. Ha a házastársak már nem is szerették egymást, együtt maradtak. Volt ugyan szeretőjük, de a házasság fennmaradt. Jelenleg Amerikában - hozzánk is áttérjedőben - a szerelem-modellt propagálják, teszik uralkodóvá. Ha a szerelemnek vége, vége a házasságnak is. Az emberek akár - minden akadály nélkül - ötször is házasságot köthetnek. A tudósok új terminus technicust ötlöttek ki: partner meghatározott életszakaszra."

Összegzésként: Ha bebizonyítjuk, hogy elméleteink semmivel sem kevésbé valóságosak, mint a valódi valóság', akkor aztán megmagyarázhatjuk, hogy a valóság tulajdonképpen sohasem valóságos, ám ennek ellenére meghatározza cselekedeteinket." Az etnológia jövőjéért nem kell aggódni.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Patriotizmus mint beruházás

Borkowicz, Jacek: Patriotyzm jako inwestycja. = Więż, 42. rok. 1999. 8. no. 81-82. p.

II. János Pál legutóbbi lengyelországi látogatásán homiliáiban, köszöntőiben és egyéb megnyilatkozásaiban nagyon határozottan különböztette meg a "föld" és a "nemzet" fogalmát. Amikor az ország különböző településeit-régióit tisztelte meg látogatásával, mindig konkrét jelzővel vagy birtokossal ellátott "föld"-et emlegetett (pl. "lengyel föld", "atyáink földje", "tengermelléki föld", "mártírok földje", "vértanúságot szenvedettek földje" stb.), a "nemzet" fogalmat inkább csak a Sejmben és a Jasna Górzán használta.

A "föld" szó preferálása nála nem véletlen. Ezáltal arra figyelmeztette a lengyeleket mint egy-egy terület lakosait, hogy felelősek érte. A patriotizmus ui., ellentétben a korábbi rendszer üres és bombasztikus szóhasználatával, nem más, mint napról napra elvégzett munka saját utcánk, városunk, vidékünk felemelkedése, felvirágzása érdekében. Éppen e szóban forgó munka kölcsönöz a patrióta érzelmeknek konkrét és mérhető értéket.

Eközben nem feledkezett meg a lengyelek hagyományos "ünnepi" patriotizmusának elismeréséről sem, amely az embereket nemzeti vészhelyzetekben forrasztja egyggyé. Ilyen értelemben emlékezett meg - három alkalommal is - az 1920. évi varsói csatáról. Az egyik alkalommal így: "Tudják, én 1920-ban, abban az időben születtem, amikor a bolsevikok megtámadták Varsót. Születésemtől kezdve ezért is nagyon sokkal tartozom azoknak, akik akkor szembeszálltak az agresszorral, s életükkel fizettek a harcban."

A derűs természetű II. János Pál jól ért a fiatalság nyelvén. Így megengedhette magának, hogy Krakóban a prímási palota előtt öt éltetve zajongó diákokat "ne üvöltözzetek" felszólítással csendesítse le, hogy aztán Sapież érsekről, erről a "megtörhetetlen papról" beszéljen nekik, mintegy a múlt értékeit hangsúlyozva a jövő számára.

A lengyel ifjúság többre és jobbra biztatása manapság gyakran a sziklára vetett mag sorsát juttathatja az ember eszébe. II. János Pál is tudja ezt, s e tekintetben "hosszú ideig tartó várakozásról" beszél, ami azonban nem kárhoztatja tétlenségre a ma felnőtteit. Ellenkezőleg. Ennek jegyében hangsúlyozta pl. Łowiczban: "Az ifjú nemzedék hazaszeretetre való nevelésének a nemzet jövője szempontjából nagy jelentősége van. Ugyanis nem lehet a nemzetet eredményesen szolgálni történelmének, gazdag hagyományának és kultúrájának ismerete nélkül. Lengyelországnak a nagyvilágra nyitott, de saját szülőföldjét szerető emberekre van szüksége."

Beruházás ez a javából.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Cigány tanulmányok: Egy új kor?

Mayall, David: Gypsy Studies: A New Era = Immigrants & Minorities. 17. vol. 1998. 2. no. 57-67. p.

Igen sok tanulmány és monográfia foglalkozik a cigányokkal Európába jövetelük óta, a csak velük foglalkozó tudomány azonban csupán 1783-ban jött létre Heinrich Grellmann értekezésével. Ez a könyv több kutatót arra ösztönzött, hogy folytassák a cigány népcsoport tanulmányozását. Így jött létre a cigányokkal foglalkozó tudomány, a ciganológia, majd egy tudományos társaság is, később eredményeik közlésére saját folyóiratot is alapítottak. Csupán a legutóbbi évtizedekben kezdték kisebbségként kezelni a cigányokat a társadalomban; ez volt az áttörési pont.

Nagyon sokáig a cigányokkal foglalkozó tudományt úgy fogták fel, mint amelyik nem több a néprajz és a nyelvészet meghatározhatatlan keverékénél. Manapság a cigányok és a nem cigányok különbözőségét sokféle háttértudomány latba vetésével határozzák meg, közülük a legfontosabbak: antropológia, a szociológia, politikatudomány és történelem.

A vizsgálatok központi kérdése a népcsoport identitása. A tanulmányok egy részében arra a kérdésre, hogy "kik a cigányok", világos és egyértelmű választ adnak az etnikum leírásával, míg más értekezésekben a kérdésekre adott különböző válaszok szolgálnak a kutatás kiindulópontjául. Mindkét nézőpont megtalálható az alább ismertetett munkákban.

Isabel Fonseca könyve - *A cigányok és utazásaik* - kapta talán a legnagyobb publicitást az összes ilyen témájú könyv között. Tulajdonképpen egy beszámoló, amelyet szerző a cigányok között eltöltött idejéről, utazásairól ír. A tanulmány célja, hogy az olvasók több ismeretet szerezzenek a "világ legkevésbé megértett embereiről". Azt a korlátot, amely a cigányok és a nemcigányok között képletesen létezik, Fonseca megpróbálja áthágni, hogy feltárja azokat a titkokat és misztériumokat, amelyeket a túldalol talált.

Talán nem meglepő, hogy vizsgálatának kiindulópontjául a cigányok viselkedését, hitvilágát és tetteit befolyásoló íratlan törvényeket, babonákat, tabukat választotta, amelyek mindig és mindenhol elkülönítették őket a nem cigányoktól. A másik kiindulási pont számára a nyelv. Érve, miszerint a nyelv a cigány azonosságtudat és a rituálék kulcsa, nem új, szerepelt már Grellmann könyvében (erre természetesen hivatkozik is). A leírások segítségével festett képe a cigány közösségről, hitelesnek tűnik. A probléma pontosan az, hogy csak általános képet kapunk a közösségről az egyének portréi, akik valóban hitelessé tehetnék a csoportképet, hiányoznak.

Wim Willems könyvének témája többek között Heinrich Grellmann értekezésében szereplő bizonyítékok és érvek kritikátlan felhasználása más tanulmányokban. Ezenkívül a könyv címe, *Az igazi cigányok keresése: a felvilágosodástól a végső megoldásig*, azt sugallja, hogy a témában eddig írott munkákra, köztük az előbb említett Fonseca könyvre is reagálni akar.

A legelsőként elemzett munka természetesen Grellmanné, aki bár csak egy nagyobb tanulmányt írt a cigányokról, annak azonban akkora hatása volt, hogy őt emlegetik a cigányokkal foglalkozó tudomány "alapító atyjaként". A 19. és a 20. században keletkezett szövegek javarészt ezen a könyvön alapultak. Willems aprólékosan elemzi Grellmann-t, és megmutatja, hogy az értekezésben szereplő cigánykép egy válogatott, szubjektív bizonyítékokon alapuló és megszerkesztett ábrázolás.

A következő elemzés alá vett személyiség George Borrow, akit gyakran mint "a szaktekintélyt emlegetik tudományos körökben. Ő volt a cigányokkal foglalkozó tudományos társaság megalapítója. Willems megmutatja, milyen gondolatok és elképzelések származtak eredetileg tőle, amelyek már bekerültek a köztudatba, és ezek hogyan ismétlődtek a későbbiekben kritika nélkül.

Végül Robert Ritter "munkásságát" elemezte. Ritter gyerekpszichológus volt, ezenkívül a náci birodalomban a fajelmélettel mint tudománnyal foglalkozott. Nem kis mértékben tehető felelőssé a cigányok holocaustjáért.

Mindhárom könyvről az a véleménye, hogy nem annyira objektív és tudományos munkák, mint inkább saját koruknak és ideológiájuknak termékei.

A nácik cigányüldözése - ami témája Willems könyvének is, bár ő elsősorban Ritterrel és elméletével foglalkozik - két mostani könyvben is előkerül, amelyeket az University of Hertfordshire Press jelentette meg.

Az első Donald Kenrick és Grattan Puxon könyvének új kiadása. *A cigányok a horogkereszt alatt* c. könyv 1972-es első megjelenésekor az első angol nyelven kiadott munka volt a cigányok holocaustjáról, gyorsan alapművé vált. Áttörést azonban nem sikerült elérnie a téma széles körű megismertetésében. Annak ellenére, hogy később már viszonylag sok könyv foglalkozott a nácik cigányellenes cselekedeteivel, a társadalom nagy többsége így sem tudott a cigányok kiirtása kísérletéről. Mostanában kezd megváltozni a helyzet, mégpedig azért, mert megnőtt az érdeklődés a kisebbségi népcsoportok jogai iránt, és ezzel kapcsolatban figyelem övezi a cigányoknak a történelem során és a jelenben elszenvedett üldöztetését. A náci Németország történetének és fajúldozó politikájának bemutatásakor kezdtek el a cigány holocausttal is foglalkozni, amely korábban csak nagyon kis mértékben szerepelt a nácizmusról írott könyvekben.

A könyv hét fejezetre tagolódik, fő témái: a cigányok Európába érkezése, az előítélet gyökerei és az út a

genocídiumba. A munka nélkülözhetetlen bevezető a témába.

A fajelmélettől a koncentrációs táborokig címet viselő másik könyv a cigányok második világháborús szerepével foglalkozik. A rövid bevezetés után három részre tagolódik: A német politika cigányüldözése 1870-1945 között (Herbert Heuss), A cigány táborok felállításának háttere (Frank Sparing), Koncentrációs táborok - Buchenwald, Ravensbruck és Auschwitz (Karola Fings).

Heuss rámutat a cigányüldözés folytonosságára már a Második Birodalom kezdetétől. Sparing számára az a kulcskérdés, hogy a náci politikában és a tettekben hogyan oszlik meg a felelősség a helyi hatóságok és az állam közt, és vizsgálja az átlagnémet felelősségét is. Fings a koncentrációs táborok túlélőinek beszámolóit gyűjtötte össze.

Ennek a két könyvnek a kiadója jelentette meg a *Cigánypolitika és utazó identitás* és a *Romakultúra és cigány identitás* c. köteteket. A két könyv a Greenwich Egyetemen 1993-ban és 1994-ben tartott szemináriumok anyagát tartalmazza. A feldolgozott témák három nagy csoportba sorolhatók: Elképzelések és értelmezések; Stigmatizáció és kormánypolitikák; Társadalmi-gazdasági szerepvállalás. Az anyag összegyűjtése hozzájárult a cigányokkal foglalkozó tudomány fejlődéséhez és a népcsoport teljes történelmének megismeréséhez, beleértve a befogadó országokkal való kapcsolatukat is. Jelentős lépés ahhoz is, hogy tudatosodjon a tudományos körökben az a vélemény, miszerint ezt a témát társadalomtudományi megközelítéssel érdemes feltárni.

fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

Kunicza - egy raszkolnik falu Moldáviában

Bucka, Swietłana: Kunicza - wie staroobrzędowców w Mołdawii. =Więź, 1999. 5. no. 166-178. p.

Raszkolnikoknak vagy ószertartásúaknak azokat az orosz pravoszlávokat nevezik, akik nem fogadták el Alekszej cár és Nikon pátriárka egyházi reformjait. Ez a 17. századi újítási hullám az orosz történelem egyik drámai csúcsa. A lázadás kezdetben vallási alapú volt, de hogy valóságos schizma lett belőle, az az ország modernizálását ellenzők erős befolyására vezethető vissza. A következményi summázat: a régi Oroszország töredéke végleg elvált Nagy Péter új Oroszországtól.

Az állam és a hivatalos egyház által üldözött raszkolnikok nemcsak vallásuk, hanem életük megóvásáért is törekedtek. Egész családok és egész települések egyházi könyveiket, kéziratokat és ikonjaikat magukkal mentve költöztek el az ország peremvidékeinek mély erdőségeibe és külföldre is. Sokan a felosztás előtti Lengyelországban találtak menedékre. Manapság Romániában, Törökországban, az USA-ban és Kanadában is megtalálhatók utódaik.

E vallási kisebbség lelki vezetői - főként Avvakum protopópa tevékenységének köszönhetően - a schizma hívei lettek, és elsajátították: miként kell külföldön viselkedniük, sőt Oroszországban megtanultak alkalmazkodni a "nikoniánusok", azaz a reformot elfogadó többségiek környezetéhez.

A 18. században egyetlen állam ismerte el a raszkolnikok vallását: Ausztria 1783-ban szabad vallásgyakorlást biztosított számukra. Ezt követően egyre-másra jöttek létre Bukovinában apró települések. A helyi lakosság lipovánoknak nevezte őket arról a sűrű hárserdőről, amelyből első telepeseik kirajzottak.

A megtelepülők gyorsan nekiláttak az új föld megművelésének, az őslakosságtól elsajátítva a gyümölcsös- és szőlőtelepítés fortélyait, valamint a dohánytermesztést, noha nekik szigorúan tiltották a dohányzást. Amit a fejükbe vettek, azt véghez is vitték. Amikor például az osztrák hatalom nem járult hozzá, hogy kolostort építsenek, egy se vége, se hossza bükkerdőben - ma: Biała Krynicában - mégis tető alá hozták.

Amikor kihaltak a moszkvai szinódus által felszentelt, velük együtt jött papjaik, nagy problémát okozott nekik a lelkészhiány. 1844-ben elhatározták, hogy külföldről hoznak maguknak püspököt, hogy legyen, aki felszenteli Biała Krkynicában a szerzeteseket és a papnövéndékeket. 1846-ban Ambróziusz, a bosnyák metropolita el is foglalta hivatalát. A papképzést sikerült annyira felfejleszteni, hogy orosz, osztrák, török stb. területről érkező igényeket is ki tudtak elégíteni.

A raszkolnikok orosz falvai idegen kulturális hagyományú és nyelvű települések (főként románok) szomszédságában találhatóak. Ez az együttélés és egymás mellett élés már háromszáz éve tart, de még nem került sor asszimilációra: Moldávia területén ma is ugyanazok a lelkészségek működnek, mint a század elején.

Kunicza Nagy Péter idején keletkezett. Megőrzött népdalkincsük alapján könnyű volt megállapítani, hogy mostani lakhelyükre a középső Volga-vidékről érkeztek. A 20. század 70-es éveiben Kuniczának négyezer raszkolnik lakosa volt. Noha a falu ifjúsága innen is a városokba áramlik, anélkül azonban, hogy felszámolná gyökereit. Házasságot kötni, gyerekeket kereszteltetni, karácsonyt és húsvétot ünnepelni mindenki hazajár.

A kuniczaiak a moldvai körülmények között jól érzik magukat. Noha meglehetősen zárkózottak, a "más vallásúakkal" normális gazdasági kapcsolatot tartanak fenn, és lojálisak a mindenkori hatalom iránt is. Nem szívesen politizálnak. Konzervativizmusukra jellemző, hogy tíz évvel ezelőtt a faluban még alig volt televízió, korántsem a szegénység miatt. Ezzel szemben jártasak a dogmatikus és a liturgikus irodalomban; e kérdésekről gyakorta elmélkednek-beszélgetnek. Sikeres gazdálkodásuk az egyházi év kereteihez igazodik, ezt fogadja el rendező elv gyanánt.

Kunicza egyik végét az orosz raszkolnikok, a másikat pravoszláv ukránok lakják. A település középső részén található a tanácsháza, a bolt, a közös iskola, az autóbussmegálló. Itt folyik a közélet és a magánkereskedés is. A két közösség tiszteli egymást, nem akar az egyik fölébe kerekedni a másiknak. Annak ellenére sem, hogy az életvitelben nagy különbségek vannak köztük.

Merőben más a két vég utcarendszere és építésze is. A raszkolnikok lakta utcák zezugosak, házaik zártak. Több ütemben alakult ki mai arculatuk, a betelepülés szakaszosságának megfelelően. Ez a "rendetlen települési rend" a Flora és Laura fából épült szentélye köré szerveződik.

Az ukrán utcák ezzel szemben szélesek és nyitottak. Az ukrán pravoszlávok szentélyét a raszkolnik ácsok segítették tető alá hozni.

A kétféle népesség külsőre is eltér egymástól. A raszkolnik férfiak szakállat viselnek, az asszonyok nyilvános helyen kendőben jelennek meg. Általában: adnak öltözködésükre télen-nyáron. Vallásukkal kapcsolatban sokféle tilalom létezik. Olyannyira sok, hogy nem lehet őket egyetlen forrásból megtanulni. A szertartásokon a férfiak és a nők külön állnak, hacsak nem énekkari tagok. Aki vét a szabályok ellen (pl. vegyes házasságot köt), egyházi büntetésben részesül.

Szertartásaik - megfelelően a 17. századi előírásoknak - hosszú ideig tartanak, ui. hétköznap és ünnepnap az esedékes szövegeket és énekeket végigmondják, illetve - éneklük.

A gyerekeket már az iskolás kor előtt kezdik felkészíteni a liturgia elemeinek - szövegeinek és énekeinek - elsajátítására. Az iskolás korban a legtehetségesebb tanulók feladata az egyházi szövegek pontos másolása.

Karácsonykor a gyerekek - különböző himnuszokat énekelve - házról házra járnak, s produkciójukért édességet, cukorkát kapnak. Később pénzt is.

Az egyházi énekeket vagy egyfajta tradicionális "kottából" éneklük, vagy előénekest követve. Ám hogy mikor melyik módozattal kell élni, azt szigorú szabályok írják elő. Az egyházi énekek elsőbbséget élveznek az otthoni éneklésben is. Ennek ellenére körükben a népdal is honos, és gazdag a néphagyomány. Nagybőjt idején azonban tilos a népi kultúra ápolása is.

A szerző a következőképpen fejezi be dolgozatát: "Napjainkban az ószertartású Kuniczának nem kell senki elől elmenekülnie. Az etnológusok jelenlétén sem csodálkozik senki, úgyhogy kapcsolatunk a helybeliekkel kimondottan szívélyes. A hagyományos kultúra egy másfajta világ kérdéseire fokozatosan nyílik meg. Erre ui. a könyvek nem tudnak válaszolni, szükséges, hogy találkozzunk egész életünkben a kompromisszum nélküli hit lángját őrző közösségi bölcsékkel, s azokkal a tanítókkal, akik átörökítik a lelki hagyatékot. Kemény-szigorú életüket az egyházi dogmák merev szabályai határozzák meg. Ezzel szemben a hit és az ősök hagyománya tették lehetővé a kuniczaiak számára, hogy megőrizték nemzeti azonosságtudatukat, nyelvüket és kultúrájukat, hogy gyerekeiket hagyományaik szellemében neveljék fel, és nemzedékek tudását közvetítsék nekik."

Futala Tibor

[Vissza](#)

Csehek és szlovákok - 1998 az évfordulók éve

Skilling, H. Gordon: Czechs and Slovaks 1998. A year of anniversaries. = International Journal, 1997. 8. vol. 74-93. p.

Az elfogulatlan elemző is kénytelen megállapítani, hogy Gordon Skilling csehekkel és szlovákokkal foglalkozó tanulmánya a közép-európai, humán érdeklődésű olvasó számára - finoman fogalmazva - nem sok újat mond. A torontói politológus "mentségére" meg kell említenünk azonban, hogy olyan témáról ír, mely a kanadai átlagpolgár gondolatvilágában aligha foglal el nagyobb helyet, mint a "pesti utca emberének" tudatában az Egyesült Államok két szomszédos tagállamának - mondjuk, Connecticutnak és Rhode Island-nek - vitája a kábítószer-kereskedelem büntetőjogi megítélésének kérdésében. Hozzátehetjük még, hogy feltehetően az iskolázottabb kanadaiak többsége sem tudná megmutatni a térképen, hogy pontosan hol is fekszik Csehország vagy Szlovákia. Ebben a megvilágításban érthető, hogy Skilling nem bocsátkozik túlságosan mélyreható elemzésbe, hanem megelégszik azzal, hogy egyfajta "rövidített történelemórát" tart a cseh és szlovák (illetve a csehszlovák) múltról, jórészt a XX. századra koncentrálva. A magyar olvasónak mégsem teljesen érdektelen, amit leír, mert - mint az több történésznél, politológusnál és diplomatánál megfigyelhető - Skilling noha tárgyilagosságra törekszik, kissé belehelyezkedik azon nemzetek nézőpontjába, amelyeknek története eszmefuttatásának tárgya, vagy ahol éppen tartózkodik. Az pedig köztudomású, hogy a csehek, - de a szlovákok még inkább - egészen "más szemüvegen keresztül" látják a közelmúlt és a jelen sok fontos eseményét, mint mi magyarok. "Kitekintésképpen" tehát érdemes egy röpke pillantást vetnünk arra, hogy miként mutatja be térségünk utóbbi 80-100 esztendejének történetét egy kanadai Közép-Európa-szakértő.

A tanulmány apropójával maga az 1998-as évszám szolgál. A cseh történelemben ugyanis a "8-asoknak" szinte mágikus szerepük van: IV. Károly német-római császár 1348-ban alapította a róla elnevezett prágai egyetemet, 1848-ban - ha rövid időre is - de Prága népe is kivette a részét a térségen végigsöprő forradalmakból, 1918 a független Csehszlovákia megalakulásának esztendeje, 1938-ban volt a csehek számára tragikus müncheni egyezmény, 1948 a kommunista hatalomátvétel éve, 1968 a "prágai tavasz"-ról nevezetes.

A szerző ezen szellemes bevezető után végigkalauzolja az olvasót az 1918-1998 közötti cseh és szlovák történelmen - az említett felfogásban és stílusban.

Abban nyugodtan egyetérthetünk a szerzővel, hogy a csehszlovák állam a két világháború közötti időszakban élte fénykorát, amikor relatíve demokratikus berendezkedése miatt a Nyugat térségbeli kedvence volt. A "relatív" megszorítás azért jogos, mert aligha érthetünk egyet a "fejlett polgári demokrácia" jelzővel, mellyel főként angol és francia historikusok "ajándékozzák" meg az országot akkor, amikor nem csupán az utólag egységesen "fasisztának" kikiáltott magyar és német kisebbség érezte úgy, hogy "másodrangú" állampolgárnak számít, hanem a hivatalosan "uralkodó nemzetnek" tekintett szlovákok is. Azt persze hozzá kell tennünk, hogy a kisebbségek is lényeges különbséget láttak Masaryk és Bene uralma között az előbbi javára.

Az 1938-as müncheni egyezmény vitathatatlanul a cseh nép tragédiáját és nyugati szövetségesei általi elárulását hozta magával. A szlovákok azonban - és ezt ma már egyre kevesebben tagadják -, a függetlenségükhöz vezető út első állomását látják a négyhatalmi diktátumban. A szlovák vezető politikusok második világháború idején tanúsított, sok szempontból a német náciakat belpolitikailag is példaképének tekintő szélsőséges irányvonalát a történészek szinte egységesen negatívan minősítették, Skilling joggal mutat rá ugyanakkor arra, hogy milyen jelentős mértékű volt a náccal való önkéntes és elvtelen, cseh hazafihoz méltatlan kollaborálás a "Cseh-Morva Protektorátusban".

A szerző azt sem titkolja, hogy a térség többi országától eltérően a csehek igen nagy hányada egyáltalán nem fájlalta, hogy az 1948-as kommunista hatalomátvétel bekövetkezett. A kapitalizmust erkölcsileg lejáratottnak tekintették, a Nyugattól már egy évtizede kiábrándultak, így a szocializmustól várták a morális és gazdasági megújulást, ráadásul a Szovjetunióra mint a "nagy felszabadító szláv testvérre" néztek fel sokan. A szlovákok ugyanakkor újra háttérbe szorítottak érezték magukat, a kommunizmus pedig mint ideológia igen távol állt tőlük.

1968-ra megfordult a helyzet. A csehek kiábrándítóan szürkének, csüggesztőnek látták a poszt-sztálinista rendszert, nem véletlen, hogy a cseh intelligencia mindent elkövetett, hogy az "emberarcú szocializmust" megvalósítsa. Skilling csupán a történelem furcsa tréfájának tartja, hogy a "prágai tavasz" mozgalmának élén a szlovák Alexander Dubček állt.

'68 kudarcát is eltérően ítélte meg a két nép: a csehek teljes letargiába süllyedtek, ráadásul a szovjet beavatkozás miatt a "nagy szláv testvérrel" kapcsolatos illúzióik is szertefoszlottak. A szlovákok - ezzel ellentétben - kevésbé fájlalták a "prágai tavasz" eltiprását főként azért, mert Pozsony lényegesen nagyobb önállóságot ért el a "konszolidáció" során, mint amivel korábban rendelkezett. Kimondva-kimondatlanul az a tény is közrejátszott a szlovákok viszonylagos elégedettségében, hogy Csehszlovákia legfőbb vezetője a szlovák "posztsztálinista-nacionalista" Gustav Husák lett.

Az eddigiek alapján nem is nagyon csodálkozhatunk azon, hogy az emberi jogok fontosságára figyelmeztető Charta '77 aláírói döntő többségükben a cseh értelmiség sorából kerültek ki. A Charta az adott történelmi helyzetben csupán szimbolikus jelentőségű lehetett, a körülményekhez képest azonban igen nagy nemzetközi visszhangja lett. Jelezte, hogy a cseh szellemi elit jelentős része nem tudott belenyugodni az 1968-as eszmék bukásába, egyben

éltette a reményt, hogy az ország előbb-utóbb visszatálhat a demokratikus államok közösségébe.

A változásra "csak" 12 esztendőt kellett már várni, az 1989 késő őszi "bársonyos forradalom" sikeréig, Havel és Dubček "diadalmenetéig". Valamennyiünk számára emlékezetes lehet az a híradó-felvétel, amelyen a cseh filharmonikusok koncertjüket megszakítva eljátszották a cseh és a szlovák himnuszot, majd tomboló vastapssal reagáltak a pártfőtítkár Milos Jakes és Husák hatalomból való eltávolításának hírére. Az a viharos gyorsaság, amellyel Csehszlovákia a diktatúrából a demokráciába jutott, rendkívül imponáló, jelzi, hogy a társadalom többsége lélekben már készen állt az alapvető politikai változásokra.

1989 után a két nemzet egy ideig még közös úton haladt, noha az ország hivatalos nevének megváltoztatása "Cseh és Szlovák Köztársaság"-ra már jelezte a föderáció erőteljes lazulását. Az 1993. január 1-jén bekövetkezett szétválás annak ellenére, hogy mind a csehek, mind a szlovákok jelentős része valóban csupán "fél szívvel" támogatta a folyamatot, tulajdonképpen szükségszerű volt, Mečiar mozgalma legfeljebb meggyorsította azt. A csehek "a területi veszteség elviselésének fejében" a Nyugathoz való gyorsabb felzárkózás reményével vigasztalták magukat, a szlovákok pedig szinte soha nem érezték igazán "otthon" magukat Csehszlovákiában, mert úgy érezték, hogy az lényegében a csehek állama. Persze Skilling tanulmányában mindez korántsem tűnik egyértelmű szükségszerűségnek, mert a jellemző nyugati felfogás nem pártolja az új, önálló nemzetállamok megalakulását.

Ezzel szemben a nyugati politikusok tanulhatnának Václav Havel cseh köztársasági elnöktől, aki a nemzethez intézett "üzenetében" a tradicionális cseh hibákról és illúziókról, illetve azok meghaladásának szükségszerűségéről beszélt.

fordította: **Horváth András**

[Vissza](#)

Még egyszer a keleti szláv államokban élő lengyelekről és a római katolikus egyházzal

Dzwonkowski, Roman: Polacy w Kociele na Wschodzie. = *Więź*, 1999. 6. no. 157-163. p.

Siemakowska, Julia: Quo vadis, Kociele na Ukrainie? = *Uott*, 163-166. p.

Gorbaniuk, Oleg: Czy powszechny Kociól "ukraiński" znaczy Kociól korzeni? = *Uott*, 166-167. p.

A *Kisebbségkutatás* 1999. évi 1. számában (132-133. p.) ismertettük azt a vitát, amelyet az anyaországtól keletre élő lengyel katolikusok nemzettudatának veszélyeztetettségéről írt cikkével Roman Dzwonkowski váltott ki, s amelyet Paveł Przeciszewski és Larysa Stegienko opponált, állítván, hogy a szerző képtelen megszabadulni atavisztikus lengyel romanticizmusától és nacionalizmusától, s így nem tudja indulatok nélkül tudomásul venni a mai realitásokat.

Ehelyütt a vita folytatására hívjuk fel a figyelmet, egyfelől Dzwonkowski válaszára, másfelől pedig az ő kérdésselvetéseivel egyetértő két hozzászólásra.

Előbb - röviden - a két hozzászólásról. Az egyik (Julia Siemakowska írása) a következő programot kínálja: "Mi, ukrainai lengyelek meg vagyunk fosztva saját államunktól, saját kulturális intézményeinktől, saját, mindenki által elérhető iskoláinktól. Egyedüli támaszunk saját egyházunk volt, amely önmagunk és papjaink erőfeszítéseinek köszönhetően maradt fenn. Le kell-e róla mondanunk...? Úgy vélem, nem. Az egyházban meg kell védenünk a lengyel nyelv jogait... Hovatovább azért kell könyörögnünk, hogy a Lengyelországból jött papok ne függessenek fel templomainkban pravoszláv ikonokat, mondván, hogy a 'templomokba pravoszlávok is járnak, nehogy megsértődjenek'... Az egyházon a különböző nemzetiségű testvéreinkkel ugyan osztozni kívánunk, de nem nemzeti azonosságtudatunk és hitünk rovására."

A Lengyelországból jött papok ukránoknak tett engedményeit a másik hozzászóló (Oleg Gorbaniuk) is nehezményezi, s leszögezi, hogy "inkább köszönetet kell mondanunk a paptanárnak, hogy egyedülként volt bátorsága fellépni a lengyel nyelvnek az egyházon belüli védelme érdekében, illetve hogy e témakörből vitát kezdeményezett".

Azonban korántsem az iménti két hozzászólás miatt térünk vissza a szóban forgó vitára, hanem Dzwonkowski következő eszme-futtatásának bemutatása érdekében, amelyben az egyházi és a nemzeti viszonyát fejti ki. Íme:

"Az egyház lelkipásztori hivatása vallásos jellegű, tehát egyetemes és nemzetek fölötti. Ám ezzel egyidejűleg a vallás a maga megnyilvánulásával egyszersmind (jelentős mértékben) a kultúra egyik összetevője. Mivel a lelkipásztorkodás abban a konkrét nemzeti társadalomban folyik, amelyhez hívei tartoznak, nyilvánvalóan igénybe veszi annak nyelvét és kultúráját. Ennek következtében pl. a latin szertartású római katolikus egyház Lengyelország felosztásai utáni mintegy 200 évben a hajdani lengyel keleti határ mentén és Oroszországban alapvető szerepet játszott az ott élő lengyel népesség és e népesség kulturális azonosságtudatának és nemzeti érzületének fennmaradásában. E rá hárult szerepkört az tette máig érvényessé, hogy a cári időkben és a szovjet hatalom uralma alatt Oroszország, Fehér-Oroszország és Ukrajna területén, illetve sok más területen a lengyelek kizárólag a templomokban használhatták szabadon a lengyel nyelvet. A szóban forgó időszak alatt a latin szertartású római katolikus egyház - azonos vagy hasonló körülmények miatt - analóg szerepet játszott a litvánoknál, letteknel, németeknél, oroszoknál, szlovákoknál.

Az ukránokat illetően hasonló funkciót látott el Nyugat-Ukrajnában a görög katolikus egyház. E kérdések ismerete hozzájárulhat ahhoz, hogy a lengyel nyelven folyó lelkipásztorkodással kapcsolatban felmerült siralmas félreértéseket el lehessen kerülni." Egyebek között az egyik korábbi opponens, Larysa Stegienkónak azt a kijelentését, miszerint "a hit és az Egyház mindössze a [lengyel] nemzeti identitástudat megőrzésének az eszköze", és "a római katolikus Egyház első és alapvető feladata Ukrajnában ebben merül ki".

A hozzászólók azt kívánják, hogy a vita a *Więź* hasábjain folytatódjék, ami hőfokát tekintve, valószínűleg bekövetkezik. A *Kisebbségkutatás* azonban a továbbiakban már nem kíván rá visszatérni.

Futala Tibor

[Vissza](#)

Nem állami szervezetek szerepe a külpolitikában

Suppan, Arnold: Die Rolle nichtstaatlichen Organisationen im Vorfeld der Aussenpolitik am Beispiel des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. = Der Donauraum, 38. Jg. 1998. Spezialheft. 5-6., 50-53. p.

A nem állami szervezetek az elmúlt évtizedben egyre nagyobb szerepet játszanak a demokratizálódás folyamatának és a civil társadalom alapjainak kialakításában. Számtal gazdasági feladatok mellett átvállalnak egy sor olyan tevékenységet is, amelyet korábban állami szervek végeztek. Az osztrák nem állami szervek tevékenységének nagy részét az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa (Dunatárségi és Közép-Európai Intézet) fogja össze; munkájáról 1997 októberében bécsi kongresszusán adtak számot.

A hagyományos értelemben használt külpolitika a társadalmi érdekek és az állam szerveinek hivatalosan megformált és kifejezésre juttatott véleményét képviseli (politikai, katonai, gazdasági, szociális, jogi, kulturális vagy tudományos téren). Kifejeződik ebben a pártok, szövetségek és egyéb szervezett érdekek érték-, norma- és célkitűzése, felvonnul a tudományos és művelődéspolitikai hagyományos eszköztára. Ezzel szemben (vagy egyre inkább: emellett) a nem állami szervek elsősorban az emberközi kapcsolatokat, a meggyőződéseket, a hiedelemkincset, a hagyományokat (beleértve az előítéleteket is) közvetítik a maguk ellentmondásos módján. Valójában tehát nem a hagyományos külpolitika kiegészítéséről van szó a nem állami szervezetek egyidejű jelenléte esetében, hanem mind szervezesebb integrációjáról. Fennáll természetesen itt is a veszély, hogy valamely kulturális vagy tudományos téma csak mint a politika pillanatnyi ürügye jelenik meg a politikai palettán. Ezért az UNESCO figyelmeztetése folyamatosan érvényes: "A népek kölcsönös megértése a nemzetek közötti állandó gyanú és bizalmatlanság között haladt előre a történelem folyamán, és az eltérő vélemények gyakran vezettek háborúhoz."

1989 után e téren is érdemi változások történtek: Közép- és Kelet-Európa "tudományos forradalma" is része az ideológiai fal leomlásának, a tabutémák eltűnésének, a pontatlan térképek és a meghamisított statisztikák világának, a lepecsételt archívumok és a titkosított állományú könyvtárak korának. 1989 után egy sor olyan nemzetközi tudományos együttműködés indult meg, olyan konferenciák rendezésére került sor, és olyan publikációk láttak napvilágot, amelyekről ez korábban elképzelhetetlen volt. A "bilaterális akciók" mind gyakrabban irányulnak Magyarország, Csehország és Szlovákia felé, a "nyári tanfolyamok" és "nyári egyetemek" intézménye kiszélesedett Szlovénia, Bulgária és Ukrajna irányába is, ugrásszerűen megnőtt a tanulmányi ösztöndíjak száma, amellyel kutatók és diákok a volt szocialista országokból Ausztriába látogathatnak. Sőt intézményes tudományos kirendeltségek jöttek létre Brnóban, Pozsonyban, Budapesten, Ljubljanában, Szófiában és Lvovban (bár ez utóbbit 1996 végén be kellett zárni).

A legértékesebb eredménynek tekinthető, hogy a két- és többoldalú kutatásokban elsősorban fiatal kutatók vesznek részt, és a publikációkon is az ő nevük látható. Elkészültek Közép- és Délkelet-Európa etnikai térképei, az első szabad választások leírásai, a nemzetiségi kérdések elemző kötetei, az újonnan alakult országokat bemutató ismertető füzetek (Horvátország, Macedónia). Megszerkesztették Morvaország zene- és szellem-történetét, Galícia építészeti helyzetének leírását, Szlovákia és Szlovénia ökológiájának felmérését. Valamennyi munka végrehajtásában a pénzügyi, publikációs és az "erkölcsi" támogatás is kétoldalú volt (a hazai kulturális intézetek és az osztrák kutatóközpont egyaránt részt vállalt belőle).

Az együttműködés sikeréhez nagymértékben járult hozzá az a körülmény, hogy nem elsősorban az egyes országok fővárosaiban, a központi funkciót betöltő intézményekkel lépett kapcsolatba az ausztriai Kelet- és Dél-Európa-Intézet (OSI), hanem egy sor vidéki városban működő, regionális központtal is. Témául többnyire a nemzeti identitást és mentalitást, a határokon keresztül lépő környezeti problémákat, a jogi helyzet kiegyenlítését, a közös szellem-történetet, valamint a múlt és a jövő értelmezésének kétoldalú megközelítését választották.

Az együttműködés sikeréhez elengedhetetlenül járultak hozzá azok a folyamatosan jó és egyre mélyülő kapcsolatok, amelyeket az OSI az osztrák könyvtárakkal alakított ki, illetve azok az erőfeszítések, amelyeket a közép-európai könyvtárosok továbbképzése terén kamatoztattak. Hasonlóan gyümölcsözőek az osztrák és a kelet- és közép-európai egyetemek diákjainak kapcsolatai, a közös tanulás és kutatás hetei.

Az érdemi együttműködést nagymértékben növelné az a körülmény, ha az osztrák nem állami szervezetek nem csak osztrák tudományos eredményeket és kutatókat akarnának "közvetíteni" a közép- és kelet-európai tudományos műhelyek felé. Célszerűbb volna olyan alapvető témák szervezett tárgyalása, amelyekben jelentős az osztrák kutatók részvétele és számosak tudományos eredményeik. Így például közösen kialakított osztrák és közép-kelet-európai kutatócsoport központi témája lehet a nemzetiségi és kisebbségi kérdések szerepe a rendszerváltozások során, minthogy ezt a témát az Európai Unió kutatói igencsak mellékesen kezelték. Az osztrák politikakutatás és külpolitikai gyakorlat mindenesetre értékének megfelelő hangsúlyt kíván rá helyezni.

Az egykori kommunista országok társadalmi és kulturális átalakulása középtávon a legfontosabb kérdés, mind a közvetlen közeli, mind a távolabbi szomszédsággal kapcsolatban. Ehhez az átalakuláshoz szorosan kapcsolódik a politikai, gazdasági és a katonai-stratégiai átalakulás folyamata is. Az osztrák tudomány - elsősorban a szellem-, a jog-, a társadalom-tudomány és a vallás - rendelkezik olyan, több nemzedék alatt felhalmozódott szellemi kapacitással, amely képes mélyen behatolni az együttműködő partnerek tudatvilágába. Az érdemi együttműködést olyan eszközök is segíthetik, mint az intézmények partnerkapcsolatai, a nagyszámú, irányított tudományos publikáció, illetve a tömegkommunikációs eszközök segítségével.

Miközben a realitások világába került a viszonylag gyors és zökkenőmentes csatlakozás az európai normákhoz, ezzel párhuzamosan fennáll az új szellemi határok kialakulásának a veszélye is elsősorban az ortodox és az iszlám orientációjú országok, illetve nyugati szomszédaik között. Az osztrák tudománypolitika feltett szándéka, hogy ezeket az országokat is bevonja "tudományos külpolitikájának" célterületei közé.

Ennek az együttműködésnek egyik elsődleges célja a hagyományos ellenségek és a hozzájuk kapcsolódó előítéletek csökkentése és megszüntetése. Európának ebben az erősen megszabdalt térségében az ellenségek száma nem kevés, és közülük sok a 20. század utolsó éveiben is makacsul tovább él. Korunk azonban az első olyan időszak, amikor nemzetközi összefogás igyekszik erejüket és hatásukat csökkenteni.

Lukáts János

[Vissza](#)

Közép-Európa mint hatalmi vákuum

Kende Péter: Mi maradt Közép-Európa Habsburg-világából? = Korunk, 3. folyam, 10. évf. 1999. 7. sz. 14-24.p.

Tiszteletadás inspirálta Kende Pétert e tanulmány megírására: Fejtő Ferenc augusztusban töltötte be 90. esztendejét, s ő az a személyiség, aki az élők közül leginkább autentikus gondolkodó a Közép-Európa-jelenség értelmezésében. Elegendő talán nagy életrajzi művére utalnunk, amelyben a Monarchia sorsa központi szerepet kap, vagy mestermunkájára a zsidók és magyarok párhuzamos újkori történetéről, hiszen itt fejtí ki: zsidók és nem zsidók termékeny magyarországi szimbiózisa nem jöhetett volna létre a Monarchia eszmeisége, szellemi légköre nélkül.

De Fejtő egyéb munkáiban is hangsúlyozottan szerepel a Habsburg birodalmi (nála egyben közép-európai) jelenség. A *Rekviem* zárszavában egyenesen „Európa kvintesszenciájának” nevezi a Monarchiát, mert megelőlegezte az egyesült Európa eszményét. Igaz, elismeri: ahhoz, hogy a gyakorlatban adaptálható modell rangja legyen, „dinasztikus konglomerátumból népek közti föderációvá, szövetségi állammá” kellett volna átalakulnia.

A Monarchia-jelenség más kutatóinak arcképcsarnokát (mindenek előtt Jászi Oszkár ide vonatkozó nézeteit) is végigpásztázva Kende Péter a címben feltett kérdésre őt, az államéletet minősítő terület rövid jellemzésével kíván feleletet adni.

Politika. A dinasztikus alapokon nyugvó „nemzetek felettségéből” - a Monarchia államfilozófiájából - semmi sem maradt fenn, mert a mai közép- és kelet-európai országok államelve nemzeti. Ez alól a szabály alól Magyarország kivétel, mert nálunk - Kende szerint - a 19. század előtt is nemzeti elv érvényesült, s ez magyarázza, hogy a magyar korona területe mindig kivételt képezett a Monarchia egészén belül. Lehetséges (fejtegeti Kende, nem éppen kristálytisztá logikával), hogy - tüzetesebben vizsgálva a dolgot - a magyar példa nem áll egyedül, sőt inkább ez a kivétel a szabály, s így az internacionális államelv a maga idejében sem érvényesült „népi-társadalmi” szinten és ez okozta bukását.

Gazdaság. A piacgazdasághoz való visszatérés látszólag az 1918 előtti viszonyok restaurálását hozta magával. Ám a térség országai között az 1. világháború után olyannyira szétzilálódtak a gazdasági kapcsolatok (az erózió a szocializmus időszakában kulminált), hogy a rendszerváltozás idejére gyakorlatilag szintén semmi nem maradt a Monarchia örökségéből, sőt, azóta is, Visegrád inkább politikai szlogen, semmint tényleges gazdasági együttműködési program. Talán egyedül a szabadkereskedelmi megállapodások idéznek fel valamit a „boldog békeidők” hagyományából.

Településföldrajz. A Monarchia érzékileg tapasztalható hagyományai ezen a területen maradtak meg leginkább: Karlovy Varytól(sic!) Brassóig, Zágrábtól Nyíregyházáig a városmagvak valahogy emlékeztetnek egymásra, ide érte egyenletesen lepusztult állapotukat is. Ugyancsak a Monarchia él tovább a vasútvonalakban, hiszen 1918 óta alig bővült a hálózat. Az ipari létesítmények terén viszont óriási a változás, ami (sajnos) nem elsősorban egy koherens fejlődés lenyomata, hanem sokkal inkább egy alapvető politikai-földrajzi háttérű átstrukturálódás következménye.

Kultúra. A gondolatmenet legkényesebb s egyben leglényegesebb pontja. Az európai kultúra fő jellegzetessége a folyamatos megújulásra való képesség, ezért a Monarchia (éppúgy mint pl. Anglia vagy Franciaország) kultúrája, nem maradhatott meg „tisztá és erőteljes blokkok” formájában. A külhatásokat tekintve viszont a Monarchia (igaz, részleges, jobbra csak a nagyvárosokra kiterjedő) kozmopolitizmusát felváltotta a „nemzeti értékek erőteljes glorifikációja”. (Szerkesztő kénytelen ezen a ponton is halk ellenvetéssel élni: ez a „glorifikáció” jókora fáziskülönbséggel jelentkezett az egyes érintett országokban, a tétel inkább a békeszerződésekben létrehozott új vagy felhízlalt utódállamokra igaz.) A rendszerváltozás évei inkább a Monarchia képzelt, kiszínezett kultúrájához való visszatérést hozták magukkal, s így - hangzik a következtetés - ma is kozmopolita kultúrában élünk. Igazából nem a Monarchia, hanem egy olyan életforma tűnt el, amely egy lassúbb, komótosabb, nagyobb bizonyosságot melengető korszak terméke volt.

A Monarchia politikai és kulturális arculatából tehát vajmi kevés maradt meg. Ez azonban Közép-Európa jelenlegi vezetőit sokkal kevésbé aggasztja, mint a nyugati hatalmakat. A szovjet blokk összeomlásával megritkult térbe könnyedén hatolt be az Európai Unió és a NATO, miután a térség országai (saját regionális együttműködésükkel szemben) semmit sem kívántak forróbban, mint a két világhatalmi formációhoz való csatlakozást. Hogy végül is mi maradt meg a Habsburg Közép-Európából, arra Kende szellemes felelete így hangzik: "A nagyobb Európához való csatlakozás türelmetlen követelése".

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

A politikai helyzet alakulása Közép- és Kelet-Európában

A legújabb angol nyelvű kiadványok

A közép- és kelet-európai, volt szocialista országok változatlanul megkülönböztetett helyet foglalnak el a nyugat-európai országok politikai, gazdasági és a biztonsági kérdésekkel foglalkozó kutatóintézeteinek programjában, részben múltjuk, részben jövő lehetőségeik okán. Elsősorban a demokratizálódási folyamatok árnyalatai tarthatnak számot érdeklődésre, amelyek Európának ebben a részében valamennyi országban végbementek. Ugyanakkor óvnak az illúzióktól, amelyek az államigazgatási rendelkezések mögött mindig valós demokratizálódási folyamatokat vélnek fölfedezni. A jelenlegi differenciált és egyéni sajátosságokat kifejező fejlődést negligálva a nyugati tudományos elemzések gyakran összemossák és egyszerűsítik a térség történelmét, kevés érzékenységet mutatva az 1990 előtti (akár csak évszázadnyi) időszakra. Megkülönböztetett figyelmet érdemel két könyv, amely igényességével, témáismeretével és naprakész tájékozottságával mind a szaktudományhoz, mind a véleményformáló olvasóközönséghez kíván szólni, a "Building Democracy? The International Dimension of Democratisation in Eastern Europe" (szerk. G. Pridham, E. Herring, G. Sanford), illetve Keith Crawford: "East Central European Politics Today" c. műve. Jellegzetes kortársi politikusportrékat tartalmaz Ray Taras: "Postcommunist Presidents" c. tanulmánykötete.

A nyugat-európai politikai kutatóintézetek témaválasztékában - már megszokhattuk - a demokratizálódási folyamatok mellett legtöbbször a nemzetiségi kérdés és a multikultúra (illetve ennek elfajulási formái) keltenek érdeklődést. Tariq Modood és Pnina Werbner tanulmánykötete ("The Politics of Multi-Culturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community") sem szól másról, mint a nacionalista ellenségeskedés feléledéséről a volt szocialista országokban, a rasszizmusról, az idegengyűlöletről, az etnonacionalizmusról. E témák tudományos igényű feldolgozásából számottevő kínálat áll a szerkesztők rendelkezésére keleti és nyugati szerzőktől, szakértőktől és magyarázóktól. S. P. Ramet a nemzetiségi kérdésben felmerülő "kollektív jogokat" már egyenesen a "szabad-liberális demokrácia értékei aláásásának, intoleranciának és csoportexkluzivitásnak" minősíti "Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe" c. művében.

A makacsul továbbélő balkáni ellenségeskedés gyökereit keresi Hugh Poulton és Suha Taji-Farouki, aki a térségi nemzeti, nemzetiségi és vallási összefonódásban igyekszik olvasóit eligazítani a "Muslim Identity and the Balkan State" c. könyvben. A komor összképet csak árnyalja Ali Eminov, amerikai szerző tanulmánya a bulgáriai török kisebbség helyzetének alakulásáról, az erőltetett asszimilációról, az egykori kommunista nemzetiségi politikáról.

Az egyes országok történelmi útjával foglalkozó művek közül említést érdemel Mark Brzezinski jogtörténeti elemzése ("The Struggle for Constitutionalism in Poland"), amely a középkortól napjainkig vezet végig a lengyel jogrend és alkotmányosság történetét. Andrew A. Michna viszont a civil társadalom és a katonaság viszonyát értékeli a kommunista és a posztkommunista Európában, a tájékoztatást a fegyveres erők tevékenységéről, és az állami ellenőrzést ("The Soldier-Citizen: The Politics of the Polish Army after Communism").

Kiernan Williams a korábban zárolt prágai levéltárak anyagát használta fel "The Prague Spring and Its Aftermath" c. elemzésében, amely megkerülhetetlen segédanyagként tűnik az 1968-1970-es időszak és a meginduló "konszolidáció" történetének tanulmányozásához. Az emigráns cseh jogász, Eric Stein könyve a cseh és a szlovák alkotmányértelmezési különbségekről, a közös államban élés problémáiról és az 1992-es szétválás okairól szól ("Czecho/Slovakia: Ethnic Conflict").

A balti országok (talán nem is annyira) speciális problémáját tárja fel Anton Steen: a rendszerváltozást követő években a politikai és a szellemi elit illetve a választópolgárok közötti feszültséget és ellentétet, az elit, megosztását végzettség és etnikum szerint vizsgálja ("Between Post and Future: Elites, Democracy and the State").

A Szovjetunió felbomlása után megváltozott Oroszország és az utódállamok viszonya, kapcsolatukat külön-külön, sajátos érdekeik megfogalmazásával alakították ki, Anwara Begum könyve a jecini orosz külpolitika és diplomácia erőfeszítéseit igyekszik rendszerbe foglalni ("Inter-Republican Cooperation of the Russian Republic").

A Szovjetunióval az egyik soketnikumú ország szűnt meg, 98 alkotmányos utódegység keletkezett a helyén, de Oroszországban, magában is számtalan etnikai csoport található (tatár, jakut). A helyi demokratikus kezdeményezések helyett a helyi hatalmi elit erősödött meg (a volt kommunista nomenklatura tagjai), ezek minden gazdasági és társadalmi reform érvényesülését megakadályozzák. A bűnözés mértéke rohamosan emelkedik, az életkörülmények terén soha nem észlelt szakadás következett be, az egészségügy helyzete katasztrófálisan romlik. (Galina Sztarovojtova: "Sovereignty After Empire", P.J. Sztavrakis, J. DeBardeleben, L. Black: "Beyond the Monolith", V.M. Szergejev: "The Wild Est: The Crime and Lawlessness in Post-Communist Russia").

A Lengyelországról az elmúlt években megjelent német nyelvű tudományos könyvek közül Joachim Rogall történelmi visszapillantása érdemel említést, amely a "Német történelem Kelet-Európában" sorozatban látott napvilágot, Lengyelország és Litvánia német telepeseit, településeit és társadalmi-politikai szerepüket vizsgálja. Németország története helyett a németek történetével foglalkozik a középkortól a II. világháborút követő kitelepítésekig, - ez a megkülönböztetés a történelmi szemlélet sajátos változását is jelenti.

Örvendetes nyíltságot és őszinteséget árul el az "Ofiary czy wspanialni?" (Áldozat vagy tettestárs?) c. tanulmánykötet, amely a lengyel történelem- és műltszemléletet akarja megreformálni, hogy a nemzetiszocialista

és a kommunista befolyás hatásától egyaránt megtisztítsa. A Lengyelországban szinte hagyományosnak tekinthető német- és oroszellenesség és a megkövesedett áldozati szerep hangoztatása helyett új, rugalmas, kritikus, de az értékeket megtartó nemzettudat kialakítását szorgalmazza.

S. Bednarek tanulmánykötete ("Nim bedzie zapomniana", azaz "Mielőtt elfelejtenék" címen) az 1948-1989 közötti évtizedek kulturális életének a vázlatát rajzolja meg, művelődés- és értékszociológiai korszakot alkot, a lengyel nemzeti kultúra vállalható és elvetendő elemeit veszi számba.

Az 1917-es orosz forradalom kirobbanásának, lefolyásának a mozgatórugói, következményei máig ellátják kutatóival a történész utókort. H. Altrichter az orosz identitáskutatás jelentős állomásának érzi a forradalmat is, de a bolsevik hatalomgyakorlást is ("Russland 1917" c. könyvében). M. Messmer az Oroszországban évszázados múltra visszatekintő antiszemitizmust vizsgálja, amiben a mindenkori központi, politikai vezetés ugyanúgy részes, mint a városi vagy falusi közember ("Sowjetischer und postkommunistischer Antisemitismus"). Az orosz alsó- és középrétegek mindennapi életéről az 1861-es jobbágyfelszabadítás és a forradalom közötti időben A. Rustemeyer és D. Siebert számol be tudományos igényvel, kommentárt készítve a kortársi kutatásokhoz és a megjelent művek jegyzékéhez.

Moszkva városának hétköznapijairól, lakóinak egészségéről, a város környezetének kialakulásáról és gondozásáról ír a dél-koreai Kyoo-Sik Lee. A XIX. század második felében Moszkva lakossága az ötszörösére nőtt, és ekkor indult meg a város iparosodása is. A két körülmény soha nem látott feszültséget teremtett a közegészségügyben, a lakáshelyzetben és a szociális ellátás terén. A gyárpar óriási méretű fellendülése és a munkásosztály kialakulása, a "szociális kérdés" ugyanebben az időben az egész orosz hatalmi rendszer legerősebb destabilizáló tényezője volt. A súlyos dilemma megoldására két lehetőség adódott: az angol minta az erős szakszervezeti mozgalmak megteremtését kínálta, a német példa pedig a munkások biztosítási ügyének a megszervezését. A helyzet jogi rendezésére több kísérlet történt (munkanapok maximálása, anyasági védelem, lakáshelyzet javítása, baleseti segélyek), de a rendezés egészét az úgynevezett "rendőrszocializmus" jellemezte (Joachim von Puttkamer: "Fabrikgesetzgebung in Russland vor 1905").

fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Az etnikumok és a város

Bollens, Scott A.: Ethnic stability and urban reconstruction Policy Dilemmas in Polarized Cities. = Comparative Political Studies, vol. 31. 1998. no. 6., December 683-713. p.

Mi lehet a szerepe, és milyen hatása van a várostervezésnek a mélyen gyökerező etnikai konfliktusokban? A tanulmány alapját a szerző által Belfastban és Johannesburgban készített interjúk képezik. A kérdés időszerűségét és fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy napjainkban a világ számos városában állandósultak az etnikai különbözőségekre visszavezethető konfliktusok.

Etnikumok, rasszok, jövedelem és életkörülmények által megosztott városokban a konfliktusok meghatározott politikai keretek között zajlanak. A lakossági többség által elfogadott vélekedés szerint a fennálló rendszer képes arra, hogy igazságos legyen, és lehetőséget adjon a kisebbségek érdekeinek figyelembevételére is. Ennél sokkal súlyosabb és megoldhatatlanabb helyzetet azonban, ha az etnikai és nacionalista követelések és igények a helyi elosztási kérdésekben is megjelennek. Ilyen körülmények között a városi kisebbségek megtagadják az együttműködést a különböző intézményekkel, lehetetlenné téve a politikai hatalommegosztást.

A várospolitika különösen nehéz helyzetben van a megosztott városokban, hiszen egyszerre kell megküzdenie a szélsőséges ideológiai kényszerekkel és a város mindennapi életének kérdéseivel. A makropolitikai erők által meghatározott ideológiai célok konkrét tartalmait az olyan kérdésekkel kapcsolatban, mint a politikai ellenőrzés, az etnikai szeparáció, a biztonság vagy az igazságosság, a városi politikusoknak kell kidolgozniuk. A várospolitikának alapvető befolyása van az etnikai stabilitást vagy instabilitást befolyásoló anyagi és pszichológiai körülményekre. A relatív depriváció elmélete szerint az így létrejött különbségek és a kielégítetlen emberi szükségletek elsődleges okozói lehetnek a szembenállásnak. A várospolitika az etnikumok közötti kapcsolatokba legközvetlenebbül a telek- és területpolitika révén avatkozhat be. Lényeges hatást érhet el a gazdasági javak és költségek, a helyi politikai hatalom etnikumok közötti megosztásával és a csoportidentitásra ható intézkedésekkel.

A szerző tanulmányában a politikailag és etnikailag megosztott településeken alkalmazott négyfajta várospolitikát vizsgál. A tradicionális formának tekintett *semleges* stratégia gyökerei elsősorban az angolszász hagyományokban keresendők, és leginkább a liberális demokráciákban alkalmazzák. Ez a fajta politika távotartja magát az etnikai identitás, a hatalmi egyenlőtlenségek és a politikai kirekesztés kérdéseitől, az egyéni szükségletekre és különbségekre helyezi a hangsúlyt, a várospolitika problémáit értékmentes technikai kérdésként kezeli. A *partizán*stratégia ezzel ellentétben elkötelezi magát. A kiválasztott etnikum értékeit és hatalmát támogatja, miközben elutasítja a jogaitól megfosztott csoport követeléseit. A várospolitikába csak a domináns csoport tagjai szólhatnak bele. A várospolitika alapvetően az etnikai hovatartozás szerint osztályozza a lakosságot. A *méltányosság* stratégiája elsődlegességet biztosít a csoportközi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló törekvéseknek. Sok esetben alapvetően különbözik az etnikailag semleges szakemberek által használt funkcionális és technikai kritériumoktól. A méltányosság stratégiáját alkalmazók sokkal inkább tudatában vannak a városban létező csoportok közötti egyenlőtlenségeknek és politikai stabilitás-hiánynak. A *megoldást kereső* stratégia a tüneteken túlmutatóan a szembenállás alapvető okaira próbál megoldást találni. Újrafogalmazza a várostervezés és a közösségek problémáit, elősegítve ezzel a kölcsönös hatalomgyakorlást és az egymás mellett élést.

Belfast: semlegesség és etnikai stabilitás

Belfast Észak-Írország legnépesebb és legfontosabb városa. A lakosság 57%-a protestáns, 47%-a katolikus. (Az elmúlt néhány évtizedben a katolikusok aránya több mint 10%-al nőtt, köszönhetően a magasabb születési rátának és a protestánsok kiköltözésének a környező településekre.) 1969 óta a város a vallási szekták háborújának színtere, területét 15 vaskerítések, acélpalánkokból, téglafalakból álló "békevonal" szeli át. A vallási megosztottság nagymértékben megfelel a politikai és nemzeti határvonalaknak. A protestáns unionisták és lojalisták az 1972 óta közvetlen hatalmat gyakorló britek alattvalóinak tekintik magukat, míg a katolikus nacionalisták és republikánusok magukat íreknek vallják, személyes és politikai lojalitásuk Írországhoz köti őket. A belfasti várospolitikának két alapvető célja az etnikai stabilitás biztosítása a kormánypolitika elvein keresztül, illetve fenntartani a kormányzati semlegességet a protestánsokkal és katolikusokkal szemben. 1972 óta fontos lépések történtek a racionális, objektív és pártatlan politika érdekében. Az etnikumok kérdésének semleges, beavatkozás mentes megközelítése nem tette lehetővé stratégiai tervek kialakítását, a megvalósult intézkedések többsége ad hoc jellegű volt. A problémákra nem létezett egységes, stratégiai terv. A várospolitika, amely központi szerepet játszhatott volna, a társadalmi, gazdasági és vallási problémákkal nem foglalkozott saját hatáskörében.

Johannesburg: méltányosság és városrekonstrukció

Johannesburg Dél-Afrika, lakosságát tekintve legnagyobb és legjelentősebb városa, szélsőséges gazdasági és társadalmi különbségekkel. A város egyik fele egészséges, működőképes és *fehér*, míg a másik feszültségekkel teli, működésképtelen és *fekete*. A többpárti Nemzeti Egység Kormányának megalakulásával és az 1994 áprilisában megtartott demokratikus választásokkal lehetőség nyílt a fekete afrikaiak helyzetének javítására. A városban élő közel 2 millió ember 60%-a fekete, 31%-a fehér. Az apartheid politikájának értelmében a városokat különböző részekre osztották, minden rassz különálló területet birtokolt. Szabadon hagyott földszávok, hegyvonulatok, ipari negyedek vagy vasútvonalak választották el egymástól őket, így csökkentve az egyes csoportok közötti érintkezést. A városközpontok, a jó hírnévnek örvendő területek a fehérek, míg a külvárosi negyedek a feketék birtokában voltak. A partizán jellegű várospolitika funkcionálisan és gazdaságilag is lehetetlen helyzetet teremtett.

1991 és 1995 között a városvezetők alapvető célja a helyi és városi szintű vezetés megalakítása volt. A régi rendszer szakembereinek, a nem kormányzati csoportoknak és a korábban mellőzött fekete közösségek képviselőinek együttműködése révén megváltozott a képviselőlet, a döntési mechanizmusok, a részvétel és a szervezeti struktúra rendszere. Nehéz tárgyalások után a helyi és a városi önkormányzatokat átalakították, politikailag egyesültek a korábbi fehér hatóságok a szomszédos fekete városrészekkel. 1995 végén mind a négy helyi kormányzatban, mind pedig Johannesburg városi tanácsában a feketék abszolút többségbe kerültek. A méltányosság elvein nyugvó poszt-apartheid városfejlesztési elvek célja az egymástól mesterségesen elszakított városrészek és lakosság újbóli integrálása, a megszakított folyamatok újraindítása.

Az apartheid utáni korszakban a johannesburgi újjáépítéssel kapcsolatban két alapvető felfogás alakult ki. A brit és európai gyökerekre visszavezethető tradicionális várostervezési modellt a szabályozott ellenőrzés, a centralizált és hierarchikus döntéshozás, illetve a közösségekkel való konzultáció hiánya jellemzi. Ez sok tekintetben nem felel meg a fekete lakosság által támasztott igényeknek, így a tervezésnek egy új modellje alakult ki, amely egyesíti a hagyományos térbeli tervezést a társadalmi és gazdasági tervezéssel, újjászervezi a költségvetést a fejlesztési politika céljainak megfelelően, illetve elkötelezett a szegény és marginalizált emberek felzárkóztatása érdekében. Az ezeket az elveket vallók merőben más személyes történelmi háttérrel rendelkeznek, mint a tradicionális modell képviselői. Legtöbbjük olyan fekete afrikai, akik képzetlenek a technikai, jogi és szabályozási kérdésekben, tapasztalataik leginkább a közösségi fejlődéssel, a társadalmi mobilizációval és azokkal a tárgyalásokkal kapcsolatosak, melyek célja az apartheidtel szembeni ellenállás és az alapvető életkörülmények javítása volt.

A várostervezés és az etnikumok versengése

A brit kormányzat belfasti politikája során alapvető feladatának az etnikai stabilitás fenntartását és az erőszak megelőzését tekintette, míg Johannesburgban az újjáépítést és a helyzet normalizálását tűzték ki célul. Az absztrakt politikai célokat a város vezetésének kell a napi döntések szintjén képviselnie. Belfastban a kormányzat elfogadta és megőrizte a város területi-etnikai megosztottságát, ezzel ellentétben Johannesburgban mind a döntéshozó mechanizmusokat, mind pedig a város területi felosztását át kellett alakítani. Az apartheid idején az egyoldalú, kirekesztő politika erőteljes szabályozást és irányítást követelt meg a változtatások véghezviteléhez és a hatalom fenntartásához. A változások után a döntéshozók erkölcsi kötelessége a múlt hibáinak jóvátétele, az apartheid alatt kialakított rendszer és megosztottság teljes átalakítása. Ezt a folyamatot azonban nagyban hátráltathatja a pénzügyi konzervativizmus és az államigazgatás gyengesége. Mindkét várost együttesen jellemzi a fejlesztési elképzelések és a szabályzó-irányító funkciók integrálatlansága.

A várospolitikai kényes helyzetben van a tágabb ideológiai és politikai célkitűzések véghezvitelében. Belfastban lappangó ellenségeskedés közepette kell az etnikumok közötti viszonyok rendezésére és a békés viszonyok kialakítására törekedni. Az apartheid utáni Johannesburgban az újjáépítés és az etnikai megbékélés folyamata összekapcsolódik az ország történelmi tárgyalások során kialakított politikai kiegyezésével. A nagypolitikai irányvonalnak megfelelő várospolitikai kialakítása nem könnyű feladat. Mindkét városban a stabilizációra és újjáépítésre tett kísérletek olyan súlyos dilemmákat jelentenek, melyek a legfelsőbb szintű várospolitikai célok megvalósulását veszélyeztetik. Belfastban a stabilizáló politika a béke megteremtésének esélyét csökkentheti azáltal, hogy "térbeli" akadályokat hoz létre, míg Johannesburgban az újjáépítésre való törekvés sok esetben az apartheid térbeli megosztottságát nem felszámolja, hanem megszilárdítja.

A belfasti és johannesburgi példa tanulsággal szolgálhat a világ más, hasonló adottságú városainak vezetői számára is. Azok a várospolitikai stratégiák, melyek az etnikumok egymás mellett élését hivatottak elősegíteni, kritikus szerepet töltenek be a megbékélés egész folyamatában. A helyi és nemzetközi béke és újjáépítés nem valósulhat meg ezek figyelembevétel nélkül.

Ságvári Bence

[Vissza](#)

Lengyelek és zsidók (Válogatás Więż legújabb tematikus számából)

Więż (Numer specjalny.) Warszawa, 42. rok. 1999. 7. no. 9-91. p.

A Więż hasábjain szinte kezdetektől fogva szerepel a lengyel-zsidó kapcsolatok fájdalmas és nehezen megoldható problematikája. Erről tanúskodik, hogy a folyóirat 40. évfolyamában a korábban publikált tárgyba vágó írások java részéből egy teljes tematikus számot lehetett összeállítani Közös ég alatt címmel.

Most Jan Tomasz Gross Vámpír évtized: három esszé a zsidókra, lengyelekre, németekre és kommunistákra vonatkozó sztereotípiákról 1939-1948 című műve készíti a szerkesztőséget, hogy e témakörből újabb tematikus számot jelentsen meg.

Gross munkája bizonyos értelemben új korszakot nyit a lengyel-zsidó kapcsolatok irodalmában azáltal, hogy - legalábbis szándéka szerint - rengeteg forrásdokumentumra támaszkodva mindössze konstatál, és senkit-semmit nem mentetget. Ezzel végetért a magyarázkodások korszaka, ahogy azt a Lengyelek és zsidók a vámpír évtizedben szlogenje alatt rendezett kerekasztal egyik szerkesztőségi képviselője megállapította. E beszélgetésen három történész (Włodzimierz Borodziej, Andrzej Frieszke és Dariusz Stola), egy zsidó vallású szociológus (Helena Datner) és három szerkesztőségi munkatárs vett részt.

A vita résztvevőinek előljáróban abban könnyűszerrel sikerült egyetértésre jutnia, hogy a vészkorszak lengyel-zsidó viszonyairól való eszmecsérékre mindenekelőtt a lengyeleknek van szükségük. A két nép kapcsolatairól azért kell egyértelműen és köntörfalazás nélkül szólni, mert együttélésük légköre csupán ebben tisztulhat meg.

A kerekasztal viszont nem tartotta meggyőzőnek sem a zsidókat feljelentő lengyelekre, az ún. "smalcovnikokra" és az üldözötteket bujtató-segítő lengyelekre vonatkozó adatokat. Egybehangzó vélekedés szerint mindkét csoport tagjai nagyon kevesek voltak. A lengyel társadalom meghatározó többsége a zsidókat idegen elemnek, a lengyel "ház" albérlőinek tekintette, s ennek megfelelően közömbös volt a 800 ezernyi elpusztult - valójában - honfitárs iránt.

A szóban forgó kérdésekben az újabb nemzedékek sem látnak tisztán. Annál is kevésbé, mert a tankönyvek a vészkorszakról alig-alig szólnak. (Erről Andrzej Friszke dolgozatának ismertetésekor még bőven esik szó.)

Gross könyve a kerekasztal-beszélgetés résztvevői körében a legélesebb kritikát az 1939. évi megszállás után a szovjetek szekerét toló és lengyelfaló zsidók dicstelen szerepének lagymatag kezelése miatt kapta. Ez az elnéző pertraktálás szöges ellentétben áll a szerző más vonatkozásokban - csak dicsérhetően - tanúsított objektív szigorúságával.

A kerekasztal zsidó résztvevője a mindenkori, de különösen a vészkorszaki lengyel-zsidó félreértések és konfrontálások okát abban látja, hogy a zsidó nemzet mindvégig fenntartotta izoláltságát. Az más kérdés, hogy az izoláció azért marad-e fenn, mert a lengyelországi zsidók nem akartak vagy pedig nem tudtak asszimilálódni.

Végül pedig ez a figyelmeztetés hangzott el: amikor a lengyelekről és a zsidókról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk a szokványos emberi gyarlóságról, sőt: az aljasság eseteiről sem. Ezeket az eseteket elhallgatni nem más, mint a nemzeti önbecsülést fatális módszerrel helyettesíteni.

xxx

Andrzej Friszke egy 1997. évi elemzésére támaszkodva mutatja be a lengyel tankönyvek zsidókkal foglalkozó részleteit.

A tankönyvekre, mindenekelőtt a történelemkönyvekre elsősorban az jellemző, hogy bennük a zsidókról szóló információk esetlegesek, s nem képeznek semmiféle történetileg hitelesített folyamatot. Itt-ott egyszerűen csak megjelennek, de nem tudni: honnan és mivégre. Rendszerint nincsenek információk arról, hogy mivel foglalkoztak, miért települtek le Lengyelországban, hol koncentráltak a leginkább, milyen volt társadalmi helyzetük, illetve hogy milyen szerepet játszottak a társadalmi folyamatok előrevitelében. A lengyelek zsidóellenes magatartása, az antiszemitizmus e tankönyvekben alig bukkan fel, ha egyáltalán felbukkan.

A holocaust a tankönyvek túlnyomó részében teljesen hamis színben tűnik fel, és szinte kizárólagosan a megszálló hatalom vétke gyanánt. Mítosszá emelkedik a megszállás alatti közös sors emlegetése, holott a németek egészen másképpen bántak a lengyelekkel, mint a zsidókkal.

Mindazonáltal akadnak tiszteletre méltó törekvések is a tankönyvírásban. Ilyen Anna Radziwiłł és Wojciech Roszkowski közös munkája és Andrzej Garlicki könyve. Ennek ellenére kétséges, hogy széles körben vennék használatba őket a lengyel iskolák, mivel túlságosan részletezők, olyannyira, hogy felsőoktatási tankönyvnek is beillenének.

A következtetések önként adódnak: a lengyel általános és középiskola egyaránt megkívánja a huszadik századi történelem új, szintetikus előadását. Ennek keretében a zsidók története és a lengyel-zsidó együttélés meg kell, hogy találja a maga helyét, bár ez nem mehet túlságosan a részletekbe. Azonkívül, hogy ez az elképzelt tankönyv természetesen áttekinthető képet fest majd a politikai történeletről, helyet fog biztosítani az ország társadalmi

változásairól és nemzetiségi, illetve vallási differenciálódásáról szóló ismereteknek is.

Egy ilyen tankönyv nem mutathatja be kritikátlanul az állam és a nemzet történetét, ezzel párhuzamosan azonban határozottan építenie kell a szabadságharcos, függetlenségi és demokratikus tradíciókra. A második világháborús embertelenségek, a zsidók kiirtását célzó cselekmények háttérbe sorolása vagy elhallgatása megengedhetetlen.

xxx

Tadeusz Witkowski az amerikai lengyelek és zsidók viszonyáról írt cikkét azzal kezdi, hogy a rendkívüli állapot idején maga is megtapasztalta a lengyel antiszemitizmus kiterjedt jellegét és bornírtságát. Ez utóbbit akkor, amikor letartóztatása után kiderült, hogy nem zsidó, mindjárt "mint lengyel a lengyellel" akart vele a vizsgáló tiszt beszélni. Sajnos, a Szolidaritás sem volt mentes ettől a "morbus polonicustól".

Érthető, hogy az USA-ba szakadt lengyelországi zsidóknak a kommunista rendszer megdöntéséig minden okuk megvolt kételkedni a lengyel-zsidó kiegyezés lehetőségében. E meggyőződésük mindmáig tart.

Így az amerikai lengyel körök szüntelenül küszködnek azzal a sok panaszos levéllel, amelyet a - holocaust sérelmeit és a Honi Hadsereg antiszemitizmusát felróva - a hajdani zsidó honfitársak juttatnak el a tömegkommunikációhoz. Egy másik jellemző eset: a Studium Papers 1989. évi 2. számában beszámoltak arról a közvéleménykutatásról, amelyet lengyelországi - nem zsidó és zsidó - emigránsok körében folytattak. A megkérdezett keresztény lengyelek - miközben elismerték saját mulasztásaikat a holocaust idején - egytől-egyig a jövő felé tájékozódtak, a lengyel-zsidó megbékélés mellett álltak ki. Velük szemben a torontói rabbi, Dow Marmur a megbékélés lehetőségét illetően szkeptikusan nyilatkozott, mondván: a történet nem fejeződött be, hanem tovább folytatódik.

Hasonló álláspontot képviselnek más zsidó személyiségek is, különösen az auschwitzzi kereszt felállítása váltott ki a kombattáns zsidók körében elítélő nyilatkozatokat és tüntetéseket.

Czesław Milosz - igaz, Kosovo példáján - azt találta mondani, hogy a különféle rendű és rangú nacionalizmusok fontos összetevője az ártatlanság mítosza. Ez a mítosz az előttünk álló években az egyik fő akadálya lesz a lengyel-zsidó megbékélésnek. Számos jel utal arra, hogy az anyaországban előbb lehet majd eljutni a megbékélésig, mint az emigrációban.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Nemzetközi diplomácia és a koszovói válság

Caplan, Richard: International diplomacy and the crisis in Kosovo= International Affairs, 74. vol. 1998. 4. no. 745-761. p.

Az 1998 februárja óta bekövetkezett koszovói események jól szemléltetik, hogy a volt Jugoszláviában folyamatosan fennáll az erőszakos konfliktus lehetősége - írta a szerző 1998. augusztus 1-én. A koszovói erőszakhullámra gyorsan de bártalanul érkezett a nemzetközi reakció. Három hónappal később a brit védelmi miniszter, George Robertson a következőket nyilatkozta: "A világ tanult a boszniai leckéből. A nemzetközi közösség most már tudja, hogy egységesnek, keménynek és határozottnak kell lennie..."

E merész kijelentés egy olyan alapvető feszültséget takar, mely a nemzetközi közösség céljaiban érhető tetten. A feszültség a regionális stabilitás követelményei körüli megfontolásokban rejlik. E megfontolások között van a területi feldarabolás megakadályozása és az, hogy Belgrádot rávegyék a tárgyalásos rendezésre.

Bár e megfontolások ésszerűek, a belőlük fakadó politika paradox módon Belgrád merészségéhez és az albán népesség radikalizálódásához vezetett. Bármennyire is elítélte a nemzetközi közösség Belgrád politikáját az egész jugoszláv konfliktus ideje alatt, sok tekintetben megegyeztek Koszovót illetően a felek érdekei - így végül is a nemzetközi közösség hajlandó volt tolerálni bizonyos határok között, sőt elő is segíteni a szerb irányítást Koszovóban. Mivel a nemzetközi közösség nem nyújtott hatékony segítséget a koszovói albánoknak az önrendelkezésért folytatott harcukhoz, sokan fegyverhez nyúltak.

A nemtörődomség mintapéldája

A század túlnyomó részében a koszovói albánok szerb uralom alatt éltek, és ez idő alatt a szerbek kemény kézzel bántak velük. De mivel a kisebbségi jogokat egész mostanáig a tartomány belső ügyeként kezelték, és egy állam belügyeibe való beavatkozás tiltott dolog, a nemzetközi közösség általánosságban kis figyelmet fordított Koszovóra Jugoszlávia szétesését megelőzően. Jugoszlávia szétválása kényszerítette ki, hogy valamennyi jugoszláv nemzetiség önrendelkezésének kérdése a nemzetközi napirendre kerüljön. Azonban az EK biztosította, hogy Koszovó lekerüljön onnan.

Az EK 1991 szeptemberében felállított egy egyeztető bizottságot, a Badinter Bizottságot, mely számos fontos véleményt fogalmazott meg Jugoszlávia és alkotórészei törvényes státuszát illetően.

1991 novemberében az EK illetékes bizottsága konstatálja, hogy Jugoszlávia "a felbomlás állapotában van... a köztársaságok, melyek függetlenséget követelnek, új államok, melyeket a volt-Jugoszlávia területén hoztak létre". E megállapítás igen fontos volt, mert Jugoszlávia felbomlása azt jelentette, hogy a korábbi köztársaságoknak eljuttatott nemzetközi segítség nem az elszakadást szolgálta, ami az ENSZ kartájjával összeegyeztethetetlen lett volna. Sőt az új, szuverén államokat a megszokottnál nagyobb arányú nemzetközi védelem illette meg. Koszovó azonban 1989-ig csupán egyike volt Szerbia autonóm tartományainak, ekkor azonban ezt a státuszát is elvesztette.

Feltehető, hogy ennek következtében az EK nem volt hajlandó megfontolni Koszovónak 1991 decemberében a független államként való elismerésre vonatkozó kérelmét.

A biztonság és a kisebbségi jogok közti kapcsolatot a jugoszláv konferencia keretében az EK béketárgyalásain teremtették meg 1991 őszén Hágában. A Carrington-konvenció tervezete Koszovó és Vajdaság visszavont autonómiájára történő nyilvánvaló utalással azt kívánta, hogy "a köztársaságok alkalmazzák jóhiszeműen és a maguk teljességében az 1990 előtt létezett autonóm tartományokra vonatkozó előírásokat." Am abban az erőfeszítésben, hogy Miloević elnökkel elfogadtassák az egyezményt, Carrington és csapata rendkívüli engedményt tett és eltörölte ezt a követelményt az egyezményből. 1996 áprilisában az EU úgy nyilatkozott, hogy a JSZK és a nemzetközi közösség közötti kapcsolatok javulása többek közt a JSZK-nak Koszovó autonómiájához való "konstruktív hozzáállásától" fog függeni.

Ezek az engedmények óriási csalódást okoztak a koszovói albánoknak. De a legnagyobb csalódás az 1995-ös daytoni tárgyalásokkal jött el, mely csupán formálisan oldotta meg a boszniai konfliktust.

A béke ára

Talán volt még egy ok is, amiért Koszovónak nem szenteltek figyelmet Daytonban: mivel Koszovóban nem volt háború, úgy vélték, hogy nincs is sürgető szükség arra, hogy a kérdéssel foglalkozzanak. E tekintetben Ibrahim Rugova, a koszovói albán vezető saját sikere áldozatává vált.

Több mint hat éven át Rugova békésen vezette át a 2 milliós koszovói albánokat a legnehezebb időkben. Új törvényeket hoztak: 1989-ben megtiltották, hogy az albánok a hatóságok külön engedélye nélkül adjanak vagy vegyenek ingatlant. Albánok tízezreit bocsátották el a munkahelyeikről, a hallgatóknak megtiltották, hogy belépjenek az egyetemi épületekbe, és új tanmenetet vezettek be - szerb nyelven és szerb szemszögű történelmet tanítva. Az albánok elleni rendőrségi erőszak napi gyakorlattá vált. Rugova Ghandiéhoz hasonló erőszakmentes ellenállása elősegítette, hogy kiépüljön egy hatalmas, albánok vezette politikai, kulturális, oktatási, egészségügyi és média struktúra. Rugova úgy vélte: így fokozatosan elnyerheti a nemzetközi közösség támogatását Koszovó függetlenségéhez.

Miloević pedig éppen azért tűrte meg Rugova erőszakmentes ellenállását, mert így kívánta az albánokat nyugalomban tudni. A nemzetközi közösség azonban mindig nyilvánvalóvá tette, hogy nem fogja támogatni Koszovó függetlenségét, mert nem támogatja az elszakadást és a határok átrajzolását, ami lappangó történelmi követeléseket ébreszthetne fel a régióban.

Eközben a szomszédos Boszniában a nemzetközi közösség hajlandó volt az erőszak útján megszerzett területek legitimizálására. Veton Surroi, a pristinai Koha Ditore főszerkesztője szerint sok albán azt a következtetést vont le, hogy a "nemzetközi figyelmet csak háború útján lehet megnyerni".

Az elárultatás érzése adott tehát erősödő támogatást a szeparatista Koszovói Felszabadítási Hadseregnek, az UCK-nak - nemcsak Koszovóban, de a szomszédos Albániában és Macedóniában is. 1998 júliusára ellenőrzésük alá vonták Koszovó területének 30%-át. A szerb ellentámadások az UCK pozícióit erősítették.

Nagyrészt a nemzetközi diplomácia számlájára írandó a koszovói albánok radikalizálódása, és Miloević felbátorodása.

1998 február 23-án pl. az USA megbízottja, Gelbard dicsérte Milosevicnek a daytoni folyamathoz való konstruktív hozzáállását és jelezte, hogy Amerika kész eltörölni több, a JSZK ellen irányuló szankciót, s Pristinában kijelentette, hogy az USA "nagyon élesen elítéli a koszovói terrorista akciókat". Röviddel ezután történt, hogy Milosevic az első nagyarányú támadássorozatot indította el a helyi lakosság ellen, megölve egy tucat albánt - köztük számos fegyvertelen civilt .

Több tényező is hozzájárult a kezdeti bizonytalankodásokhoz.

Első helyen említendő a nagyhatalmak közötti megosztottság, amennyiben az oroszok nem voltak hajlandók a szankciókat támogatni, és néhány állam a büntető eljárásokat enyhíteni kívánta.

A másik gátló tényező a szerb szuverenitás kérdése volt. A humanitárius elvek védelmében történt beavatkozások sem mind törvényesek, különösen nem, ha erő alkalmazását is magukban foglalják. A nagyhatalmak tehát félték megsérteni a szerb szuverenitást. Ezen aggodalmak vezették Németországot júniusban ahhoz, hogy elutasítsák a NATO részéről az erő alkalmazását az ENSZ Biztonsági Tanácsa felhatalmazása nélkül.

A harmadik tényező pedig az volt, hogy a nemzetközi közösség és Miloević paradox módon egyetért néhány alapvető célt illetően. Amint Miloević, úgy a nemzetközi közösség is élesen ellenzi Koszovó függetlenségét, bár különböző oknál fogva. Az USA és a nyugati államok egyetértenek abban: egy független Koszovó létrehozása megkönnyíti Boszniában a szeparatista erők győzelmét az integráció hívei felett, és hogy az a törékeny béke, amit ott összekovácsoltak, összetörhet. Egy független Koszovó destabilizálná Macedóniát, ahol az albán kisebbség legalább a népesség negyedét alkotja, és szintén elégedetlen a helyzetével. Attól is tartottak, hogy esetleg Koszovó csatlakozna Albániához. Végül ott van az az általános értelemben vett aggodalom, hogy egy független Koszovó pozitív példát jelenthetne számos más európai önrendelkezési mozgalom számára. Miloevićnek és a nemzetközi közösségnek közös érdeke tehát, hogy letörje a militáns szeparatizmust Koszovóban, bár nem értenek egyet a megoldás módjában. Így június közepére a Kontakt Csoport már nem ragaszkodott többé a belgrádi különleges egységek visszavonásához, hanem szerényebben csak azt követelte: állítsa le Belgrád a támadásait a civil lakosság ellen Koszovóban.

A lehetséges megoldások

A koszovói albánok radikalizálódása beszűkítette a kompromisszumos megoldások körét.

Ma az albánoknak kevesebb okuk van arra, hogy Jugoszlávia része maradjon a tartomány. Mind a szerb Szocialista Párt mind az ultranacionalista Radikális Párt ellenzi a koszovói albánok helyzetének stabilitását. Csak a nemzetközi közösség óriási nyomásának köszönhető, hogy a szocialisták hajlandóak egyáltalán megfontolni a koszovói autonómia lehetőségét.

A tartós béke egyik követelménye tehát úgy tűnik egy új, demokratikus jugoszláv vezetés megalakítása lenne - mely tiszteletben tartaná valamennyi, az államot alkotó nép jogait. Jelenleg azonban a szerbiai ellenzék ambivalens.

Végül is elképzelhető egy olyan kompromisszumos megoldás, mely Jugoszlávia harmadik köztársasága státuszát adná Koszovónak Szerbia és Montenegró mellett. Ezt javasolta nemrégiben három prominens koszovói albán: Gazmend Pula, a koszovói Helsinki Bizottság vezetője, Mahmut Bakalli, Rugova tárgyaló delegációjának tagja, és Adam Democi, Koszovó Parlamentáris Pártjának vezetője. Ilyen rendezés mellett Koszovónak saját alkotmánya lenne, és maga intézné belügyeit, vétőjoggal a legfontosabb szövetségi ügyekben. Emellett a szövetségi kormány felelősségi körébe tartozna a honvédelem, a pénzügyi -és külpolitika. Mindez nem tenné szükségessé Jugoszlávia nemzetközi határainak megváltoztatását, bár a Badinter Bizottság logikája szerint Koszovó új államként történő elismertetésre lenne jogosult.

A szerbek általában ellenzik egy harmadik köztársaság elképzelését, részben azért, mert attól félnek, hogy ez gyengítené hatalmukat a szövetségben, különösen most, hogy többé nem lehet számítani Montenegró támogatására. Montenegró új vezetése hasonló okoknál fogva veti el az ötletet: 650 ezres népességével "harmadhegedűssé" válna. Az sem teljesen világos, hogy a koszovói albánok többsége elfogadna-e egy konföderatív megoldást.

A veszély abban áll, hogy a nagyhatalmak ismét ugyanazt a hibát fogják elkövetni, amit Boszniában, ahol a háborús

felek jóakarátára bízták, hogy tiszteletben tartják-e a tűzszünetet, miközben a politikai megoldásról tárgyalnak.

Mindenesetre a kompromisszumos megoldások köre csökkenni látszik, növekvő támogatást kap a szerbek körében is a radikális megoldás: az elszakadás. Sok szerb tudja, hogy az idő a koszovói albánoknak dolgozik demográfiai értelemben. A következő évszázad közepére a szerbek kisebbségben lesznek Szerbiában. Ez az aggodalom készítette Aleksandar Despičet, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökét arra, hogy 1996 júniusában Koszovó felosztását javasolja a szerbek és albánok között. Dobrica Ćosić, Jugoszlávia korábbi elnöke szintén az etnikai határok mentén történő felosztást szorgalmazta.

Ha lenne is valami fajta felosztás, hol húzódná a határ a két entitás között? Megosztanák Koszovó ásványi anyag lelőhelyeit és energiaforrásait? Hogyan garantálnák Szerbia vallási és nemzeti műemlékeinek megközelíthetőségét, illetve a szerb kisebbség jogait? Koszovó viszonylagos nemzetiségi egysége legalábbis azt jelenti, hogy a kettéosztást valószínűleg nem követné tömegmészárlás és menekültáradat, mint Bosznia felosztásakor. Ugyanígy a kettéosztást nem vonná maga után a tolerancia és multikulturalizmus elvesztését, mert a koszovói szerbek és albánok hosszú időn át éltek már együtt. Koszovó egészének függetlensége hasonló előnyökkel járna, mi több, az új államot egészségesebb gazdasági bázissal látná el.

A kettéosztás vagy a teljes függetlenség azonban nem küldene-e helytelen üzenetet a többi szakadár nemzetiségnek a térségben? - teszi fel a kérdést a szerző. A nemzetközi közösség vissza kell hogy utasítson minden egyoldalú elszakadási követelést azokban az esetekben, ahol a nemzeti kisebbségek számára biztosítva vannak a jogukat garantáló demokratikus mechanizmusok.

Ám ahol a kisebbség brutális diszkriminációnak van kitéve a központi hatóságok részéről és nincs módja a demokratikus érdekvédelemnek, a nemzetközi közösség hajthatatlan ellenállása az elszakadással szemben csak megerősít egy igazságtalan status quot. *Talán szükség lenne annak a történelmi megfontolásnak a felülvizsgálatára, mely a határok sérthetlenségére vonatkozik.*

fordította: **Kincses Ágnes**

[Vissza](#)

A népcsoportok közötti házasság és Kanada letelepítési politikája

Nogle, June Marie: Settlement Assistance and Inter-marriage for Immigrants to Canada. = Immigrants & Minorities. 17. vol. 1998. 2. no. 23-35. p.

Az Egyesült Államok és Kanada egész történelme során fogadott bevándorlókat. Amíg viszont az USA a fő hangsúlyt a családok újraegyesítésére helyezi, Kanada átgondolt politikát folytat annak a célnak az elérése érdekében, hogy minden lehetséges kérvényező a lehető legjobban beilleszkedjen a társadalom életébe. 1967-ben egy pontozáson alapuló rendszert vezettek be, amely nemzetiségre való tekintet nélkül azokat a pályázókat választja ki, akik a pontok alapján várhatóan a legjobban be tudnak illeszkedni a fogadó ország társadalmi és gazdasági életébe. A pontokat a jelöltek iskolai végzettségre, szakképzettségre, nyelvtudásra kapják, és arra, milyen mértékben tart igényt rájuk ezek alapján Kanada, illetve hogy kezességet vállal-e valaki eltartásukra. Három kategória alakult ki ezek alapján: "független" bevándorlók, akiket saját teljesítményük alapján soroltak a Kanada számára kívánatos kérelmezők közé, a "javasolt" bevándorlók, akikért rokonok vagy barátok rövid távú anyagi felelősséget vállaltak, illetve a "támogatott" bevándorlók, akiket családtagok fognak hosszú távon is eltartani az országban.

Az új országba való beilleszkedés mértékét jól mutatja az ott kötött házasságok száma. A témában lefolytatott vizsgálatok szerint a saját népcsoporton belüli házasságok magas aránya azt sugallja, hogy léteznek a társadalmi határok a bevándorlók és a többiek között. Miután elég nagy kulturális távolságot kell áthidalni a népcsoportok között a házasság előtt, a csoporton belüli házasság az első generációs bevándoroltakra jellemző. Ha azonban a pontokra alapozott engedélyezési eljárás eléri célját, vagyis a leginkább alkalmazkodni képes kérelmezőket választják ki, akkor az így bekerült emberek inkább a nem saját népcsoportjukba tartozókkal lépnek házasságra.

A cikk szándéka az, hogy bemutassa az asszimilációs politika hatását a népcsoportok közötti házasságok példáján. Hipotézise a következő: azok a bevándorlók, akiket nem támogatott senki gazdasági téren, könnyebben házasodnak úgy, hogy nem veszik figyelembe házastársuk születési helyét. Azok a bevándorlók viszont, akik letelepedésük idején segítséget kaptak közvetlen környezetüktől, jobban kötődnek saját etnikai csoportjukhoz, és inkább innen választanak házastársat.

A népcsoportok közötti házasságot három tényező befolyásolja, vonatkozó vizsgálatok szerint: egyéni tulajdonságok, hajlam az ilyen házasságra és a lehetőségek. Az idősebb emberek, a nők és azok a bevándorlók, akik erős tradíciókkal rendelkező népből származnak, inkább saját etnikumukból választanak házastársat. Ezzel ellentétben a tanulás és a nyelvtudás a népcsoporton belüli házasság ellen hat.

A házasság létrejöttének körülményei is fontosak, hiszen a népcsoporton kívüli házasság nem lehetséges akkor, ha a különböző népek nem találkoznak, nem élnek földrajzilag közel egymáshoz. Az elérhetőség szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy a különböző etnikumok kommunikálni, barátkozni kezdjenek egymással, majd pedig házasodni egymás közt.

A család és a barátok megkönnyíthetik az új bevándorló beilleszkedését, de ez elsősorban a saját népcsoportjára érvényes. A még nem házas immigránsokat abban a reményben, hogy "kiházasítják" őket, etnikumukhoz tartozóknak mutatják be. Legtöbbször be is következik a házasság. Azok viszont, akiket függetlenként nem segített senki, hajlamosabbak lehetséges partnerüket saját személyes igényeik szerint keresni, tekintet nélkül származásukra.

Az 1967-ben bevezetett, pontozásos szisztémán alapuló kiválasztás hatásának elemzésére a Bevándorlási és Munkaügyi Hivatal egy vizsgálatot indított. Véletlenszerűen választották ki a vizsgálati alanyokat az 1969 és 1971 között Kanadába érkezett bevándorlók közül. Egészen pontosan 16 668 embert ölelt fel a kutatás. Kérdőíves módszerrel dolgoztak: érkezésük után hat hónappal, egy évvel, két évvel és három évvel küldték ki számukra a kérdéssorokat. (Így az adatgyűjtést 1974-ben fejezték be.) Az első két kérdőív kitöltése során még tíz nyelv közül választhatott a bevándorló, a harmadik és a negyedik már csak vagy angolul, franciául, olaszul, görögül és portugálul volt kitölthető. A kérdőíveken nem pontosan ugyanazokat a kérdéseket tették fel: az első például tudakolta a bevándorlás okát, a negyedik pedig már a társadalmi elfogadottságot is firtatta. Voltak állandóan feltett kérdések is, ezek a tartózkodási helyet, családi állapotot, munkaviszonyt, gazdasági helyzetet kérdezték.

A válaszadókat négy csoportba sorolták a harmadik év végi családi állapot szerint:

- nem házas,
- házastársa kanadai,
- házastársa más nemzetiségű bevándorló,
- házastársa saját nemzetiségéből került ki.

A válaszolók 64,9 %-a nem volt házas a harmadik év végén. Az itt házasodók többsége saját népcsoportján belülről választott házastársat (23,9 %). Csak 6,2 % -uk kötött házasságot kanadai születésű emberrel.

Szignifikáns különbség van a "független" és a "javasolt" bevándorlók házasodási szokásai között. Az előbbieket 8,5 %-

a, míg az utóbbiaknak csak 2,3 %-a választott magának kanadai társat. A függetlenek csupán 20,9 %-a döntött saját nemzetiségű férj/feleség mellett, míg a másik csoportnál ez a százalék 28,8.

A vizsgálat nem, életkor, iskolai végzettség és származási hely szerint is különbséget tett a házasodási szokások között. A nők 77,4 %-a, míg a férfiaknak csak 58 %-a maradt egyedülálló a harmadik év végére. 7,4 %-kal többen döntöttek az egyedüllét mellett a felsőfokú végzettséget szerettek közül, mint azok, akik legalább középiskolát végeztek. Az Ázsiából, Latin-Amerikából vagy a Karib-tenger vidékéről jöttek majdnem harmada az ugyanonnan bevándoroltak közül választott párt magának, Európából, Amerikából, illetve a Csendes-óceán szigetvilágából jötteknél ugyanez az arány jóval kevesebb, mint 25 %.

Az eredmények tehát egybevágóak azokkal a korábbi megállapításokkal, melyek szerint a társadalmi kapcsolatok, elsősorban saját etnikumon belül, különböző mértékben ugyan, de befolyásolják a befogadó társadalomba történő beilleszkedést.

A korábbi kutatások inkább az alkalmazkodást és a társadalomba való beilleszkedést vizsgálták, ez a mostani azonban az asszimilációt tekintette kutatási tárgyának. Ezen belül kiemelte a népcsoportok közti házasságot - mint hipotézise szerint - megfelelő mutatót az asszimiláció mérésére, s a kutatás megpróbálta tesztelni, vajon valóban képes-e ez a kiemelt pont megmutatni a bevándorlók befogadó társadalomba történő asszimilációját. Azonban a három év rövid időnek bizonyult, a vizsgálat nem igazolta egyértelműen a kanadai új bevándorlási politika megfelelő vagy nem megfelelő voltát. A vizsgált időszak alatt az új módszerrel kiválogatott bevándorlók megtartották nemzetségükből adódó sajátosságaikat, a vizsgálat esetében házasodási szokásaikat. Bár apró jelek már mutatnak arra - például a függetlenként érkezettek kevésbé választanak azonos népcsoportból társat -, hogy hosszabb távon a politika eléri célját, a kiválasztott idegenek gond nélkül be tudnak illeszkedni a kanadai társadalom életébe, akár az asszimiláció szintjéig is eljutnak.

*fordította: **Biczó Krisztina***

[Vissza](#)

Demokrácia rendeletre - Közép- és Dél-Afrika helyzete a hidegháború után

Gedlu, Mesfin: Democracy by order - sub-Saharan Africa after the Cold War.= Perspectives, 1997-1998. 9. no. 97-107 p.

Az elmúlt három évtizedben Közép- és Dél-Afrika szenvedett legtöbbször a diktatúrák alatt. A szuperhatalmak akadályozták meg a diktátorok megbuktatását érdekeiknek megfelelően. A világpolitikai helyzet konszolidációja halvány reményt adott arra, hogy a terület számára elérhető a béke, a stabilitás és a demokrácia. De a régió nagy részén a demokrácia "bevezetése" polgárháborúhoz és társadalmi krízishez vezetett, amiből nem tudtak kilábalni. Az 1990-ben uralkodott optimista hangulat eltűnőben van a társadalmi problémák hatására. Nem mindenki örül annak a nyomásnak, amely a demokratikus társadalmi átalakulás irányába hat, sőt nem is biztos, hogy az autokratikus vezetők hatalma felelős és demokratikus gondolkodású személyek kezébe kerül.

Az átalakulás folyamatát vizsgálva öt fő probléma különíthető el.

1. Afrikában elsősorban a nemzetközi tőke támogatja a demokráciát, s nem a nyugati országok ragaszkodnak ehhez a társadalmi formához. Ugyanis a nyugat hosszú időn keresztül segítette a diktátorokat és a nem demokratikus országokat egész Afrikában, néha közvetlen katonai beavatkozással is, ha érdekei azt kívánták. Az afrikai militarista hagyomány, a fegyverek vak imádata, a mássággal szembeni intolerancia nem érthető meg anélkül, hogy figyelembe ne vennénk a konfliktusokba kényszerülve beavatkozó külhatalmokat. Például 1980 és 1988 között az USA kormányzata több mint 500 millió dollárral segítette Libériában Doe uralmát, aki hatalomra kerülése után bemutatta a televízió - félelemkeltés céljából - az előző hatalom vezetőinek meggyilkolását. Az országban mindennaposak az önkényes letartóztatások, verések, kínzások - az USA külügyminisztériumának beleegyezésével. Szomáliában ugyanez történt meg Siad Barre elnöksége alatt.

2. A demokratikus átalakulás sajátos új hulláma a nyugat által irányított globalizációs politika része, amely különböző szervezetek és intézmények támogatását élvezi. A cél a hidegháború utáni új rend megteremtése. Belekényszerítik a déli országokat is az egész világra kiterjedő piaccgazdaság rendszerébe, noha annak alapvető szabályai és intézményrendszere délen még nem tudott kialakulni. (Közép- és Dél-Afrika gazdasága a világpiac termelésének csupán 1,5 %-át teszi ki.) A régió csak 2030-ra tudja elérni a fejenkénti 400 USA dolláros jövedelmet; 1980 óta a külső adósság háromszorosára nőtt.

3. Nem mindenütt vezet azonos eredményre a demokratikus társadalmi rend és a gazdasági feltételek átalakulása. Meg is erősödhetnek az antidemokratikus vezetők azzal, ha felvállalják programjukban a gazdasági reformokat, a költségvetés rendbehozását, az adósságok visszafizetését. A vezető gazdasági hatalmaknak igazán ez a lényeges, a többi dolog csak a szövegek szintjén.

Nemcsak az afrikai kormányok felelősek az országukban felmerülő problémákért, nem lehet mellőzni a külső okokat sem: a kívülről diktált beruházásokat, a csökkenő árakat, a protekcionizmust és az egész világra kiterjedő recessziót. Persze a nemzetközi szervezetek programjai megpróbálnak segíteni az afrikai országokon, különösen a munkanélküliségre, az alacsony jövedelmekre és az általános nyomorra keresnek orvosságot. A segítő kéz politikáját alátámasztja az az ideológia, miszerint a nyugat felelős a világ többi részéért, mivel magasabb rendű náluk. Némely szerző ezt "új imperializmus"-ként emlegeti.

4. Problémát jelent a demokrácia fogalmának korlátozása a többpártrendszerre. A demokrácia azonosítása a többpárti politizálással nem jelent mást, mint hogy Afrika visszatér a gyarmatosítás utáni évek társadalmi állapotába. Etiópiában a koalíciós kormányzat nyíltan kimondja, hogy nem áll szóba az ellenzékkel. Ugandában, amelyet úgy emlegetnek, mint követendő modellt az afrikai kontinensen, nincs helye politikai ellenzéknek. Uganda és Etiópiá kormányzata a többpártrendszer mellett gyakran visel háborút saját népének egy része ellen. Laurent Kabila, Kongó elnöke visszautasította, hogy a hazai ellenzék részt vegyen a kormányzati munkában, sőt azt is megakadályozta, hogy az ENSZ vizsgálóbizottsága felderítse a százezres hutu kisebbség ellen elkövetett mészárlásokat.

5. Végül talán legfontosabb gond az, hogy igen nehéz a demokrácia erővel való kikényszerítése. Szabadságot és liberalizációt nem lehet rendeleti úton az emberekre erőszakolni. A Nyugatnak komolyan el kellene gondolkodnia azon, hogy a demokrácia kiterjesztésének is lehetnek határai. Ezen felül nehéz lenne azt mondani, hogy az USA kormányzata demokratikus módon avatkozik be Afrikában vagy Latin-Amerikában.

Az afrikai kormányzatok egytől egyig antidemokratikusak, mondják bár magukat kommunistának vagy kapitalistának. Nem igaz, hogy minden társadalomnak hasznára van a többpárti politika, sőt a pluralizmus súlyosbíthatja a mély etnikai, közösségi és más társadalmi problémákat.

A nyugat nézőpontja szerint a demokratikus országok játszhatják a döntő szerepet az Afrika demokratizálásáért dúló harcban. A mostani politikai változások legfontosabb ereje nem az afrikai értelmiség és nem is a politikai ellenzék összefogása, hanem a nemzetközi gazdasági szervezetek beavatkozása, amelyek közvetlenül vagy a bennük részt vevő országokon keresztül követelik a többpártrendszer bevezetését. Ezt persze sérelmezi az afrikai vezető réteg, hiszen gyengeségüket mutathatja a közvélemény előtt. Viszont nem szabad elfelejteni, hogy az afrikai szabadságharcosok százai és ezrei áldozták életüket a politikai szabadságért, a gazdasági és társadalmi fejlődésért zajló küzdelemben.

A hidegháború alatt a nyugati államok támogatták az ellenzék elnyomását Afrikában. Például francia csapatok többször is beavatkoztak a franciául beszélő afrikai országok parancsuralmi kormányzatai mellett a lázadók elleni harcban. Ez azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy ne hangoztassák a demokrácia melletti elkötelezettségüket.

Az afrikai kormányzatok két csoportra oszthatók. Az egyik csoport támogatja a demokráciát, de azt mondja, hogy nem kellene erőltetni a bevezetését. A másik csoport ellenzi, bár nem mindenben marad hú ehhez az elvhez.

Az elsőbe azok a hosszú ideje uralmon levő rezsimek tartoznak (Kenya, Kongó, Kamerun), amelyek bár elfogadják a többpártrendszert a politikai és gazdasági körülmények hatására, mégis vonakodnak megfelelő részt adni a hatalomból ellenzéküknek. A második csoportba elsődlegesen azok a "reformgondolkodású" vezetők sorolhatók, akik látszatra hisznek abban, hogy a változások jó irányba vezetnek. De számukra a demokrácia fogalma éppen olyan szűk, mint elődeiknek, éppúgy kizárják a hatalomból a társadalom többségét.

A társadalmi változások azonban nem oldják meg az országok gazdasági problémáit. Zambiában például két többpárti választást is tartottak, de a gondok nagy részét a réz árának csökkenése okozza, s ez továbbra is fennmaradt. Egyetlen rendszer, a demokrácia vagy más egyéb sem hozhat önmagában békét és stabilitást Afrikában, hacsak nem ad a polgároknak egy bizonyos fokú anyagi jólétet.

Szerencsétlenség a kontinens számára az is, hogy a konfliktusokban és a polgárháborúkban az etnikumokkal kapcsolatos meggondolatlan politikának van nagy szerepe. Az egyik népcsoportot gyakran elűzik területéről, hogy mások odaköltözhessenek. Az egységes nemzet megteremtése bonyolult folyamat. Legjobb példa erre Szomália: azonos nyelv, azonos vallás, azonos kultúra, az országban mégis állandó a háborúskodás a törzsek között. A nemzetállam megteremtése nem megy fájdalom és szenvedés nélkül.

Az új világrend, amelyet a nyugat próbál megteremteni, nem egy előre eldöntött ügy, kialakításában, mint a fentiek mutatják, figyelembe kell venni a népek tulajdonságait és ellenállóképességét. Itt Közép- és Dél-Afrikában vagy bárhol másutt a világban.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Külföldiek, honosítás és integráció: milyenek az európai uniós polgárság kilátásai a jövőben?

Green, Simon: Ausländer, Einbürgerung und Integration: Zukunftsperspektive der europäischen Unionsbürgerschaft? Bonn, Zentrum für Europäische Integrationsforschung. 1999. 23. p. (ZEI Discussion Paper C 42.)

Az állampolgárság és az állami hovatartozás (illetőség) fogalmáról újabban fellángolt a vita az európai uniós tagság kapcsán. A két fogalom különválasztása a francia szóhasználatban a forradalom idejére megy vissza, az angolban pedig a gyarmatbirodalom korára. Németországban a két fogalom használata a két német állam egymás mellett élésének a sajátos fejezetét képezte. Az Európai Unióval kapcsolatban a bevándorlás eseteiben merült fel, illetve képezte vita tárgyát: 1995-ben mintegy 18 millió külföldi élt az EU tagállamaiban, ami az összlakosságnak közel 5%-t jelentette. Mindez indokoltá teszi az állampolgárság és a tartózkodási jog fogalmának újragondolását és nemzetközi jogi rendezését.

Az állampolgári jog meghatározását az igen különböző nemzetdefiníciók nem könnyítik meg. Viszont az 1980 után, több országban bevezetett reformok lassan egységes európai honosítási modell kialakulását jelzik.

A származás elvét (jus sanguinis) mind a 15 uniós országban elfogadják az állam-polgárság alapjául. Több ország vagy a születés helyének elvét (jus soli) követi, vagy más honosítási lehetőséget tart fenn fiatalok külföldiek részére. Egyes országok a kettő valami-féle ötvözetét használják (1990 óta Franciaország, Spanyolország, Belgium), máshol megtart-ható az eredeti állampolgárság (Olaszország, Hollandia, Portugália).

A francia hagyomány a bevándorlók önkéntes asszimilációjában látja a megoldást (klasszikus nemzetállam elképzelés), a német felfogás ellenben népi-etnikai azonosság alap-ján áll (mint afféle "megkésett nemzet"), ezért óvatosan bánik a bevándorlók honosításával. Az egykori Szovjetunióból kivándorolt németek az alkotmány szerint is németnek számítanak, az országban született vendégmunkás nemzedékek "integrálása" az állampolgárságba azonban vontatottan halad. Az angol nemzetértelmezés korábban expanzív volt, 1946 után azonban fokozatosan beszűkült (elsősorban a Karib-tenger térségéből és az indiai szubkontinentensről bevándoroltakkal szemben). A brit állampolgárság "többosztályú", a jus sanguinis a fő szervező elv, mellette azonban bevezették a British Citizen fogalmát is. A bevándorlás, a menedékjog és az állampolgárság megadása azonban szigorú szabályozás alatt áll.

Olaszország és Írország "klasszikus kivándorló ország" szerepe lassan megfordul, bevándorlási cél-országgá váltak, sőt legújabbban Spanyolországban is növekszik a külföldiek száma.

Az állampolgári jogok alkotóelemei között T. H. Marshall megkülönbözteti a *polgári* jogokat, a *politikai* jogokat és a *szociális* jogokat. A jogok és köteleességek összefonódása nyomán az európai állami illetőség klasszikus hagyománya a következő sajátosságokra épül: egyenlő (nincs minőségi fokozat a tagságon belül), szent (önmagában való érték, amelyet nem lehet profán célokra használni), nemzeti (valamilyen nemzeti homogenitáson alapul), demokratikus (teljes politikai jogkört biztosít), egyszeri (csak egyetlen állampolgárság nyerhető), értékes (szubjektív és objektív előnyöket hordoz).

Az állampolgárság egyre kevésbé jelenti az igénylő kulturális kapcsolódását vagy területi kötődését, ez a tendencia valamiféle "postnational citizenship" általánossá válását eredményezi, jobban kötődik a lakóhelyhez, mint a származáshoz vagy a születési helyhez.

Az állampolgárság és a tartózkodási lehetőség új szemléletű, szabadabb kezelése 1957-tel, az EU gazdasági integrációjával kezdődött, amelynek a munkaerőpiac célszerű alakítása állt a középpontjában. A 8. cikkely szerint: aki az EU-tagországok bármelyikének az állam-polgára, az egyúttal az EU-nak is állampolgára, joga van a tagországok bármelyikében tartózkodni és letelepedni, aktív és passzív módon élni helyhatósági és európai ügyekre érvényes választójogával, a konzuli és diplomáciai védelmet igénybe venni olyan harmadik ország jogi megkeresésével szemben, amelynek nincs saját képviselője, előterjesztési joggal élni az Európa Parlament és az EU polgárjogi szervei felé.

Mindezek a jogok azonban eredetileg csak a munkavállalókra vonatkoztak, kiterjesztésükre csak az EU-szerződés életbe lépése után került sor, így az európai állampolgárság a polgári és a szociális jogok mellett a politikai jogokat is biztosította. Nem szabad azonban az uniós jogokat a szükségesnél nagyobbra értékelni, hiszen csak az EU-tagországok állam-polgáira vonatkoznak, csak az általánosan elfogadott jogokra terjed ki a hatályuk, nem kívánják az egyes államok sajátos jogait az EU jogaival harmóniába hozni.

Az uniós jogok intézménye nem is váltott ki osztatlanul kedvező visszhangot, hiszen ezek a jogok bizonyos egyenlőtlenséget tesznek lehetővé (pl. az Angliában, külföldi szülőktől született gyermek automatikusan uniós állampolgárságot kap, a Németországban született viszont nem), másrészt "fentről diktált" nemzetfölöttiséget teremtenek, amelyek általános legitimitása azonban hiányzik. Az uniós polgárság nem valamely néphez tartozásról beszél, hanem a polgárok jogairól, így a pontos vonatkozási kör homályos marad. Mivel mintegy hat millió EU-polgár nem származási országában található, ez a körülmény óriási hatással van az életükre, miközben "harmadik országból" további 12 millió lakos tartózkodik az EU tagállamaiban.

Miért nem lehet az európai országok állampolgárságát olyan egységes formára hozni, amely az EU-polgárokat

kifelé "reprezentálja"? A szerződés ugyan expressis verbis ilyen értelemben nyilatkozik, mégis adódnak az egységes megvalósítást gátló körülmények.

Az EU-tagországok belügyi és igazságügyi politikájával karöltve az egységes honosítási politikát is ki kell dolgozni, ami a bevándorlási és a menedékjog végleges (megnyugtató), harmóniába hozását jelenti az állampolgári joggal, jelenleg ugyanis tagországoként különböznek a "szigorú előírások". Másrészt: minél jobban működik az egységes munkaerőpiac, és a munkavállaló minél szabadabban választja meg tartózkodási helyét, annál gyakrabban él a lehetőséggel, hogy választási jogát másik EU-tagállamban gyakorolja ahelyett, hogy az állampolgárság megszerzésének időrabló procedúráját végigjárja.

Az úgynevezett "demokratikus deficit" az európai integráció ismert és gyakran felpanaszolt jelensége, az állampolgárság egységesítése irányába tett lépések ezt a panaszt akarják csökkenteni, elsősorban "szupranacionális szinten".

És ha az idők folyamán az uniós állampolgárság létrejön, vajon milyen előírásokat fog tartalmazni? Vajon megkívánja-e az aktív társadalmi integrálódást, amit a franciák így fogalmaznak meg: "Európainak lenni, azt ki kell érdemelni!" Mert, ha "igen" a válasz, akkor a további kérdés így hangzik: Mit is jelent németnek (angolnak, franciának) lenni? Az európai azonosságot - a tagok közösségén és a parlamenti, piacgazdasági demokrácián túl - még nehezebb meghatározni. Ha Európát "keresztény nyugat" néven nevezzük, fennáll a veszély, hogy különböző vallási irányzatok elutasítják, ha viszont jóléti államcsoporthoz tartozunk, ez magán az EU-n belül jelent értékcsökkenést. Gondot okoz továbbá az EU tizenegy hivatalos nyelve is.

De Európa földrajzi egysége ugyanúgy nem tekinthető döntő érvnek (Törökország), mint klimatikus vagy stratégiai egysége (Portugália vagy Finnország helyzete). De más-más gazdasági és szociális probléma szorítja az egyes tagállamokat, mindez a közös európai integritás ellenében hat. A munkanélküliség ténye az EU legnagyobb kihívásai közé tartozik, 1997-ben átlagosan 11% fölött volt a munkanélküliségi ráta, és sehol nem került 5% alá (csak Luxemburgban). A harmadik országból érkezettek között még nagyobb arányú a munka-nélküliség, mint az EU-tagállamok polgárai között.

Az egységes és kielégítő állampolgári jog kialakítása még akár 20-30 évet is igénybe vehet, ez egyúttal a klasszikus értelemben használt "külföldi" fogalmát is kiküszöböli. A további bevándorlást az EU területére szigorúan ellenőrizni kell, ha illegális, megszüntetni. A tagállamok bármelyikében felnövő fiataloknak (harmadik országbeli szülők gyermekeinek) meg kell adni az állampolgárságot, hogy az EU-t a sajátjuknak érezzék. Három éves helyben tartózkodás után a helyhatósági választójogot a külföldieknek is biztosítani kell, függetlenül az állampolgárságtól. A választójog megadása jelentsen korlátlan idejű tartózkodási engedélyt. A kettős (többes) állampolgárság intézménye is szükségesnek tűnik, "az osztatlan lojalitás valamely ország iránt aligha felel meg mobilizált világunknak" - állítja tanulmányában az Európai Integrációkutató Központ (Bonn) 28 éves angliai születésű lektora.

fordította: **Lukács János**

[Vissza](#)

Emberi jogok és kultúrharc: globalizáció és az emberi jogok egyetemessége

Howard, Rhoda E.: Human rights and the culture wars: Globalization and the universality of human rights. = International Journal. 1997-8./Winter. 94-112.p.

A globalizáció minőségi és mennyiségi változásokat hozott magával a kommunikációban, a technológiában és az üzleti életben. A változás egyik összetevője a nyugati kultúra egyetemessé tétele, és ezen belül központi szerepet kapott az emberi jogok tiszteletben tartása. Az erről író kutatók egy része optimista, reméli, hogy a változással létrejön egy nyitottabb világ. Mások azonban aggódnak amiatt, hogy a globalizáció ellen fundamentalisták harcot indítanak, és elvetik a nyugati társadalmi normákkal együtt az emberi jogokat is.

Ez valós veszély, léteznek ugyanis olyan kormányzatok, amelyek az emberi jogok elfojtását azzal indokolják, hogy ez része a nemkívánatos "nyugati" kultúra elleni harcnak.

Az emberi jogokat általában három csoportba, három "generációba" sorolják. Az első tartalmazza a polgári és a politikai jogokat, úgymint a választáshoz vagy a pártatlan bírósághoz való jogot. A másodikba tartoznak a gazdasági, társadalmi vagy a kulturális jogok, nevezetesen a munkához vagy az élelemhez való jog. A harmadik generáció a kollektív jogok csoportja, ilyen például az önrendelkezés joga.

A "generációkba" sorolás többek között azzal a veszéllyel jár, hogy a harmadik "generációt" könnyen a másik kettő fölé helyezhetik, ami precedenst teremthet a csoport egyén fölé helyezésére a jog szempontjából. Ez történik azokban az országokban, ahol az egyének emberi jogait aláássák a közösség elsődlegességének nevében.

Az emberi jogok eredetére kétféle elmélet létezik. Az egyik szerint nyugati eredetű, ezért csak ott alkalmazható. A nem nyugati kultúrákba nem lehetséges az átvitelük, az adaptáció erőltetése pedig nem más, mint a Nyugat kulturális hódításának egyik formája.

A másik elképzelés szerint minden kultúrkörnek megvan a saját emberi jogokkal kapcsolatos gyakorlata, a nyugati civilizációé csak egy a sok közül. Ezért nem érvényesíthető generálisan a Föld minden táján.

A Nyugat fogalma természetesen sokféle politikai, vallási és filozófiai nézőpontot takar. Az is egyértelmű, hogy az emberi jogok a 20. század végén nem pontosan ugyanazok, mint amikor a felvilágosodás során először leírták őket. A Nyugat hozta létre a fasizmust, a náciizmust és a kommunizmust is, ezek egyike sem törődött igazán az emberi jogokkal. A nyugati vallások, a kereszténység és a zsidóság nem biztosítottak egyenlő jogokat az embereknek egészen századunkig. Tehát a mostani felfogás az emberi jogokról hosszú folyamat eredménye, és az, hogy más társadalmak még nem jutottak el az emberi jogok tiszteletben tartásának oly mértékére, mint a Nyugat, nem jelenti azt, hogy ezért kritizálni kell őket, és erőszakkal érvényre kell juttatni az európai gondolkodást.

A liberalizmus, amely Nyugatról ered, kiemelt jelentőséget tulajdonít az emberi jogoknak. A nyugati eredet dacára bárhol adaptálható rugalmassága és mások gondolkodásmódjának tiszteletben tartása miatt. A modern világban bárki bárhol élhet, az emberi jogok tiszteletben tartása mindenütt valamilyen szinten jelen van a társadalomban.

Az 1970-es évek óta az ENSZ-tagállamok nagy része az ún. fejlődő országok közül kerül ki. Két legfontosabb problémájuk az önrendelkezés és a gazdasági növekedés biztosítása, amelyet "fejlődésnek" neveznek. Az 1970-es évek elején általánosan azt hitték, hogy az egyének emberi jogainak biztosítása a gazdag, fejlett országok polgárainak kiváltsága. Láthatólag van abban igazság, hogy a szabadság alapvető gazdasági biztonság nélkül nem ér sokat. A szegény emberek azokra a pártokra szavaznak, amelyek kenyeret ígérnek nekik. Ugyanakkor azonban a fejlődés nem következhet be politikai szabadság nélkül. Az "először fejlődés, aztán szabadság" elképzelés, amelyet számos szegényebb ország követett a 70-es években, valójában azt jelentette, hogy a politikai vezetők kritizálása nem volt megengedett az országon belül, és nem épült ki a demokrácia.

A nyugati országok felelőssége is benne van ebben politikai gondolkodásban, hiszen ők ellenőrzik a világpiacot, az ipari termelést és a nemzetközi bankszférát. Van olyan vélemény is, hogy a multinacionális cégek szándékosan tartják a szegény országokat fejletlen állapotukban, hiszen ezt kívánja meg a gazdagok üzleti érdeke. Nem fogják átszervezni a világgazdaságot úgy, hogy megszűnjék a gyenge országok kizsákmányolása, hiszen tulajdonra alapozott versenygazdaságban gondolkodik a Nyugat. Ez a gazdasági erő kulturális támadásnak is értelmezhető a világ többi része ellen, hiszen a nyugatiaknak üzletileg nem kifizetődő a nem versenyképes kultúrák fennmaradásának támogatása.

A nyugatiak nem mindig látják világosan, mikor sértik meg kulturális szempontból a többi embert, mert a Nyugat és a "maradék" kapcsolata még nem mentes a rasszizmus örökségétől. Az átlagos nyugati szemében a muzulmán férfi elnyomó, és minden muzulmán nő tudatlan és gyenge. Ugyanakkor a muzulmánok szemében a nyugatiak asszonyaikkal szörnyen rosszul bánnak, amíg az iszlám megbecsüli az asszonyokat. A kultúrák közti harcot tehát sztereotípiák, történelmi tévedések és félreértések táplálják. Annak ellenére, hogy a nem nyugati emberek sokszor jobban tudják, mit jelent kínzások, önkényes letartóztatások és népirtások árnyékában élni, az emberi jogok előtérbe helyezését pontosan a nyugatiakkal szemben táplált előítéletek miatt nem fogadják el.

A Nyugat nemcsak az alapvető polgári és politikai jogok tiszteletben tartásához ragaszkodik, hanem például a nők, a gyerekek, a homoszexuálisok és a vallási kisebbségek jogaihoz is, ezt viszont a nem nyugati társadalmak szerkezetük elleni támadásnak is értelmezhetik. A nyugatiak ezzel a felfogással azt az üzenetet küldik, hogy

minden, amit a világ többi része csinál, minden, amiben hisz, az rossz. Erre csak egyetlen válasz lehet: a szegényebb országok kollektív jogaitaként kénytelenek előtérbe helyezni, akár az egyéni jogok hátrányára, hogy megőrizhessék saját kultúrájukat. Az egyetemesség szempontjából azonban a kultúra nem bír magasabb értékkel, mint az egyén jogai, arról nem beszélve, hogy nem állandó, változik. A fejletlen országokban az egyén vagy a közösség elsődlegességéről folyó vita alapján véve a kultúra jelentéséről zajlik.

Az 1980-as évek végén a nyugati világból kiindulva új probléma keletkezett az emberi jogok érvényesítésének talaján. Filozófusok, szociológusok hívták fel a figyelmet arra az aggasztó jelenségre, hogy Észak-Amerikában generációk nevelkednek fel a saját jólétük elsődlegességének szellemében. Számukra a "jog" azt jelenti, hogy másokért nem kell felelősséget vállalniuk. A gyerekek nem tisztelik a felnőtteket, a felnőttek nem ismerik el másokkal szembeni kötelezettségeiket, és többé nem létezik egyetemes morális megállapodás a rossz és a jó fogalmáról. Az egyéni emberi jogok önző individualizmussá válnak, a családdal és a társadalommal szembeni kötelezettségek teljes elvetésével.

Ahogy a harmadik világban fellépnek a saját kultúra védelmében, úgy a nyugatiak közül is sokan megkísérik visszaállítani a korábban jól működő társadalmi struktúrát: a család feje az apa, és a házasság férfi és nő szövetsége. Fellépnek a homoszexuálisok jogainak kiterjesztése ellen. Jelszavaik, amik indokolják a fellépés szükségességét, "egyenlőtlen politikai hatalom a homoszexuális javára", "óriási hatást gyakorolnak az amerikai politikára és médiára, amit meg kell akadályozni", kísértetiesen emlékeztetnek a zsidók ellen korábban felhozott antiszemita jelszavakra. A feministákkal szemben is kultúrharcot folytatnak a család szentségének jelmondatával.

Mind a nyugati, mind pedig a harmadik világbeli konzervatívok saját társadalmi és kulturális normáikat védik az individualizmussal szemben. Ebbe tartozik bele az emberi jogokkal szembeni fellépés is, amely a nacionalizmus előretörésével járt és jár együtt, és sajnos oka lehetett egyes 20. századi háborúknak is.

Az ENSZ által deklarált Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tartalmazza azt, hogy az emberiség mint egész több joggal rendelkezik, mint a kultúrák, amelyek csoportokra osztják az emberiséget. Az emberi jogok tiszteletben tartása és a béke azonban nem feltétlenül összeegyeztethető, számos társadalom számára kulturális okokból elfogadhatatlan.

Az 1993-as bécsi világkonferencián újra megerősítették az összes emberi jog egyetemességét és kölcsönös egymásra utaltságukat. Ennek gyakorlati megvalósítására azonban még várunk kell.

Az emberi jogok alapelve túllépi a kultúrák és a civilizáció határait, elér azokhoz is, akik a tisztességes életminőségért folytatott harcban nem tudnak "jogokkal" foglalkozni. Ez az emberi jogok globalizációjának pozitív oldala. Negatív oldala azonban a kultúrharc az emberi jogok ellen a saját kultúra védelmében. Samuel Huntington ezt úgy fogalmazza meg, hogy a kultúrharc valódi háborúk kiváltó oka lehet. Ez a félelem jogos, de azon kell dolgozni az egész világon, hogy mégse következzen be ilyen háború (se).

fordította: **Biczó Krisztina**

[Vissza](#)

Autonómatörekvések Kelet-Európában a rendszerváltozás után

Morva-Szilézia, a kárpátaljai ruszinok és Gagauzföld

Troebst, Stefan: Autonomiebewegungen in Osteuropa der Nach-"Wende"-Zeit. Mähren-Schlesien, Subkarpaten-Rus' und Gagausland. = Osteuropa 1999. 6. no. 597-615. p.

Az 1989-1991-es rendszerváltozást követően a közép- és kelet-európai autonómatörekvések eltérő társadalmi-politikai körülmények között bontakoztak ki, ennél fogva a következményeik is igen eltérőek voltak. A föderatív szerkezetű Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása intenzív állam- és nemzetépítési folyamatokat indított meg, számos névleges és számos konszolidált etnikumot vezetett el új állam alapításának lehetőségéhez. Az újonnan alakult kis nemzetek részben a korábbi biztonsági és védelmi rendszerekhez csatlakoztak, részben új etnoregionális mozgalmakat és szövetségeket hoztak létre, ami a népek önrendelkezési jogának az újrafogalmazását is időszerűvé tette.

Az autonómatörekvések, amelyek a nemzetközi határokat meghagyják, és az országon belüli önrendelkezés kialakítását tartják szem előtt, kevésbé tűnnek ellenséges törekvésnek, mint a szeparatizmus. Az autonómia képes a konfliktusokat kétoldalú előnnyé változtatni, bár ilyen hatása még mindig nem ismert széles körben. Ehhez azonban mindkét tárgyaló fél akarata szükséges.

A címben jelölt kisebbségek afféle "mostohagyerekei" a közép- és kelet-európai nemzetiségi vizsgálatoknak, egyik sem képez diaszpórát, és egyik sem az anyanemzet határ-területén helyezkedik el. Azonban mindhárman más modellt testesítenek meg 1990 utáni fejlődésükben. A morvák a megkisebbedett Csehországban csak most kezdik megfogalmazni etnikai azonosságukat. A ruszinok a tömegmozgalmak szintjéig sem jutottak el. A gagauzok viszont Moldávia déli részén sikeresen valósították meg autonómatörekvésüket, és sikerült viszonylag normális politikai helyzetet teremteniük.

A morva önrendelkezés gondolata először 1968-ban, majd 1989-ben merült fel Morvaországban és Szilézia Csehszlovákiához (illetve Csehországhoz) került részében. Szlovákia önállósodásával párhuzamosan brnói értelmiségiek vetették fel az önálló morva társadalom és demokrácia eszméjét, a kettős föderációs berendezkedést hármas központúvá akarták kiterjeszteni. A közel négymillió morva lakosság jelszava így hangzott: "Nem vagyunk csehek!", az 1990-es választásokon Brnóban 28%-os eredményt értek el. Az 1991-es népszámláláson ismét jelentős sikert könyvelhettek el az önálló morva föderáció hívei.

Szlovákia elszakadása után az ország nevét Cseh-Morva Köztársaságra akarták változtatni, a "bársonyos forradalom" cseh hívei azonban lesöpörték ezt a javaslatot. A morva mozgalom nem elszakadásra, hanem az ország föderalizálására törekedett, 1994-re azonban a mozgalom kifulladt, a választáson alig 1%-ot értek el. A cseh központi irányítás ezt követően "az irracionális nacionalizmus és az ésszerűtlen partikularizmus" bélyegét ütötte a morva-sziléziai önállósági törekvésekre. A merev "pragocentrizmus" ellenében azonban a hamu alatt izzik és új érveket keres a morva nemzeti mozgalom - "az országnak, ami nincs".

"Az etnoregionális tudati robbanás" (ahogy P. R. Magocsi nevezte) 1989-ben az akkori Szovjetunió Kárpátontúli Területén (magyarul: Kárpátalján) is végbement. Elsősorban az addig az ukránoknak alávetett ruszin politikai elit igyekezett megfogalmazni véleményét az etnikai identitásról. Ez a több országban élő népcsoport nyelvi, vallásilag egyaránt erősen széttagolt, és megannyi malomkő között őrlődik. 1900-ban, az Osztrák-Magyar Monarchiában 540 ezer ruszin élt, 1941-ben, a Magyarországhoz visszakerült Kárpátalján 544 ezer, de egyik esetben sem volt lehetőség az ukrán önmegnevezés használatára. A Szovjetunióban mindez fordítva történt: 1989-ben közel egymillió volt az ukrán, ekkor viszont a ruszin megnevezést nem lehetett alkalmazni. "Tengerentúli ruszin aktivisták" 650 ezer ruszinnal beszélnek Ukrajnában, és Kijevet hamisítással vádolják, a 2001-es népszámlálásban végre szerepelni fog a "ruszin" megnevezés.

1990 után a "Kárpáti-Orosz Társaság", a ruszin autonómatörekvések ungvári szócsove bevezette a "kárpátaljai orosz" névváltozatot, Kárpátalját pedig "különleges önkormányzati terület" státussal akarták felruházni. A tervezet a nemzetiségi követelések mellett egy sor gazdasági könnyítést is kért a területnek, a kijevi ukrán parlament azonban a ruszin referátumnak (amelyet a magyar lakosság is nagymértékben támogatott) azóta sem szerzett érvényt. A ruszin autonómiaigények támogatására nemzetközi jogászok és kisebbségi szakértők emeltek szót, de a nagy létszámú USA-beli ruszin közösség is kiállt mellettük. A mozgalom elsődlegesen kulturális célokat tűzött maga elé (pl. az egységes, latin betűs írásmód bevezetését), és csak másodsorban politikaiakat. Kijevben azonban félnek, hogy Kárpátalján ruszin-magyar dominanciával jön létre valamilyen autonómia; az ukrán gazdaság azonban örömmel látna olyan megoldásokat, amelyek megkönnyébbítenék a kapcsolatteremtést Lengyelország és Románia s még inkább az EU-aspiráns Magyarország felé.

A gagauzok erősen eloroszosodott, török nyelvű, keresztény ortodoxok vagy baptista protestánsok, akik a XIX. század elején bolgár kivándorlókkal együtt menekültek az akkori Török Birodalomból az orosz Besszarábia déli részébe. Számuk az 1989-es népszámlálás szerint még 200 ezer sem volt, legtöbbjük az akkor Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaság területén élt, ahol a lakosság 3,5%-át alkotta. Mintegy 40 ezer pedig Ukrajnában telepedett le, Odessza környékén, valójában a Bugeacnak nevezett moldáviai terület határon túli tőszomszédságában. A szovjet belső határok elválasztották egymástól ugyanannak a népnek a két csoportját, s az Ukrajnába kerültek helyzete jóval nehezebb volt, mint a moldáviaiaké. A moldáviai Komrat városában (26 ezer lakos) 1990-ben

megalakult az első gagauz egyetem.

A politikai megújulás hatására Moldáviában megerősödtek az oroszellenes mozgalmak a Transznisztria elnevezésű országrészben is, ahol a gagauzok és a bolgárok laknak. A román nyelv előretörése, a latin írás bevezetése, valamint az orosz nyelv száműzése az államigazgatásból és a szellemi életből, mindez a gagauz autonómiatörekvések ellenében hatott. 1989 őszén mégis kikiáltották a közel hat kerületből álló országrészben a "Gagauz Autónum Szocialista Szovjet Köztársaság Szövetségben Moldáviával" elnevezésű államalakulatot, amely kb. 300 ezer főt foglalt magába, felerészben nem gagauzokat. A köztársaságot azonban ilyen formában sem Chisinau, sem Moszkva nem ismerte el.

Ezután mindkét fél "önkéntesekkel" erősítette meg magát, összecsapásokra és a rendkívüli állapot kihirdetésére került sor. Snegur moldáviai elnök az orosz belügyi alakulatok bevetését kérte "a rend helyreállítására". Az 1990. végi választásokon a gagauz vezetésnek mégis sikerült az állami függetlenséget kinyilvánítani szovjet-transznisztriai támogatással. A hatalom valódi gyakorlása hamarosan a közeli Tiraszpolban állomásozó 14. szovjet hadsereg kezébe került. Mindamelllett a törvényesség feltételei is megvalósultak: Stepan Topal, a "gagauz népmozgalom" korábbi vezetője az elnökválasztást 83%-os szavazataránnyal megnyerte (gagauz közlés szerint).

Hamarosan megindultak azonban az egyeztető (egyezkedő) tárgyalások Chisinauval, Snegur számára a Gagauz Köztársaság elismerése a szavahihetőség és a precedensképzés szempontjából "jópontnak" számított a nemzetközi kapcsolatépítésben. Az autonómián túllépő bármilyen megoldásban maguk a gagauzok sem reménykedtek, a föderatív elképzelés (Gagauzföld, Transznisztria és Közép-Besszarábia egyenlő jogú részvételével) Chisinau számára elfogadhatatlan volt. Snegur helyzetét nehezítették a proromán nacionalisták, akik a parlamentben hallani sem akartak a "gagauz kiegyezésről".

Némiképp megkönnyítette a gagauz autonómia ügyét a moldáviai parlament döntése 1994 tavaszán, amikor 95%-os többséggel a moldáviai önállóság mellett döntött, és mindössze 2% szavazott a Romániával való csatlakozás mellett, bár ez a döntés maga a területi autonómiának csak a törvényi kereteit teremtette meg. Sőt, a törvény azt is tartalmazta, hogy Moldávia státusának megváltoztatásával (értsd: Romániához csatlakozás esetén) Gagauzföld önálló állam maradna. 1995 elején 36 dél-moldáviai város és területi egység nyilatkozta ki csatlakozását Gagauzföldhöz, az autonóm terület végül is 1996. január 1-jén, 1831 négyzetkilométeren jött létre (Moldávia területének 5,4%-án), lakosságának száma 171 ezer, amelynek 78%-át gagauzok, 5,5%-át bolgárok, 5,4%-át moldovánok, 5,0%-át oroszok, 4%-át ukránok alkotják.

A gagauz autonóm terület viszonylag alacsony lakosságszáma és kis kiterjedése ellenére sem egységes: a fővárost (Komrat) és a négy városra szorítkozó "gagauz szigeteket" "bolgár körgyűrűk" övezik.

xxx

Vajon a három nép autonómiatörekvésének a sorsa miért alakult ilyen különböző módon? Az összehasonlítás természetesen sántít, a gagauzok "esete" mindenképpen kivételnek tekinthető, amely kétségkívül számos tényező szerencsés egybeesésének köszönhető, és végső soron "defenzív nacionalizmusnak" minősíthető (a Romániához csatlakozás ellenében).

A morva autonómia ügyében óhatatlanul felmerül a kérdés: miért vesztette el a törekvés olyan hamar belső dinamikáját, vagy miből táplálkozott fellobbanása idején, hiszen az újkor óta a morvák a csehekkel közös államban éltek, közös nyelvet beszéltek, és közös hitet vallottak. A ruszinok első önálló nemzeti törekvése "megkésve" jelentkezett (először 1946-ban), viszont mind hitben, mind anyanyelvben különböztek az ukránoktól, sőt település-földrajzi körülményeik is eltérőek voltak.

A morvák szociálisan is legalább két csoportba oszthatók, a déli agrár körzetre és az északi ipari területekre, de a közös nemzettudatot nem erősítette semmiféle kívülről jövő elnyomás sem (a csehek részéről), ami egyszerre "a nemzet újjászületését" eredményezte volna. Sőt, a morva értelmiségi elit következetesen a cseh oktatási és karriernormákhoz alkalmazkodott. A ruszinok ellenben a Kárpátok kis falvaiban élnek, szűk hágókkal elválasztva Ukrajna többi részétől, szociális és gazdasági emelkedésre alig volt lehetőségük akár az oroszok, akár az ukránok részéről. Ez az állapot azonban alkalmas az archaikus kulturális, nyelvi és szellemi állapot megőrzésére. Éppen ez az "elmaradottság" lehet az önálló nemzettudat megteremtésének az alapja (ellentétben a morvák nagymértékű asszimilációjával). A "Kárpáti Eurorégió"-konceptió éppen ezt az interetnikus helyzetet kívánja kihasználni, amely "demokratikus, humán és tudományos" fellendülést eredményezne a soknemzetiségű, de "speciális kötődésű" térségben.

A ruszin nemzettudatnak és autonómiatörekvéseknek különös artikulációs esélyt biztosít a Kárpát-Ruszin Kutató Központ léte az USA-ban (igazgatója P. R. Magocsi), ahol folyamatosan megteremtik a ruszin történetírás és hagyományörzés dokumentumait, - ilyesmire "az ukrán anyaország" keretében nem volna lehetőség. A ruszinság nemzetközi (elsősorban tengerentúli) népszerűsítésének nagy egyénisége Andy Warhol, az amerikai ifjúság kedvence, aki tudatosan végzi ezt a "feladatot". A morva nemzetiség nem rendelkezik hasonló "bálvánnyal", sőt a "bohunk" fogalom (a Csehszlovákiából származó nem csehek neve) pejoratív hangsúllyal cseng Amerikában.

fordította: **Lukács János**

[Vissza](#)

Az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosa, Max van der Stoel felszólalása Macedónia ügyében

Helsinki Monitor, 1998. 9. vol. 4. no.76-80. p.

Amióta Macedónia függetlenné vált, sok nehézségen lett úrrá. Sikerült kívül maradnia a fegyveres konfliktusokon és az erőszakon, mely a korábbi Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság felbomlását kísérte. A koszovói erőszakot nem engedte be a határain. Helyzete az európai államok közösségén belül megerősödött azáltal, hogy felvételt nyert az EBESZ-be és az Európa Tanácsba.

A parlamenti választások után hatalomra került új kormány egyik legfontosabb teendője a harmonikus interetnikai kapcsolatok előmozdítása lesz. Max van der Stoel ezért a következő ajánlásokat fogalmazta meg:

1. Miközben a különböző etnikai csoportok természetesen jogosultak sajátos érdekeik érvényesítésére, minden etnikai csoportnak tudatában kell lennie, hogy számos közös érdekük van a többséggel (pl. a béke, gazdasági fejlődés stb).

2. Valamennyi etnikai csoportnak kötelessége tiszteletben tartani az állam területi integritását, mert az alapvető alkotmányos szabályok figyelmen kívül hagyása elkerülhetetlenül az állam destabilizációjához és erőszakhoz vezet.

3. Tovább kell lépni az egységes államrendet fenntartani kívánó macedón pártok és az azt megváltoztatni akaró albán pártok közötti vitában. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy egy egységes államon belül is lehet jelentős lépéseket tenni a kisebbségek kívánalmainak kielégítése terén.

Az albán nyelvű oktatásról

Az albán nyelvű iskolák színvonalát emelni kell az általános és középfokú oktatásban. Ami a felsőoktatást illeti: a pristinai albán nyelvű kurzusok megszüntetése 1991-ben negatív hatással volt az albán közösségre.

A kép azonban nem ennyire sötét. 1993 óta fokozatosan nő az albán nyelvű középiskolába járó albán diákok száma. Ugyanígy nőtt a skopjei és a bitolai egyetemre járó albán hallgatók számaránya is: az 1992/93-as tanév 3,4 %-áról 1998/99-re 9,57%-ra. Ugyanakkor ez az arány még mindig jóval elmarad az albán népességnek az ország lakosságában képviselt arányához képest. Ez kedvezőtlenül befolyásolja az albán kisebbség esélyeit abban, hogy vezető pozíciókra tegyenek szert az állami szervezetekben, a helyi közigazgatásban, a hadseregben és a rendőrségben. Az oktatási minisztérium kvótarendszer bevezetésével próbált segíteni e helyzetet.

Max van der Stoel e kérdés végleges megoldására egy albán nyelvű állami egyetem felállítását ajánlja, ahol tanárokat képeznének az általános iskolák felsőbb osztályai és a középiskolák számára.

Az egyetem felállításával kapcsolatos ajánlások:

A tanmenetnek bele kell illeszkednie az államban általánosan alkalmazott tanárképzési rendszerbe;

A tanmenetben legyenek macedón nyelvi kurzusok ;

A kurzusok legyenek nyitottak mind a macedón, mind más nemzetiségű érdeklődő hallgatók számára;

Az egyetemi karok tükrözzék a felső tagozatokon és a középiskolákban tanított tantárgy-csoportokat;

Az egyetemnek kizárólag a tanárképzésre kell koncentrálnia;

6. A skopjei egyetemmel kötendő együttműködési megállapodásnak biztosítania kell ezen az egyetemen a macedón hallgatókkal közös kurzusokat, melyek keretében modern nyelveken új tantárgyakat tanítanak, mint pl. polgári ismereteket és emberi jogokat, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait.

Idővel az alsó osztályokban tanító tanárok képzését is át kell helyezni erre az egyetemre. Reális az az elképzelés, hogy az albán közösség nem fog tudni elegendő tanárt adni az egyetemnek, ezért kezdetben macedón nemzetiségű tanárokat és olyan albán születésű tanárokat kell alkalmazni, akik jelenleg nyugaton vagy az USA-ban élnek.

E terv megvalósításához nyilvánvalóan nemzetközi segítségre lesz szükség. Először természetesen szükség van egy megvalósíthatósági tanulmányra és a költségek felmérésére. Stoel nagyon fontosnak tartja az új tárgyak közös tanulását albán és macedón hallgatókkal, sőt nyári táborok szervezését is ajánlja, ahol a különböző nemzetiségű diákok a társadalmi integráció előmozdítását szolgáló tanfolyamokon vennének részt.

Az üzleti tevékenység és a köztisztviselők oktatására is nagy szüksége lenne az egész társadalomnak, nemzetiségtől függetlenül. Az elméleti oktatás mellett - különösen a jog terén - szükséges volna a politikai döntéshozatal és végrehajtás oktatása is. Az államigazgatás elméleti, normatív és gyakorlati szempontjai teljességének a megközelítése lenne kívánatos.

Stoel javaslata szerint az új intézménynek háromnyelvűnek kellene lennie. Ezek az angol, macedón és albán. Ami a magán felsőoktatási központ jogi alapját illeti, szem előtt kell tartani, hogy az alkotmány 45. cikkelye kifejezetten

biztosítja "az oktatás minden szintjén a magániskolák" felállításának lehetőségét. A demokratikus országok gyakorlata szerint - és ez nem ellentétes a macedón alkotmánnyal sem - egy intézmény maga állapíthatja meg az oktatás nyelvét.

A helyi önkormányzatok és a kisebbségek

Az alkotmány 115. cikkelye szerint a helyi önkormányzatokban a polgárok közvetlenül is és képviselő útján is részt vesznek a helyi jelentőségű döntéshozatalban, különösen a várostervezés, kommunális tevékenységek, a kultúra, sport, társadalombiztosítás, gyermekgondozás, bölcsődei, óvodai, általános iskolai képzés, egészségügy és más, a törvény által előírt területeken. Ez a cikkely világossá teszi a decentralizációs szándékot.

Ajánlások:

*A helyi önkormányzatok hatékony működésében érvényesíteni kell az alkotmányos előírásokat.

*Biztosítani kell az állami költségvetésből a megfelelő források csoportosítását a helyi önkormányzatok számára.

*Meg kell erősíteni a helyi önkormányzatok végrehajtó hatalmát.

*Létre kell hozni a helyi önkormányzatok szövetségét a hatékony kommunikációs csatornák működtetése érdekében a helyi önkormányzatok és a központi kormányzat között.

Kincses Ágnes

[Vissza](#)

Kossuth és a horvátok

Sokcsevits Dénes: A horvátok Kossuth-képe. = Világtörténet, új folyam. 1998. ősz-tél. 56-62. p.

A mindenkori horvát köztudat és történetírás Kossuth-képe hú lenyomata a magyar-horvát viszonynak.

Az 1840-es évek horvát ítéletét egyértelműen meghatározta az illír mozgalom és a magyar liberális ellenzék közötti kibékíthetetlen ellentét. A Gaj által alapított Ilirske narodne novine különösen 1842-től kezdve szemelte ki Kossuth Lajos horvát közjogi elméletet elutasító nézeteit, amelyeket rendszeresen olvasói elé tárt.

Amikor 1845-től kezdve a birodalmi körök az illíreket a magyar konzervatívokhoz igyekeztek közelíteni, sajátos kettősség jelent meg az említett lapban: miközben a magyar arisztokratákat a horvátok barátaiként tüntették fel, s külön nagy tisztelettel adóztak a modernizációt hirdető Széchenyinek, annál hevesebben támadták az ellenzékét és Kossuthot, mint a horvát ügy fő ellenségeit.

Az ellenségkép kialakulásához stílusával az ellenzék és maga Kossuth is hozzájárult, hiszen ugyanolyan éles hangnemben polemizált a Horvát Nemzeti Párt eszméivel.

Az ellentéteket tovább élezte, hogy a magyar ellenzék az illírek politikai ellenlábását, a Horvát-Magyar Pártot támogatta. Bár Kossuth felismerte a veszélyt, ami a horvát nemzeti mozgalom Bécs felé sodródásából következett, az illírekkel folytatott tárgyalások megfeneklettek, mert egyik fél sem engedett álláspontjából.

Egy jellemző illír vélekedés Kossuthról 1846-ból: "Az ellenzéki orgánus egykori vezetője azon fáradozik, hogy ellenünk hangolja a kormányt... a szabad sajtó bátor bajnoka úgy lealazza magát, hogy a cenzúra ügyében tett panaszainkon gúnyolódik." Idéz a horvát lap Kossuth pozsonyi országgyűlésen elhangzott beszédéből: "Hol van az a Horvátország? - hiszen az már Mátyás király idejében megsemmisült!... mindannyian egyetértünk abban, hogy a horvátoknak csak annyit engedünk meg, hogy a magyar és a latin nyelv között válasszanak." S következik a kommentár: "Kossuth úr...ha valaki ilyen rendelkezéseket kívánna foganatosítani a magyarok ellen... vajon nem ön lenne-e az első, aki...szembeszállna vele?"

Az 1847-48-as pozsonyi országgyűlésen történtek a korábbinál is ellenszenvesebbé tették Kossuthot a horvátok szemében (magát a Horvátország szó használatát csak abban az esetben fogadta el, ha annak "...semmi diplomáciai erő nem tulajdonítatik"), úgyhogy ezen a képen még Jellačić 1848. tavaszi hadjárata sem tudott sokat rontani. Ugyanakkor Kossuth - Jellačić készülődését látva - hajlandó lett volna komoly engedményeket tenni a horvátoknak a kiegyezés fejében. Az illír Bogoslav ulek azonban óvatosságra intette a horvát tárgyaló küldöttséget mondván: a horvátok számára hasznos paktumot csak kard és ágyú segítségével lehet kötni. A horvát támadó sereg Kossuthról alkotott véleményét foglalja össze Jellačić szárnysegédjének, Neustädter bárónak az emlékirata, amelyben megismétli az összes, császári

propaganda által terjesztett vádat. A horvát hadsereg körében gyökeret vert a meggyőződés, hogy fő ellenségük személy szerint Kossuth.

Az 1849. évi események hatására a horvátok - lengyel közvetítéssel - közeledni próbáltak a magyarokhoz, ám a kezdeményezésnek az orosz intervenció vetett véget.

A Kossuth iránti bizalmatlanság még a Béccsel szembeforduló és a magyarokkal megegyezést kereső horvát körökben is sokáig élt tovább. A forradalmár Eugen Kvaternik száműzetésében sem volt hajlandó Kossuthal tárgyalni (csak Telekivel), mert őt még ekkor is "balszerencsénk okozója" néven emlegette.

Ugyanakkor a horvát közvélemény értesült arról, hogy Kossuth az emigrációban megváltoztatta Horvátországgal kapcsolatos véleményét. Franjo Rački a saborban részletesen kifejtette a Horvátországnak teljes közigazgatási és törvényhozási önállóságot biztosító kossuthi föderációs ajánlatot, a csöppet sem magyarbarát Ante Starčević pedig elismerően szolt Kossuth kiegyezés-ellenességéről.

A dualizmus idején azonban (a magyar - horvát kiegyezéssel elégedetlen) horvát közvéleményben ismét negatív Kossuth-kép dominált olyannyira, hogy a zágrábi Katolički list a polgári házasság engedélyezését a Kossuth-kultusz következtetéséért értékeli.

A korabeli horvát történetírás Kossuthot vagy meg sem említi (pl. Ivan Tkalčić, aki 48/49-et lázadásnak nevezte), vagy pedig a horvát törekvések fő akadályozójaként tüntetik fel. A századelő horvát sajtójában azonban 1905-ben (a magyar ellenzék előretörésével és a dualizmus válságával) érdekes fordulat következett be. A Novi list 1905 márciusában cikksorozatot közölt *Kossuth és a horvátok* címmel. Az írás ekkor minősíti először függetlenségi harcnak 48-at, s higgadtan, gyűlölködéstől mentesen vitatkozik Kossuth 1848-as nézeteivel és tetteivel. A cikksorozat befejezése aktuálpolitikai szándékról árulkodik: "Kossuth Lajos azért kínált szövetséget és barátságot a horvátoknak, mert belátta, hogy nélkülük és ellenükben nem tud Magyarország Ausztria ellen tenni."

A mai horvát történetírásból egy viszonylag tárgyilagos Kossuth-kép körvonalazódik. Jellemző gesztus, hogy a horvátul most először kiadott Neustädter-féle naplóhoz a fiatal horvát történész, Damir Karbić jelentős kiegészítéseket fűzött, amelyekben megemlékezik Kossuth konföderációs tervéről, a horvátokról az emigrációban vallott pozitív felfogásáról - hitelesebbé, árnyaltabbá téve az eredeti mű Kossuth-képét.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

A németek története Magyarországon

Almási János: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Zusammenfassung mit Dokumenten.
Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. p.

A magyarországi német gimnáziumok legújabb történelemkönyve a gyakorlott tankönyvíró és a forrásait szabadon felhasználó történész szemléletének szerencsés találkozásából jött létre. Almási János a magyar történelem eseményeinek (természetesen a középiskola lehetőségeihez és korlátaihoz szabott) bemutatását elsősorban a német források figyelembe vételével és a német kapcsolódási pontok ismertetésével teszi.

A magyar királyság viharos első századainak rövid összefoglalása közben, vele azonos terjedelemben foglalkozik a magyarországi német telepítések eseményeivel, főbb személyeinek és helyszíneinek a leírásával: a szászok betelepítésével az erdélyi Barcaságba, a felvidéki Szepességbe és a bányavárosokba, Pest és Buda környékére, valamint Nyugat-Magyarországra.

A magyarországi németek története a törökök XVII. századi kiűzetése után kapott jelentős szerepet, a nagymértékű, szervezett telepítések ekkor rajzolták át a Kárpát-medence etnikai térképét. 1711 és 1740 között tizenhárom királyi telepítés történt Magyarországon, közel száz településen, nagybirtokon vagy birtoktesten. "A három nagy svábtelepítés" során (1723-1726, 1763-1773, 1782-1787) összesen mintegy 115 ezer német érkezett, központi (királyi) irányítás mellett, kedvezmények, kiváltságok és kezdősegély (Starthilfe) birtokában.

A magyarországi kapitalizmus megindulásában, biztató kibontakozásában és sikerre vitelében a hazai németiségnek fontos szerep jut, elsősorban a képzett német városi polgárság és az értelmiség soraiból került ki a modern Magyarország számos hasznos tagja. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történelmi választóvonalat jelentett a magyarországi németiség számára is, legtöbbször a magyar nemzeti és társadalmi mozgalmak támogatói közé léptek, csak az erdélyi szászok látták segítőiket az osztrák közigazgatásban és hadseregben.

A XIX. század második felében a német polgárság gazdasági-társadalmi érdekei nagyrészt azonosak voltak a magyar uralkodó osztályok érdekeivel, a hivatalnokok, az értelmiség és a kereskedelem élvonalában sok német eredetű magyar állampolgárt találunk, átlagos életszínvonaluk messze meghaladta más magyarországi nemzetiségekhez tartozók körülményeit.

A XX. század kezdetén Magyarország lakosságának közel 10%-a vallotta magát német eredetűnek, legnagyobb részük a mezőgazdaságban találta meg boldogulását mint nagy- és középbirtokos. Másik jelentős csoportjukat a kézművesek, az ipari munkások és a bányászok alkották, de a kereskedők, üzletemberek és az értelmiség soraiban is jelentős volt a németek számaránya. Ez időben került sor politikai mozgalmak kibontakozására is, 1906-ban Versecen megalakult a Magyarországi Németek Néppártja, amely elsősorban a vidéki nemzetiségi népmozgalom szervezője lett, míg a német ipari munkásság döntően a Magyarországi Szociáldemokrata Párt soraiba lépett.

Az I. világháború és a trianoni békediktátum után Magyarország területe megkisebbedett, lakosságának száma mintegy harmadára csökkent, ezen belül a nemzetiségekhez tartozók aránya is alacsonyabb lett. A nemzetiszocialista mozgalom győzelme megváltoztatta a magyarországi németiség helyzetét és részben a gondolkodásmódját is, már 1935-ben megalakult a Népi Német Bajtársi Szövetség (VK), majd ennek betiltása után a Magyarországi Németek Népszövetsége (Volksbund). Soraikból előbb 40 ezer, majd újabb 60 ezer fő jelentkezett a német nemzetiszocialista Waffen-SS soraiba (tehát idegen hatalom fegyveres testületébe). A háború utolsó szakaszában a Volksbund a magyarországi németiség nagy részét Németországba evakuálta (a mai Magyarország területéről mintegy 50-60 ezer főt, Bácskát és Észak-Erdélyt is hozzászámítva kb. 150-180 ezer személyt).

A magyarországi németek helyzetét a II. világháború után elsősorban a szövetséges nagyhatalmak határozták meg. A kollektív bűnösség meghirdetése következtében mintegy 60-65 ezer németet (17 és 45 év közötti életkorúakat) vittek a Szovjetunióba kényszermunkára. Ezt követte a magyarországi németek tömeges és szervezett kitelepítése az országból, 1945 és 1948 között, több hullámban. Ennek során összesen mintegy 220 ezer német került a későbbi NSZK-ba, majd legvégül mintegy 50-54 ezer fő a szovjet megszállási övezetbe (a későbbi NDK-ba). Helyükre sok településen a Szlovákiából és Jugoszláviából elűzött magyarok kerültek.

A megváltozott politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok között 1955-ben alakult meg a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége, amelyet 1969-ben a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége, majd 1993-ban, az új nemzetiségi törvény életbelépése után a Magyarországi Németek Önkormányzata váltott fel.

A magyarországi németek története közel ezer esztendőre nyúlik vissza, sok szállal és számtalan ponton kapcsolódik a magyar történelemhez. A "nagy" történelem kérdéseire a "közpolgárnak", a nemzetiséghez tartozónak többnyire ugyanolyan választ kell adnia, mint az ország történelmét irányító csoportoknak és személyeknek. Szerencsés esetben ez a két válasz egybeesik, ha pedig eltér, sőt szembefordul a kettő egymással, egyéni, csoportos vagy nemzeti tragédiák okozója lehet.

A magyarországi németek történetét feldolgozó gimnáziumi tankönyv második (terjedelmesebb) részét az eredeti szövegszemelvények alkotják. Megtaláljuk közöttük Szent István király gyakran idézett Intelmeit fiához, amelyben az idegenek iránt türelemre int, de itt áll a szepességi szászok önkényeskedéséről szóló beszámoló is. Itt olvasható a soproni polgárok esküje és a telepítési okirat kivonata a Rákóczi-mozgalom utáni időkből. Iratok Mária Terézia és

II. József telepítéseiről a Bánátban és Tolnában; a Honvéd c. röplap 1849 nyarán kelt cikke, amely Bem tábornokot élteti, és további harcra mozgósít.

A XIX. század végén keletkezett dokumentumok között találhatjuk a német iskolaegyesületek, illetve a német nemzetiségi sajtó termékeit (pl. Temesváron); a két világháború közötti gondterhes időkből Bleyer Jakab vagy Gratz Gusztáv leveleit, cikkeit, vitairatait olvashatjuk. Az 1930-40-es években egymást érik a pángermán agitáció dokumentumai, Franz Basch (Basch Ferenc) Volksgruppenführer a Führer akaratát tolmácsolja a Volksbund tagjainak és "Heil Hitler!" köszöntéssel fejezi be kiáltványát. Aztán kitelepítési parancsokat és szenttelen (vagy éppen nagyon is elfogult) újságcikkeket olvashatunk, de itt szerepel Bibó István elemzése, amely a németek helyben tartására ösztönöz, Mindszenty bíboros tiltakozása elhurcolásuk, illetve kitelepítésük ellen. A nehéz évekről több irat tájékoztat, mint a szürke esztendőkről.

Középiskolai olvasókönyv aligha töltheti be azt a feladatot, amelyet történészek évtizedeken keresztül sem tudtak maradéktalanul teljesíteni. A tankönyv feladata, hogy önálló tanulásra szoktassa használóit, de a sikeres tankönyv távlatot is nyújt, gondolkodásra és véleményalkotásra is készítet. Véleményünk szerint, az Almási János szerkesztette tankönyv ebbe a csoportba tartozik.

fordította: **Lukáts János**

[Vissza](#)

Kárpátalja 1939 és 1944 közötti története

Dovganič, Omelân: Nove doslidennâ v istorii Zakarpattâ. = Duklâ, 47. rik.vid. 1999. 1. no. 60-62. p.

Az alábbiakban ismertetett monográfia egy fiatal történész - Roman Oficins'kij - munkája. Három - számos fejezetre és alfejezetre tagolódó - fő része van, úm. "Politikai-jogi helyzet", "Politikai feltételek és a politikai gyakorlat", "Pártok és társadalmi szervezetek".

Recenzense szerint a monográfia különös erénye, hogy a vonatkozó forrásokat "toleráns módon" elemezte, és így több olyan kérdés megoldásában ért el előrehaladást, amelyeket az előtte járók nem tudtak megnyugtatóan tisztázni (pl. az emigráns kárpát-ukrán hivatal és a londoni csehszlovák kormány kárpátaljai tényezőinek a szerepe, a katonai megszállás közben elesett "Szics-gárdisták", magyar és csehszlovák katonák száma).

A könyv szerzője részletesen mindenekelőtt a magyar királyi kormánysszervek felállítását és berendezkedését teszi vizsgálódásai tárgyává. Ennek során Kozma Miklós kormánybiztosról mint Kárpátalja megszállásának szervezőjéről és a terület autonómiájának esküdt ellenségéről emlékezik meg.

Szerinte a magyar nemzeti és kulturális politika egyértelmű célja Kárpátalja teljes mértékű elmagyarosítása volt. Ennek jegyében küldték az elbocsátást "megúszó" vasutasokat, pedagógusokat és köztisztviselőket az ország belsejébe a magyar nyelv elsajátítására, s ugyancsak emiatt csökkentették az ukrán elemik, polgárik és gimnáziumok férőhelyeinek számát, illetve kezdeményezték bennük párhuzamos magyar osztályok létesítését, nem is beszélve számos magyar iskola alapításáról.

A monográfia szemlélete szerint valójában etnikai tisztogatás folyt Kárpátalján 1939 és 1944 között, mégpedig magyar nemzetiségű tisztviselők ide vezénylése révén. (Közülük a vezető szerepeket játszóak külön is "in effigie" elítélésében részesülnek.) Az üldöztetéseknek korántsem csak az ukrán (ruszin) lakosság volt kitéve, hanem a zsidó nemzetiségű is, amely végül is magyar segédlettel végrehajtott Endlősung áldozata lett.

Az évről évre intenzívebbé váló belső ellenállás tárgyalásakor egyaránt sorra kerül a patrióta és a kommunista "vonal" lényegében helytálló bemutatása és értékelése, valamint a magyar hatóságok represszióinak tüzetes ismertetése. E tekintetben a korábbi szándékos (szovjet) torzítások sem kerülnek el a szerző jogos bírálatát.

A recenzens, miközben hangsúlyozza, hogy Oficins'kij monográfiája felettébb érdemes és a történettudományi kutatómunka fellendülését reprezentáló alkotás, megemlíti néhány hiányosságát is.

Elsősorban azt nehezményezi, hogy a szerző időben megkésve indítja el Kárpátalja politikai helyzetének elemzését, mivel már az 1938. évi első bécsi döntés - Ungvár, Munkács és Beregszász Magyarországhoz csatolásával - felettébb érzékenyen "kezdte ki" és terület integritását, s tette ezáltal labilissá a későbbi belpolitikai folyamatokat és eseményeket.

Szerző Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépésének históriáját is elnagyoltan kezeli. Így "elfelejti" leszögezni, hogy a sok emberáldozatot követelő kassai légitámadás szovjet felségjelekkel ellátott német repülőgépek "hadította" volt, illetve hogy a magyar kormányzat "hagyta magát félrevezetni" e provokáció által.

Aztán a zsidókérdést illetően Horthy Miklós kétszínű magatartásának feltárását kéri számon a recenzens. Nevezetesen annak kifejtését, hogy a kormányzó pozitív kicsengésű állásfoglalása ("a magyarországi zsidók nem fognak megkülönböztető jeleket viselni, és az országban maradnak") ellenére mégis megtörtént - a budapesti kivételével - az egész zsidóság deportálása, köztük nem kis arányban a kárpátaljai zsidóké is.

Legvégül: tekintettel arra, hogy Kárpátalja sorsával prágai, londoni és moszkvai emigráns politikusok és szervezetek egyaránt foglalkoztak, nem ártott volna a rájuk vonatkozó tények tárgyalására külön fejezetet szentelni a jelenlegi "szétszórt" tárgyalásmód helyett.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Az etnicitás politikai szerepe Rozsnyóban az első Csehszlovák Köztársaság időszakában

Szöllőová, Diana: Etnicita ako významný faktor pri formovaní politickej situácie Roňavy v zrkadle Republiky Československej (1918-1939). = Slovenský národopis, 47 roč. 1999. 2-3. no. 182-203. p.

A 20. század folyamán külön-külön és egymásra hatásában világszerte a nacionalizmus és az osztályharc határozta meg a társadalmi, azaz a politikai, gazdasági és kulturális folyamatokat. Ezt az állítást a maga kisvárosi sajátosságainak prizmáján keresztül dokumentálja és illusztrálja Rozsnyó élete 1918 és 1939 között. Ebben az életvitelben főként az etnicitásnak a város politikai életére gyakorolt hatása figyelhető meg.

Szöllőová részint publikált szakirodalomra, részint levéltári forrásokra épített tanulmányából bevezetésként közöljük az 1918-ban Csehszlovákiához került, majd 1938-ban Magyarországhoz visszacsatolt Rozsnyó lakosságának nemzetiségi összetételét:

	1919	1921	1930
szlovák (cseh)	580	1021	2506
magyar	4929	4896	3211
német	89	148	170
zsidó		77	256

A város magyar nemzetiségű lakosságának fogyatkozása már 1930-ban szembetűnő. Ez a trend - leszámítva az 1938 és 1944 közötti magyar impérium éveit - az 50-es és 80-as évek között tovább folytatódott, úgyhogy ellentétben a többi dél-szlovákiai várossal, Rozsnyó napjainkra elvesztette magyar jellegét.

Egyelőre azonban még csak 1923-nál tartunk, amikor a helyhatósági választások nyomán a városi tanácsba a két magyar párt és a kommunista párt egyaránt 13-13 képviselőt küldhetett, míg a maradék három politikai tömörülés mindössze tizet.

1927-ben a választásokon mindössze négy párt indult. A magyar pártok együttesen 20, a kommunisták 9, a szociáldemokraták pedig 2 mandátumot szereztek.

1931-ben a magyar pártoknak 16, a kommunistáknak 12 mandátum jutott, szemben a többi négy párt összesen 8 mandátumával.

Végül az 1938. évi választási eredmény: az egyesült magyar párt 21 és a kommunisták 6 mandátuma állt szemben a még indult 3 párt összesen 8 mandátumával.

Annak ellenére, hogy - mint láttuk - fogyott a város magyar lakossága, a választások arról tanúskodnak, hogy politikailag legaktívabb népesség mégis a magyar maradt. A magyar pártokon és a kommunistákon kívül ui. más tömörülés alig kapott szerepet.

A szerző a rozsnyói eseményeket országos politikatörténeti fejtegetésbe ágyazza, pontosabban szólva: az első Csehszlovák Köztársaság államjogi és politikai jellege, majd a szlovák "politikai aréna" ismertetése felől közelít a rozsnyói helyzet tárgyalása felé. Ez utóbbi keretében ismerteti a rozsnyói magyar lakosság "államfordulati traumáját", amely legalább annyira volt gazdasági, mint nemzeti gyökerű, illetve azt, hogy ez az etnikum miként vette úgy-ahogy tudomásul az új helyzetet.

Noha a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaságot általában a demokrácia szigetének tartják Közép-Európában, ez az állam - hangsúlyozza a szerző, stabilizálódási szükségleteire és biztonságára hivatkozva mégis több vonatkozásban eltekintett a demokrácia szabályainak érvényesítésétől. És nem is akármilyen mértékben.

Az antidemokratikus intézkedések különösen a gyülekezési és sajtószabadság korlátozásában és a nemzetiségek diszkriminatív kezelésében nyilvánultak meg. Az állam a nemzetiségekben potenciális veszélyhordozókat látott, s - bizalmukat nem is próbálván elnyerni - így is bánt velük. Erőteljesen akadályozta az anyaországgal való kapcsolataikat is.

Rozsnyó magyarsága, hiába, hogy folyamatosan túlsúlyban volt képviselve a városi tanácsban, az állam nemzetiségiek ellen irányuló diszkriminációját sajtóperek, a magyar nyelvű iskolaügy korlátozása, a magyar nyelv használatának háttérbe szorítása és korlátozása, a magyar nemzetiségű tisztviselők vegzálása (államnyelv vizsgára kényszerítése) révén szenvedte el. Pedig a magyar polgári elittel a kommunisták közömbösítése tárgyában többször is lehetőségük volt az állami szerveknek konszenzusra jutniuk. Ám ez sem hozta magával a diszkriminatív állami politika módosítását.

Összefoglalva elmondható: Rozsnyó magyar lakossága az első Csehszlovák Köztársaság két évtizede alatt egy darabig a magyar nemzeti pártok és a kommunisták között vacillált, majd mindinkább az etnicitásból eredő "sugallatokra" kezdett hallgatni. Ezt leszögezve feltételezhető: az etnicitás meghatározta nézetek térhódítása nem

utolsósorban a gazdasági nehézségekre és a magyarként való érvényesülés felettébb korlátozott lehetőségére vezethető vissza.

A nacionalizmus és az osztályharc viaskodása aztán a II. világháború kitörésébe torkollott, ezt megelőzően még az első Csehszlovák Köztársaság széthullásába, a dél-szlovákiai sáv Magyarországhoz csatolásába és a Szlovák Állam megalakulásába.

fordította: **Futala Tibor**

[Vissza](#)

Ján Kollár 1821. évi fellépésének visszhangja

Macho, Peter: K recepcii Kollárovej protimad'arizačnej obrany z roku 1821 v slovanskom a mad'arskom prostredí.
= Historický časopis, 46. roč. 1998. 3. no. 417-432. p.

1821-ben látott napvilágot a svájci Ueberlieferungen zur Geschichte unserer Zeit c. almanachban az Etwas über die Magyarisirung der Slaven in Ungarn. A dolgozatot Heinrich Zschokke tette közzé a szerző nevének elhallgatásával.

Ennek ellenére a hagyomány és a filológia egyaránt Ján Kollárt tekintette a dolgozat szerzőjének. Csak újabban akadtak olyanok, akik ezt kétségbe vonták. Pl. P. Vyvjalová történész szerint a szerző Michal Kunič volna, aki szlovák származású osztrák pedagógiai reformer volt. E vélekedés korántsem ingatta meg Ján Kollár szerzői pozícióját.

A dolgozat, amely az itt referált tanulmány szerzője szerint nem magyarellenes, hanem csak magyarosítás-ellenes pamflet, több szláv nyelven is megjelent. A Václáv Hanka által fordított cseh változat 1822-ben, az anonim szerb változat 1827-ben, a horvát pedig - Ljudevit Gaj vagy tefan Moyze munkájaként - 1835-ben készült el. A szerb és a horvát megjelenés időbeli késedelme arról tanúskodik, hogy a Kollár által bírált folyamat továbbra is érvényesült, s újabb esetekkel gyarapodott (pl. a lajoskomáromi botbüntetés 1827-ből a magyar nemzetiségű evangélikus lelkész elutasítása miatt). Modern szlovákra J. V. Ormis írta át 1973-ban. Magyar részről a Tudományos Gyűjtemény közöl sok részletet Kollár pamfletjéből, s tüzetes kritikát a nevét elhallgató recenzenstől.

Míg a cseh fordítás a svájci almanach szövege alapján készült, addig a szerb és a horvát (valószínűleg) Martin Hamuljak birtokába került eredeti kéziratból, minthogy tartalmazza a nemes magyarokhoz címzett zárópasszusokat is.

A munka elsősorban szlovákok s csak másodlagosan a szlávok védelmében íródott. Hogy e tény ellenére mégis viták zajlanak a pamflet "kedvezményezettjét" illetően, az Kollár több jelentésű fogalomhasználatából és nem egyértelmű, nem pontos adatközléséből következik. Nála a "szláv" olykor "szlovákot", főként az ország északi megyéiben egynyelvű környezetben lakót jelent, olykor pedig egyéb "szlávot". Ez utóbbiak közül egyes csoportokat szívesen minősít szlováknak, e legtisztább szláv "ősnemzet" tagjának. Nem kerülnek el a szlovákká (legalábbis szlovák származásúvá) történő minősítést egyes szintiszta magyar városok lakói sem.

Kollár szlovákjai birodalmi s nem pedig királyi patrióták. Közülük 14 ezer jobbágy határőrvidéki katonaként védi és segíti az "osztrák trón fényét". Éppen ebből kifolyólag az ország (sic!) lakosainak negyed részét sem kitevő magyarságnak nincs joga arra, hogy vezető nemzetnek tartsa-kiáltssa magát.

Kollár szlovákcentrikus túlzásai a szerb és a horvát változatban úgy módosulnak, hogy az egyéb szlávok a megfelelő helyeken szerbökké és horvátokká válnak, illetve úgy, hogy a szlávok létszámadatait birodalmi méretekben közlik, ami még jelentéktelenebbé teszi a magyarság számszerű képviseltségét.

A magyar kritika Kollár tévedéseit és túlzásait ingerülten utasítja el, illetve javítja ki. Különösen a pamflet szemléletének "birodalmiságát", a történeti Magyarország szláv lakosságának "birodalmi hazafiságúvá" minősítését fájlatja, tartja méltánytalannak.

Az alábbiakban hadd idézzük Macho tanulmányának néhány pozitívnak tűnő megállapítását. Ezek a pamflet svájci közzétételéből elhagyott zárópasszusokra mennek vissza, s mint ilyenek meglehetősen elütnek Kollár eddig ismertetett vonalvezetésétől. (Valószínűleg a közétevé Zschokke annak idején ezt az ellentmondást érzékelve tekintett el publikálásuktól.)

A nemes magyarokhoz intézett zárópasszusokban "Kollár úgy fordul a magyarokhoz, mint nemzetük egyik legőszintébb tisztelője. Emlékeztet arra, hogy a nemzetek az emberiség megszentelt edényei, nyelvük pedig az ég ajándéka. Az emberi és a nemzeti formák ugyan különböznek egymástól, de céljuk ugyanaz: a nyelvek megváltoztatása éppen ezért nem fajulhat az emberiség megalázásává. Senki nem akadályozza a magyarokat abban, hogy szeressék nemzetüket és nyelvüket, de amikor azt mondják: magyar, bennük mindig visszahangozzék az is: ember.

[Kollár] közvetlenül arra szólítja fel a magyarokat, hogy többé ne bántsák a szlávokat, akiknek olyannyira kegyetlen sorsuk volt a történelem folyamán: ne üldözzék nyelvüket, kerüljék el a gyűlölködést, az önösséget és a türelmetlenséget, figyelmüket a szív és az ész felé fordítsák, ami által az ő nemzetük is az összemberi érzés humánus és szépséges formáját veszi fel.

És továbbmenve: szerzőnk Kollártól vett idézettel folytatja fejtegetéseit: "nézzétek meg csak Amerikát, hogy ott hány nyelv és nemzet él és halad előre minden vonatkozásban; tegyétek lehetővé számunkra - magyarok, szlávok és németek számára - is, hogy emberként élhessünk egymás mellett békében és testvéri együttműködésben."

Összefoglalóan a tanulmány szerzője megállapítja, hogy Kollár munkája tulajdonképpen "nem [is] a magyarok ellen, hanem az extrém nacionalizmus mint olyan ellen irányul. Ebből a szempontból időfeletti érvényű. Kollár és vele együtt szövegeinek fordítói a nemzeti fundamentalizmus határozott ellenzőiként léptek fel, minthogy ez a fundamentalizmus ellentétes a felvilágosodásbeli és keresztényi értékekkel, illetve a tolerancia értékeivel. Az a

szózat, hogy elsősorban embernek kell lenni, és csak azután az egyik-másik nemzet tagjának, ugyan nem eredeti gondolat, nem Kollár szüleménye, az utódokban mégis visszhangra kellene találnia a régi és az új évezred fordulóján."

fordította: ***Futala Tibor***

[Vissza](#)